Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie

MARS *et* HISTORIA

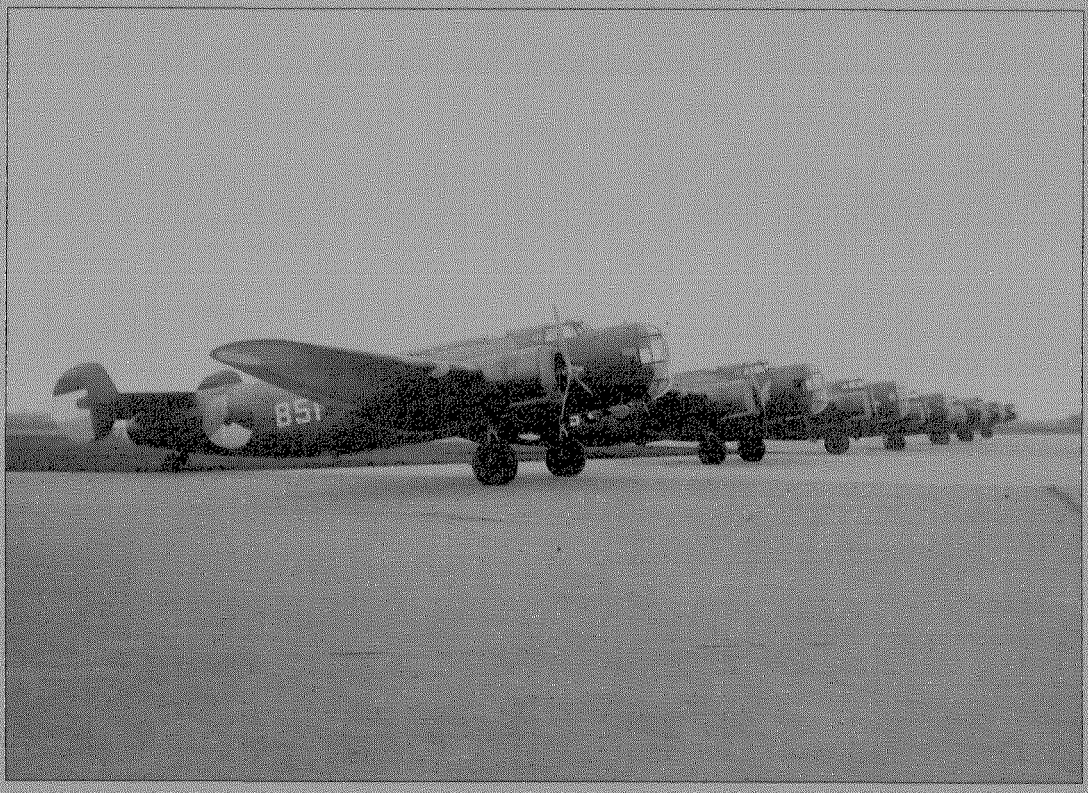

29e Jaargang nummer 1 - januari/maart 1995 - Verschijnt 4 x per jaar

BESCHERMHEER:
Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

ERELEDEN:
drs B.G.J. Elias, F.J. van Lier, H. Muller.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: drs J. Nuis. Vice-voorzitter: drs. R. de Winter. Secretaris: H.A.R. Kampen. Penningmeester: mr W.J. Zaagman. 2e Secretaris: E.W. van Popta. Leden: J. van den Berg, B.C. Cats, J.A.H. Engelman, H.F. Fabri, drs J.P.C.M. van Hoof, C.B. Nicolas, D.E.J. Stoot. Adviseur: F.J. van Lier.

ADRESSEN:
Voorzitter: Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037
Vice-voorzitter: Koolwitjehof 29, 3124 BH Schiedam 010-4709516 (thuis), 070-3188632 (kantoor)
Secretaris: Trompstraat 308 B, 2518 BR 's-Gravenhage 070-3630081
Penningmeester: Julianaplein 16, 2771 EE Boskoop 01727-12897

AFDELINGSCORRESPONDENTSCHAPPEN:
(1) a. 'Krijgsgeschiedenis, korpsgeschiedenis' olv drs J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage 070-3251955
b. 'Middeleeuwen' olv drs R.P. de Graaf, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal 08385-27780
(2) 'Tradities en ceremonieel' olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588
(3) 'Uniformkunde' olv F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg 070-3873961
M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn 055-661706
(4) 'Ridderorden en onderscheidingen', olv H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992
B.W. Wagenaar, Händelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084
(5) 'Militaire emblemen' olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563
C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's-Gravenhage 070-3886566
(6) 'Wapens en munitie' olv G.D. Klein Baltink, Klooster 6, 7232 BB Warnsveld 05750-29156
(7) 'Militaire muziek' olv mr R.A. Schimmel, De Mildestraat 57, 2596 SW 's-Gravenhage 070-3246568
(8) a. 'Versterkingswerken algemeen' olv drs J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage 070-3251955
b.'Overzeese versterkingswerken met Nederlandse historie' olv drs J.R. Verbeek, Postbus 53554, 2505 AH 's-Gravenhage
(9) 'Maritieme geschiedenis' olv dr S.J. de Groot, Brederoodseweg 49, 2082 BS Santpoort-Z 023-370769
(10) 'Napoleontica' olv J.L. van den Berk, Schippersgracht 16-R, 1011 TS Amsterdam 020-6228354
(11) 'Tweede Wereldoorlog' olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962
(12) 'Militaire en civiele miniatuurfiguren' olv D.E.J. Stoot, De Wouden 87, 9405 HC Assen 05920-57174
(13) 'Vaandels en standaarden' olv Kl. Sierksma, 'Nij Midgaard', Woelwijk 1, 9255 KE Tytsjerk 05118-2524
(14) 'Eerste Wereldoorlog' olv dr F. Snapper, Burg. Patijnlaan 136, 2585 BM 's-Gravenhage
(15) 'Koninklijke Marine' olv T.L.D. Postma, Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft 015-612663
(16) 'Militaire genealogie' olv G. van Zuijdam, Dennenlaan 12, 7313 AM Apeldoorn 055-553839
W.L. Plink, Midachten 53, 8162 CK Epe 05780-12138
(17) 'Militaire folklore' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983
(18) 'Militaire voertuigen en tanks' olv M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage 070-3634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324
W. den Dunnen, Laurens Reaelstraat 32, 2595 XM 's-Gravenhage 070-3814892
(19) 'Koninklijke Luchtmacht' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283
dr P.C. Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda 01820-35332
(20) 'KNIL' olv C.A. Heshusius, Van Alkemadelaan 350, Flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage 070-3248495
(21) 'Militaire bibliografie en tijdschriften' olv drs M.J. Lohnstein, Arnhemsestraatweg 46, 6881 NH Velp 085-615484
(22) 'Militaire gedenktekens en monumenten' olv drs J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624
J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-246815
(23) 'Korps Mariniers' olv B.E. Stuit, Middelzand 2711, 2788 CM Den Helder 02230-44649
(24) 'Gewapende burgers' olv A. Kok, Balistraat 86C, 2585 XW 's-Gravenhage 070-3466135

Mars et Historia
Orgaan van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie.
Verschijnt 4 x per jaar.

REDACTIE:
J. van den Berg
J.A.H. Engelman
H.F. Fabri
H. Muller

Redactieadres:
Cronestein 85
2804 EL Gouda

Ledenadministratie:
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, tel.: 023-291324.

Tekstverwerking:
Mw. M.C. van Goethem-van Tol

Druk:
Drukkerij W. van der Louw
Berkel en Rodenrijs

Lidmaatschap:
De contributie bedraagt per jaar min. f 50,-, (voor leden in het buitenland f 70,-) te storten op rek. nr. 65.82.12.125 van de ING-Bank te Waddinxveen, t.n.v. de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie of op giro 29 40 790 van de N.V.M.H. te Boskoop.

Reeds verschenen nummers
kunt U, zolang de voorraad strekt bestellen bij J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda, tel.: 01820-34283, tegen onderstaande prijzen:
Losse nummers t/m jaargang 1991 f 7,50 (inclusief portokosten).
Vanaf jaargang 1992 f 12,50 (inclusief portokosten). Themanummer Ned.-Indië 41/42 f 15,00 (inclusief portokosten).
Verschuldigde bedrag overmaken op postgironr. 46 65 23 tnv J. van den Berg, Gouda.

nveloppen Nederlandse schilders van militaire taferelen f 8,00 per stuk (inclusief portokosten) overmaken op postgiro 31 41 628 t.n.v. H. Muller te Breda. Verkrijgbaar zijn de nrs: 2 (W.C. Staring), 3 (J.W. van Oorschot), 4 (A.M. Luyt), 5 (H.M. Krabbé) en 6 (W.P. van Geldorp).

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

29e Jaargang nummer 1 - januari/maart 1995

INHOUD

Dr S.J. de Groot: Zakboekje voor Atjeh-gangers - 1875

P.N.M.A. van der Baan: De geschiedenis van de DAF DT 3/A30, de moeder aller civiele en militaire DAF vrachtwagens

C.F.C.G. Boissevain: Uit het dagboek (1830-1835) van kapitein Testas (3). De periode 1831 tot april 1835

Dr J. Hartog: De overval op het Waterfort (Curaçao) in 1929

Kltz b.d. W.G.M.H. Canisius: Het afvuren van voorlaadgeschut bij de Nederlandse Marine 1780-1880

Kl. Sierksma: Manschapsplichten van een kleine Gooise schutterij in 1785 bij de Muider berg

M. Talens: Het verbandpakje

Louis Ph. Sloos: Een zeldzaam uniformkundig boek in de bibliotheek van het gemeentearchief te Rotterdam

C. Berenschot/P.J. Mosterd: Het rijk der Scythen

Marco van der Hoeven: Militariade

Op de voorkant:
Fokker T-V bommenwerpers van de Bombardeervliegtuig Afdeling (Bom.V.A.), Schiphol 1938.

DR S.J. DE GROOT

Zakboekje voor Atjeh-gangers - 1873

De overheid heeft de gewoonte 'zakboekjes' met algemene informatie mee te geven aan militairen die overzee worden ingezet. In het recente verleden werden zo aan Indië-gangers en hun opvolgers, de Nieuw-Guinea-gangers, boekjes meegegeven als "Tropisch zakboekje" (KM), "Scheepspraet" (KL) en "Nieuw-Guinea torn" (KM).[1] Het beschikbaar stellen van Indië-informatie was trouwens heel gewoon bij de scheepvaartmaatschappijen die geregelde diensten op Indië uitvoerden, de Stoomvaart Maatschappij Nederland (later KNSM) en de Rotterdamse Lloyd.[2] Ja, zelfs het omgekeerde: deze maatschappijen stelden ook informatie beschikbaar over Nederland voor verlofgangers en repatriërenden[3].

Toen Nederland aan de vooravond stond van wat in feite de eerste grote oorlog zou worden na de Tachtigjarige oorlog, de Atjeh-oorlog (1873-1942), werd te Batavia besloten aan de ambtenaren en officieren bij de eerste expeditie tegen Atjeh korte zakelijke informatie mee te geven in zakboek-formaat. Het boekje werd op een eenvoudige wijze vermenigvuldigd.
Het is gedrukt in handschrift, voorts had het de mogelijkheid voor de reiziger zelf informatie toe te voegen. Dit is dan ook gebeurd met het exemplaar dat het onderwerp van deze bijdrage is. Het boekje bevat hoofdzakelijk geografische informatie. Deze zal kort worden samengevat, uitvoeriger zullen de meer 'militair-historische' vermeldingen worden weergegeven. Tot op heden heb ik slechts eenmaal vermelding van het bestaan van dit Atjeh-zakboekje gevonden.[4] Wel is door zinsvergelijking aantoonbaar, dat Kielstra in zijn "Beschrijving van den Atjeh-Oorlog" hele passages, zonder bronvermelding, in zijn inleiding "Eenige bijzonderheden over land en volk" heeft overgenomen.[5]

HET ZAKBOEKJE

Het zakboekje is 11x17,5 cm, gekaft in perkament met een overslag en voorzien van een lint om het boekje dicht te binden en met gleuven waardoor een potlood of pen aan het boekje kan worden toegevoegd. Het bestaat uit drie delen:
A. Beschrijving van het rijk Atjeh, 46 blz. en een uitklapbare kaart - "Figurative Schetsteekening der Hoofd Afdeeling Atjeh" met toevoeging van de Atjehse sultans- en natievlag. De beide vlaggen zijn rood ingekleurd, behalve de slagwapens, maan en ster (Figuur 1, 2);
B. 16 blanco bladzijden (alle beschreven in een ander handschrift dus);
C. Korte aanteekeningen, betreffende eenige plaatsen in het rijk Atjeh, 8 blz. (Figuur 3).
Aan de binnenzijde van de kaft staat in potlood de naam Nieuwenhuyzen (als handtekening). Dit kan de vice-president van de Raad van Indië, J.F.N. Nieuwenhuyzen geweest zijn, die vlak voor de vijandelijkheden door de regering naar Atjeh werd gezonden.[6]
Het zakboekje werd in een antiquariaat te Amsterdam aangetroffen als een enkel stuk. Er konden geen bijzonderheden over de herkomst worden verstrekt.

KORTE BESCHRIJVING VAN DE INHOUD

A. Beschrijving van het rijk Atjeh

Het opent met een beschrijving van de ligging, grenzen en afmeting van Atjeh. Vervolgens komt aan de orde de natuurlijke

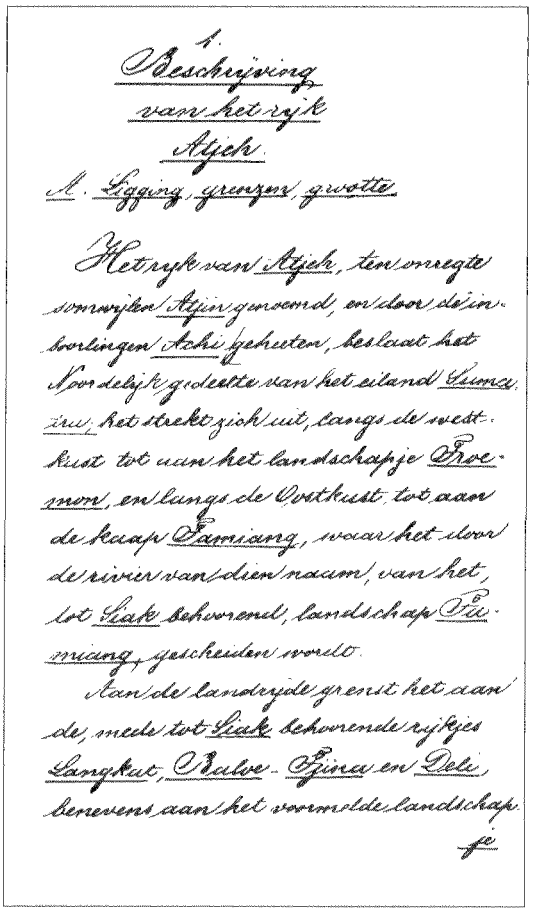

1.

Beschrijving
van het rijk
Atjeh.

A. Ligging, grenzen, grootte

Het rijk van Atjeh, ten onregte somwijlen Atjin genoemd, en door de inwoningen Achi geheeten, beslaat het Noordelijk gedeelte van het eiland Sumatra, 2nd. Het strekt zich uit, langs de westkust tot aan het landschapje Trovenon, en langs de Oostkust tot aan de kaap Tamiang, waar het door de rivier van dien naam, van het, tot Siak behorend, landschap Tamiang, gescheiden wordt.

Aan de landzijde grenst het aan de, mede tot Siak behorende rijkjes Langkat, Rulve-Tjina en Deli, benevens aan het voormelde landschap

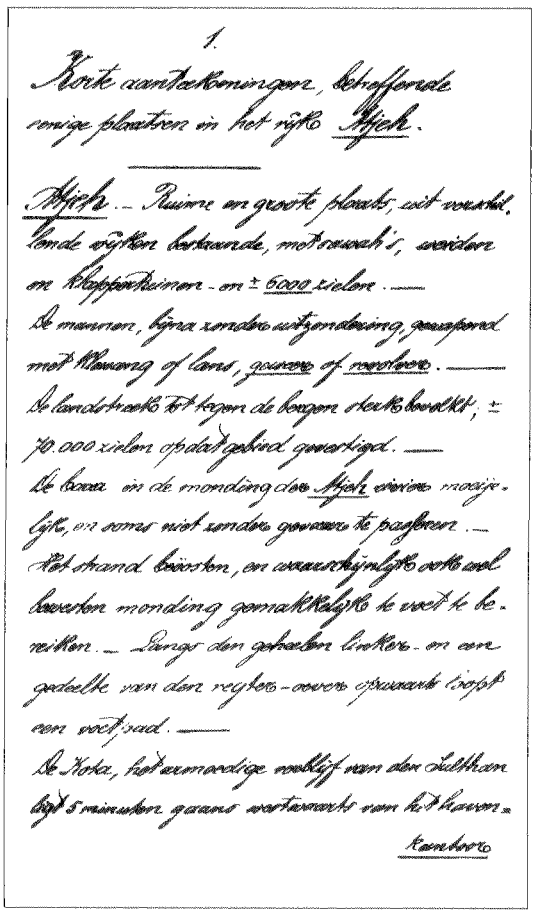

1.

Korte aanteekeningen, betreffende eenige plaatsen in het rijk Atjeh.

Atjeh. — Ruime en groote plaats, uit vooraf, zonder vesten bestaande, met rotsachtige, steenen en klapperhuizen - en ± 6000 zielen. —

De mannen, bijna zonder uitzondering, gewapend met Klewang of Lans, gewoon of meedoen. —

De landstraats tot bij de bergen steeds bewoond, ± 70.000 zielen op dat gebied gewaardigd. —

De kust in de monding der Atjeh eenige moeijelijk, en somtijds niet zonder gevaren te passeren. — Het strand buiten, en waarschijnlijk ook aan beweten monding gemakkelijk te voet te bereiken. — Langs den geheelen linker- en een gedeelte van den regter-oever gewoonlijk een voetpad. —

De Kota, het aanmerkelijk verblijf van den Sultan ligt 5 minuten gaans westwaarts van het kasteel.

Kandoro

Fig.1. Eerste bladzijde van het zakboekje - sectie A. "Beschrijving van het rijk Atjeh".

Fig.2. "Figurative Schetsteekening der Hoofd Afdeeling Atjeh."

gesteldheid. "Met de natuurlijke gesteldheid van het Atjeneesche rijk is men nog zeer onvolledig bekend, daar nagenoeg alleen de kustplaatsen door Europeanen bezocht zijn". Een overzicht van de belangrijkste bergen en bergketens (Pedir Dahali, Boekit Barissan, Salamanga gebergte) wordt gegeven. Het is vulkanisch gebergte. Rivieren ontspringen op deze ketens. Het zijn korte rivieren die nagenoeg onbevaarbaar zijn. De mondingen daarentegen bieden vrij geschikte ligplaatsen voor schepen met weinig diepgang. Een groot aantal rivieren aan de Westkust en Oostkust wordt opgesomd. Bij de monding van de Atjeh-rivier zijn de oevers moerasachtig, maar meer landinwaarts, als het hoger wordt, neemt de begaanbaarheid toe. Een kanaal loopt naar de kraton, maar ook voetpaden. Deze staan aangegeven op de kaart. De kraton is aan drie zijden omgeven door een klipstenen borstwering, aan de vierde zijde ligt de kraton aan de rivier. Ook wordt de ligging aangegeven van het grote huis van koop en verkoop nabij de kraton (Later tijdens de landing zal men ontdekken dat vrijwel het hele kaartje fictief was). Als mogelijk ontschepingspunt van de troepen wordt de Koningspunt (Kota radja) gezien, daar hier een goede ankerplaats aanwezig is. Zeer veel namen van kampongs, vaak ook hun aantal weerbare mannen worden nu genoemd. De meeste kampongs hebben als middel van

bestaan de peperkultuur, het voornaamste exportartikel van Atjeh. "De inboorlingen handelen in peper, doch zijn zeer verraderlijk en ontzien zich dikwerf niet, de handelsvaartuigen aan te vallen en uit te plunderen". Volgens informanten waren niet alle kampongs even gezagsgetrouw aan de sultan, maar in werkelijkheid onafhankelijk.
Van de Noordoostkust, waarvan vermeld wordt dat er veel minder van bekend is dan van de Westkust: "Alleen weet men dat op deze kusten veel strandroof en mogelijk ook veel zeeroof en slavenhandel plaatsvindt, en de herhaalde klagten over de onveiligheid van de Oostkust van Sumatra hoofdzakelijk aan de bevolking van Pedir moeten geweten worden". Hierbij sluit goed aan de vermelding bij Telok-Samawoi (Lhokseumawe) "aan de rivier van dien naam het is eene versterkte kampong met eene zeer roofzieke bevolking van ongeveer 4000 zielen".
Besloten wordt met een uitvoerige opsomming van de eilanden, kapen, baaien, zeestraten en zandbanken.

B. In handschrift toegevoegde aantekeningen

- Hof:
  Een eigenlijke hofhouding bezit de sultan van Atjeh niet, volgens de gouverneur van Sumatra's Westkust (14-1-1857), derhalve kan niemand de sultan vervangen bij onderhandelingen. "Bij gelegenheid van de komst van den Gouvr. Sum's Wkust te Atsjin, met het doel om een kontrakt te sluiten (maart 1857) werd hij door deze toenmaligen Sultan Aladin Mansoer Sjah op onwellevenden ontvangen en op minder heuschen wijzen bejegend. Waarschijnlijk meende genoemde Sultan, die als ongemanierd bekend stond, de Gouvr. te intimideren, maar dezen bleef zijnen waardigheid behouden en sloeg den Sultan telkens èn door zijne houding èn door zijn betoog uit het veld".[7]

- Traktaten:
  Twee verdragen met Atjeh zijn van kracht, namelijk dat met de Engelsen in 1819 aangegaan en het tractaat van vrede, vriendschap en handel van 1857 met de Nederlanders.

- Inkomsten:
  Volgens een ambtenaar Nieuwenhuizen (1857) (niet te verwarren met J.F.N. Nieuwenhuyzen) zou de sultan per jaar 60.000 dollar uit de zuidelijke en 40.000 dollar uit de oostelijke districten en landschappen ontvangen (Straits dollar).

- Vlaggen:
  De particuliere prauwen voeren een rode vlag met twee witte zwaarden, bij de gevesten gekruisd als bij een schaar, waarboven een witte halve maan. Dit was vroeger de vlag van de sultan van Atjeh. Omstreeks 1834/35 heeft deze echter van de sultan van Turkije de huidige vlag ten geschenke ontvangen, voorstellende een witte staande halve maan met een grote witte ster tussen de horens.

- Handel en scheepvaart:
  Volgens Nieuwenhuizen zouden enige Franse, Amerikaanse en Engelse (van Poeloe Penang en Singapore) schepen jaarlijks de haven van Atjeh bezoeken. Ook mogelijk een Italiaans schip uit Palermo. De uitvoer is berekend op 10 miljoen pikels peper, wat stofgoud, tin, vogelnestjes, hout en noten. Daarna een uitvoerig overzicht van alle peperhavens.
- Culturen:
  De rijstculture is belangrijk maar voldoet niet aan de eigen behoefte. Pedir is de korenschuur. Verwezen wordt naar het gevoelig treffen van opstandige Atjehers in 1656 door de prauwen met rijst te vernielen. Pedir levert ook pinangnoten. De (zwarte) peperoogst valt tussen december en maart, dezelfde tijd dat de stranden vanuit zee zonder gevaar benaderd kunnen worden.

- Munten:
  Een overzicht wordt gegeven van de munten en hun tegenwaarde in b.v. Mexicaanse, Boliviaanse, Peruaanse of Noord-Amerikaanse dollars, in Indiase munteenheden,

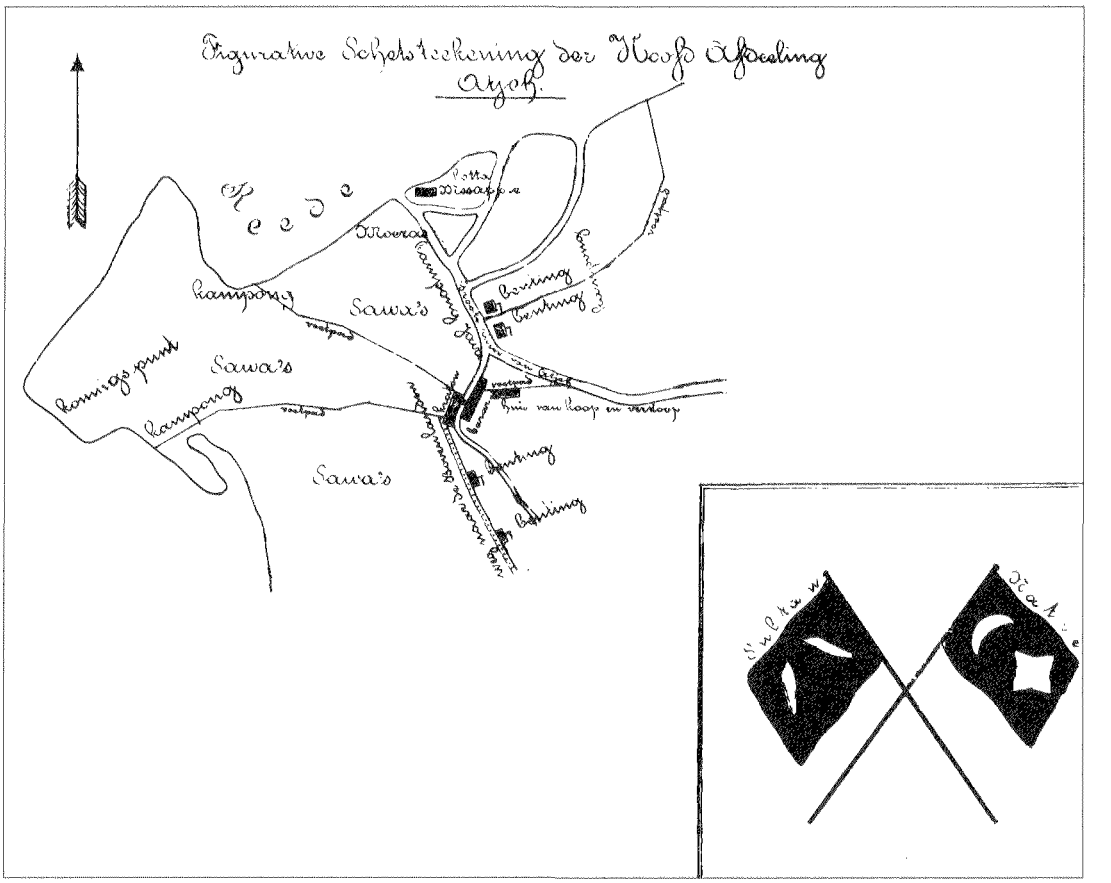

Fig.3. Eerste bladzijde van sectie C. "Korte aanteekeningen betreffende eenige plaatsen in het rijk Atjeh".

guldens en rijksdaalders.

- In- en uitvoer:
  De rechten worden geheven op stoffen als opium, vogelnestjes, kampfer e.d. en de uitvoer van deze goederen en van peper. Voorts een opsomming van alle goederen die voor de handel in aanmerking komen.

- Haven- en ankergelden:
  Een dollar per mast moet worden afgedragen aan de havenmeester.

- Maten en gewichten:
  Een overzicht van de gebruikelijke lengte- en inhoudsmaten en gewichten.

- Saluutschoten:
  Bij het bezoek van 1857 werden 21 schoten gedaan ter ere van de vlag van Atjeh, hetgeen met een gelijk aantal werd beantwoord.

- Karaktertrekken:
  "De Atsjinees is bekend als een verraderlijk en bedriegachtig wezen. In den handel kan men tegenover hem niet voorzichtig genoeg zijn; aanhoudende oplettendheid en omzichtige waakzaamheid zijn hoofdvereischten. Bij nacht of in 't donker late men geen Atsjinesche prauw opzij van het schip komen, en nimmer late men meer Atsjinezen toe dan de helft der bemanning van zijn eigen schip bedraagt.

Ook is de Atsjinees nieuwsgierig en achterdochtig. Zoo heeft men opgemerkt, dat altijd bij aankomst van kommissiën of van het état-major van schepen aan den wal en nabij de Kota (kraton) eene groote menigte gewapende mannen naar de plaats waar de zamenkomst moest plaats hebben heenstroomen en er tot het einde der vergadering bleef post vatten.
Verder is de Atsjinees onderhevig aan fanatismen en vatbaar voor geestdrijverij. Bij gelegenheid der expeditie tegen Atsjin in maart en april 1873 legden de Atsjinezen aanvankelijk eene groote mate van doodsverachting aan de dag; in den meening dat de heiligen oorlog (prang sabil) gevoerd werd. Later echter bespeurende dat hunne onzinnige onstuimigheid vele offers aan hunnen zijde kostte, werden zij voorzichtiger en bleven zij onze troepen van achter hunnen wallen met hevigheid bestoken.
De mannen van de XXVI Moekims (dorpen) plegen van het geweer (donderbus) gebruik te maken, terwijl die van de XXII Moekims beter met de klewang weten om te gaan. De vrouwen van laatstgemelde Moekims plegen haren mannen tot den strijd aan te zetten, en maken het als eenen reden tot echtscheiding, wanneer hare echtgenoten zich lafhartig gedragen. Wonden van achter worden door haar veracht, doch in 't aangezicht of op de borst hooglijk vereerd."

- Bijzonderheden:
  Een aantal bijzonderheden volgen in deze rubriek, Over de groet aan de sultan, het beladen van peper in de havens met behulp van sjouwers (djerries), het aantal strijdbare mannen in de XXII en XXVI-Moekims (ca 3000 en ca 800) en over de pepertuinen op de eilanden Poeloe Way en Poeloe Bras.
  "Over het algemeen gaan de Atsjinezen veel met buskruid om en is dit zelfs bij hunne feesten onmisbaar. Zij hebben echter weinig zorg ervoor, zoodat het vaak onbruikbaar wordt."
  "Kan men aan mededelingen van zekere Malelah, vertrouweling van het hoofd der Kampong Merasa van de XXV Moekims, Tekoe Ali Radja Moela Setia geloof slaan, dan zouden zich gedurende de eerste expeditie tegen Atsjin (maart en april 1873) in de Kraton des Sultans hebben bevonden een Amerikaan, een Fransman en een andere Europeaan wiens nationaliteit evenwel niet bekend was, en zouden die individuen, vermoedelijk renegaten, zich vooral beziggehouden hebben met de bediening van het geschut. In één van de affaires met onze troepen zou de Amerikaan aan de hand gekwetst zijn geraakt."

C. KORTE AANTEEKENINGEN, BETREFFENDE EENIGE PLAATSEN IN HET RIJK ATJEH

Beschrijvingen van tal van plaatsen en of er al dan niet drinkwater en voedsel te verkrijgen is. Besproken worden Atjeh, Tamiang, Edie, Kurtay, Pasir, Telok-Samawoï, Sembilangan, Gighera en Pedir. Voorts een aantal plaatsen aan de westkust als Kloewang, Telok-Kroëat, Rigas, Analaboe, Tampat-Toean en Troemon.

SLOTBESCHOUWING

Het zakboekje voor de Atjeh-expeditie van 1873 bevat een verzameling aan feiten die moeizaam en vaak met behulp van informanten en spionnen bijeen werd gegaard. Veel feitelijke onjuistheden konden tijdens de expeditie niet worden onderkend. Plaats van de landing was beperkt en ook de verblijfsduur. Het zal volledig tekort geschoten zijn wat betreft de belangrijke informatie over de landingsplaats zelf en de in te nemen doelen, zoals moskee en kraton en overige belangrijke gebouwen.
Van 't Veer (1969) - "Bij deze beschrijving hoorde een 'Figuratieve schetstekening der Hoofdafdeling Atjeh', die in feite zo nonfiguratief was als zich denken laat. De monding van de rivier was er al even verkeerd op aangegeven als de Kraton zelf. Kustdorpen waren opgeschoven, alle wegen liepen anders dan getekend." Veel nut zal het zakboekje derhalve niet gehad hebben voor de landing op 5 april 1873 en de weken die erop volgden.

Aan de andere kant bevat het zakboekje veel nuttige informatie, die goed was om te bezitten in een later stadium. Tijdgenoten moeten het zo gezien hebben. De aantekeningen (deel B) wijzen erop dat het boekje ook gebruikt is op de tweede Atjeh-expeditie. Het korte tijdsinterval tussen de eerste en tweede Atjeh-expeditie gaf geen mogelijkheid tot een herziene versie. In december 1873 landde generaal-majoor Van Swieten opnieuw en in januari 1874 werd de kraton eindelijk ingenomen. Kielstra (1885) gebruikte aantoonbaar het zakboekje als een bron voor de "Beschrijving van den Atjeh-Oorlog".

Noten:

1. Anon., z.j. (ca. 1947). Tropisch zakboekje. Koninklijke Marine, 64 pp.
   Anon., 1947. Scheepspraet zijnde een reisbeschrijving met tal van wetenswaardigheden en nuttige wenken ten profijte van de Nederlandse militairen die naar Indië scheep gaan. Directoraat Verkeerswezen D.K.G. - Bureau Vaste Staven Troepenschepen. Den Haag, Legervoorlichtingsdienst, 64 pp.
   Anon., z.j. (ca. 1960). Nieuw-Guinea torn. Ministerie van Marine, 52 pp.
2. Een keuze:
   Otterloo, A. van & P. Craus, 1873. Officiële gids van de Stoomvaart Maatschappij 'Nederland', Amsterdam, 8 + 115 pp.
   Anon., z.j. (ca. 1913). Travel guide of the 'Nederland', Royal Mail Line, 58 pp.
   Hoeft, E.S. vom, z.j. (ca. 1924). Luxusfahrten des Rotterdamschen Lloyd nach Ägypten, Ceylon, Sumatra und Java. Rotterdam, 123 pp.
3. Een keuze:
   Borel, H., 1905. Van Batavia naar Rotterdam. Reisgids van de Rotterdamsche Lloyd, (Rotterdam), 159 pp.
   Anon., 1929. Naar Holland per Stoomvaart Maatschappij 'Nederland'. Geillustreerd Handboek voor verlofgangers en repatriërenden (Amsterdam), 135 pp.
4. Veer, P. van 't, 1969. De Atjeh-Oorlog, Amsterdam. Blz. 53 wijst op wel zeer gebrekkige, vaak feitelijk onjuiste, informatie. Er is een exemplaar in de bibliotheek van het Kon. Inst. voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden.
5. Kielstra, E.B., 1883-85. Beschrijving van den Atjeh-Oorlog. 's-Gravenhage, 3 dln. Deel I (1883) blz. 1-10, Inleiding.
6. Veer (1969), blz. 44.
7. De gouverneur was de generaal-majoor J. van Swieten. zie Hoffman, F.G., 1873. Atchin. Verhaal der expeditie in 1857, Nijmegen, 24 pp., en ook Kielstra (1883).

P.N.M.A. VAN DER BAAN

De geschiedenis van de DAF DT 3/A 30, de moeder aller civiele en militaire DAF vrachtwagens

Ongeveer vijftien jaar lag op een sloperij in het Noord-Brabantse Schayk een stukje vaderlandse militaire auto-geschiedenis weg te roesten: een DAF truck, type A 30 uit 1949. Vorig jaar werd wat nog over was van het voertuig opgehaald door de conservator van het DAF Museum in Eindhoven. Misschien wordt het voertuig nog eens gerestaureerd. Technisch een hele klus, vanuit historisch perspectief in ieder geval de moeite waard. De A 30 is namelijk de eerste, door Van Doorne in Eindhoven in serie gebouwde vrachtwagen en kan daarom worden beschouwd als het begin van zowel de civiele als militaire autoproduktie van het bedrijf. Bovendien is de A 30 de eerste DAF, die in grote getale bij de Nederlandse krijgsmacht dienst heeft gedaan.

PANTSERWAGEN

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontwikkelden de beide broers Van Doorne in Eindhoven twee vrachtauto's: een vijf- en een 10-tonner. De bedoeling was onmiddellijk na de oorlog tot produktie over te gaan, maar er werden alleen prototypes gebouwd. De vooroorlogse "autoproduktie" van de aanhangwagenfabriek was beperkt gebleven tot de produktie van militaire voertuigen: 12 pantserwagens van het type M 39 (de laatste werd in juni 1940 afgeleverd!) en een prototype van een amfibievoertuig.

In 1948 besloten de broers Van Doorne een automobielfabriek te bouwen, die in april 1950 gereed kwam. In die periode was de Nederlandse krijgsmacht volop bezig met de opbouw van een wagenpark. Er bestonden al jarenlang goede contacten tussen het Eindhovense bedrijf en het toenmalige ministerie van oorlog, respectievelijk de krijgsmacht. Niet alleen had Van Doorne voor de oorlog de al eerder genoemde M 39 pantserwagens geleverd, ook andere DAF produkten waren voor 1940 verkocht zoals onderstellen voor zoeklichten en vuurleidingstoestellen, geschutondersteuning voor kanonnen en de bekende ijszaag, waarmee in de winter van 1939-1940 de ijskorst van het geïnundeerde gebied ("de Hollandse waterlinie") kon worden kapot gezaagd. Voor die ijszaag werd gebruik gemaakt van het zogeheten "Tradosysteem", wellicht het meest sprekende voorbeeld van de vooroorlogse samenwerking tussen Van Doorne en het Nederlandse leger. Het systeem was een idee van kolonel Ir Van der Trappen en Hub. van Doorne. Met de constructie kon in een paar uur tijd van een vierwielig voertuig een zeswielig terreinvoertuig worden gemaakt met vier aangedreven achterwielen (trado = Van der Trappen en Van Doorne).

ORDER

Gezien de relatie van het bedrijf met het ministerie van oorlog, respectievelijk de krijgsmacht, mag het geen verwondering wekken, dat de Staat der Nederlanden op 21 juli 1949 een order plaatste voor de levering van 263 trucks, type DT 3 (= A 30), bestemd voor de Koninklijke Landmacht, prijs onbekend, op 31 december 1949 gevolgd door een nieuwe order, nu voor 200 stuks type A 30, eveneens bestemd voor de Landmacht, prijs per stuk *f* 13.265,–. Op 11 augustus 1950 werd een derde bestelling geplaatst: 60 trucks type A 30, bestemd voor de Luchtstrijdkrachten (L.S.K.) en daarom voorzien van een andere opbouw, prijs *f* 13.480,– per stuk.

Als gevolg van materiaalschaarste werd de

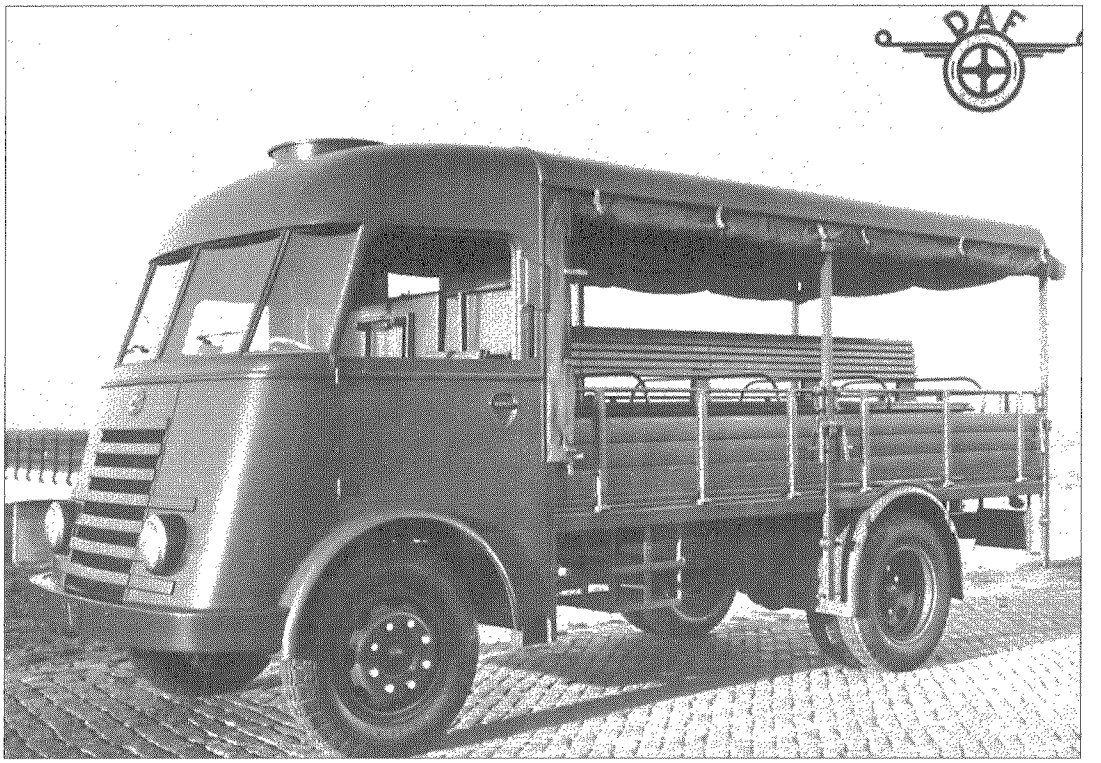

Officiële fabrieksfoto van de DT 3/A 30 met doorlopend dak en dubbele uitschuifbare zitbank (KL-uitvoering).

aflevering van trucks vertraagd, maar aangenomen mag worden, dat de eerste DT 3/A 30 voertuigen in mei 1950 aan de Koninklijke Landmacht werden overgedragen. De L.S.K. kreeg vermoedelijk in oktober 1950 de beschikking over de A 30. Hoeveel DAF's type DT 3/A 30 in totaal zijn gebouwd, staat - nog niet- vast, maar aangenomen mag worden, dat de KL er 463 heeft gekregen en de L.S.K./KLu 60. Op 1 januari 1956 beschikte de KL in ieder geval over 457 trucks type A 30 en de Koninklijke Luchtmacht op 1 februari 1956 over 60 A 30's, resp. 43 stuks per 23 november 1961. Misschien heeft ook de Koninklijke Marine enkele A 30's gehad. Er is een aanwijzing, dat tenminste één prototype is gebouwd.

De onzekerheid over het juiste aantal geproduceerde DT 3/A 30 voertuigen ontstaat door de aanwezigheid van een contract d.d. 8 augustus 1951 voor de levering van 38 stuks A 30 en vijf vrachtwagenchassis type A 30 met standaard cabine, maar zonder laadbak. De aan dit contract gehechte werktekening vermeldt echter de type-aanduiding A 41. Als bijzonderheid kan nog worden gemeld, dat op 31 december 1949 -de dag, waarop de order werd geplaatst voor de levering van 200 stuks A 30- ook een order werd geplaatst voor 99 stuks DAF terreintrekker chassis, type YA 306, met zes aangedreven wielen (= 6 x 6), bestaande uit het DAF vrachtwagenchassis, type A 30, uitgerust met Trado balanceurs aan de achterzijde en voorzien van een DAF lierinrichting met automatische trekhaak. Aangezien het type YA 306 verder onbekend is, respectievelijk nooit in gebruik is geweest, mag worden aangenomen, dat deze order is geannuleerd en mogelijk is vervangen door een order voor de levering van de DAF type YA 318, de voorganger van de fameuze YA 328 "Dikke DAF".

DAF A 30 van de L.S.K./KLu. De laadbak heeft geen plaatstalen dak, maar is helemaal afgedekt met zeil.

DAF A 30

In de bedrijfsdocumentatie van DAF wordt de A 30 omschreven als "3-tons wagen voor manschappen- en goederenvervoer, met uitneembare zitbank". Zowel bij de KL als de KLu is het voertuig ook als zodanig gebruikt. De dubbele, uitschuifbare dubbele langsbank bood plaats aan 16 manschappen. De DAF A 30 was voorzien van een Amerikaanse 6 cilinder zijklep benzinemotor, die 91 pk leverde bij 3.200 omw./min.. Het voertuig had een gesynchroniseerde vier versnellingsbak en het remsysteem was hydraulisch met vacuümbekrachtiging. De aandrijving geschiedde op de achterwielen (4 x 2). Het benzineverbruik bedroeg 1:3 en de maximaal toelaatbare snelheid 70 kilometer per uur. De elektrische installatie was uitgevoerd in 6 volt, het eigen gewicht was 3.600 kilo.
Het chassisraam was opgebouwd uit geperste staalplaat, elektrisch gelast. De cabine was over de motor gebouwd (frontbesturing). Het gewelfde dak van de cabine, voorzien van een mangat, liep door over de laadbak. De laadbak had een houten vloer met geleidestrips voor de dubbele, uitschuifbare zitbank. De vier zijborden en het achterbord waren van hout en neerklapbaar. Het plaatstalen dak boven de laadbak werd gedragen door drie vaste stalen en met hout beklede togen. De open zijkanten en de achterkant werden afgesloten met oprolbare zeilen. De 60, voor de L.S.K. A 30's hadden een wat andere carrosserie en opbouw. Zo was de laadbak voorzien van vijf uitneembare gebogen togen en de dubbele uitschuifbare langsbank was vervangen door twee neerklapbare banken, die met drie kettingen met lederen hoes, bevestigd aan de togen, werden opgehouden. De laadbak werd helemaal afgesloten met een groen waterdicht zeil. Uit de contracten blijkt, dat in de loop van de leveranties kleine wijzigingen aan de voertuigen zijn aangebracht, maar essentieel waren die niet.

ONBEKEND

Bij welke onderdelen van de KL/L.S.K.-KLu de DAF trucks, type DT 3/A 30 zijn gebruikt, is schrijver -nog- niet bekend, noch wanneer de voertuigen zijn uitgefaseerd. In ieder geval is een aantal voertuigen in de jaren zeventig via de Dienst der Domeinen verkocht en onder andere op sloperijen terechtgekomen. Het vorig jaar door het DAF museum verworven exemplaar -met doorlopend dak, dus afkomstig van de KL- verkeerde bij verwerving in uiterst slechte staat en veel essentiële onderdelen zoals motor, versnellingsbak, aandrijving en wielen ontbraken, (maar zijn intussen wel gevonden). Het chassis daarentegen was nog betrekkelijk "gaaf", evenals de laadbak. Van de cabine restte alleen nog de vorm, het stuur en het dashboard. Het is hoogstwaarschijnlijk het enig overgebleven exemplaar.

Bronnen en geraadpleegde literatuur:

- Nederlandse militaire voertuigen, E.W. van Popta/Dr C.M. Schulten, uitgave van Van Holkema en Warendorff - Bussum, 1978.

- Nederlandse militaire pantservoertuigen, Dr C.M. Schulten, uitgave van Van Holkema en Warendorff - Bussum, 1979.

Produktielijn van DAF A 30 (?) bij Van Doorne in Eindhoven.

DAF YA 306, die nooit in produktie kwam.

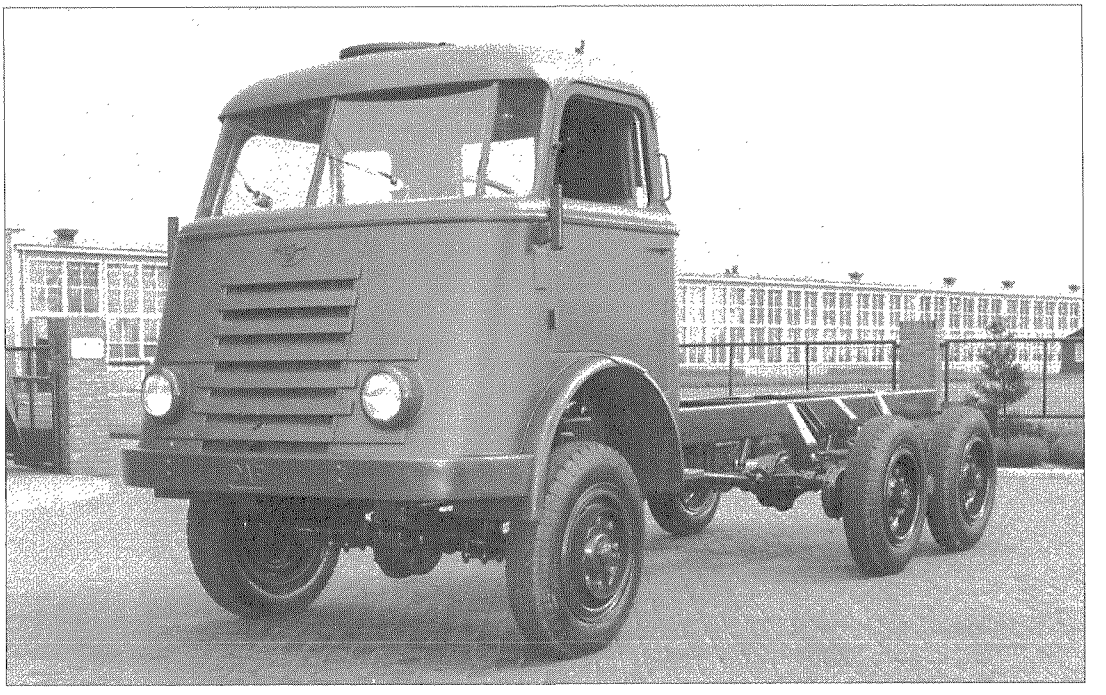

- De technische loopbaan van H.J. van Doorne; W.R.A. van Eekelen, uitgave van Van Doorne's Automobielfabriek NV - Eindhoven, 1954.
- Centraal Archievendepot Ministerie van Defensie - Den Haag.
- Archief DAF Trucks, afd. militaire zaken - Eindhoven.

Illustraties:

- W. den Dunnen - Den Haag.
- P.N.M.A. van der Baan - Veenendaal.
- Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf - Den Haag.
- Sectie Luchtmachthistorie van de Luchtmachtstaf - Den Haag.
- DAF Trucks, afd. militaire zaken - Eindhoven.

C.F.C.G. BOISSEVAIN

Uit het dagboek (1830-1835) van kapitein Testas (3)

De periode oktober 1831 tot april 1835

Ik ging voor de eerste maal Sinds ik in dienst was met verlof, oover Eijndhooven en S'Hertogenbosch naar Utrecht en ook al Zoo weeder terug:
Het eerste weederZien, na eene Zo lange afweeZendheid, van dierbaare Betrekkingen, vooral als men in dien tusschentijd de gevaaren des Oorlogs heeft doorgestaan, laat zich wel gevoelen, doch niet beschrijven, te meer noch daar ik na den veldtocht een Zwaare Ziekte had doorgestaan, en dus op tweëerlij

43
Wijzen den Dood in de oopengesperde kaaken had gezien:– Den 16de dan vertrokken wij weeder van Hees, en Leende, naar Maarhees, en Zoerendonk, hier kreegen wij weeder de des genaamde Huisvesting, en voeding tot den 24st wanneer wij naar Helmond, gingen waar ik weeder eener mijner beste quartieren, bij den Heer de Bruin heb gehad: wij bleeven aldaar tot den 10de December, toen naar Lieshout en Beek en Donck, waar het ons machtig afviel; hier bleeven wij weeder tot den 19de Januarij1832. - in tusschen ging ik ander maal met verlof, doch tans daar er geen Stoomboot voer van Gornichem op den Bosch, om het drijf Eijs, Zo ging ik nu oover Geemerd, Boekel, Zeeland, op de Graaf, en Nijmeegen, en verder met de Diligense naar Utrecht, en Amsterdam, den 25st oover de Zelfde Plaatsen weeder terug: in tusschen was het Batailjon den 19de oover Helmond naar
44
Deurnen en Baakel ge marcheerd, waar ik den 23st eerst aan kwam, hier bleeven wij weeder tot den 31st Maart, wan neer wij weeder van daar, oover Liesel, Asten, Zoomeren, en Hees, naar Eijndhooven marcheerde alwaar wij nacht quartier kreegen, tot den 1st April, toen oover Waalree naar Valkenswaard, Dommelen, Westerhooven, en een detachement, te Leende: hier bleeven wij weeder tot den 26st toen te Valkens waard hereend, marcheerden wij oover Geldrop, en Mierlo, weeder naar Helmond, waar wij nu bleeven tot den 6de Meij toen naar Aarle Rikstel, Stiphout en Baakel, hier bleeven wij tot den 14de Junij toen naar Zoomeren, Vlierde en Leijssel: vandaar weeder met verlof naar Utrecht, van den 9 Julij tot den 22st wanneer ik naar het Kamp bij Oirschot trok
45
waar het Batailjon den 23st aankwam, en verbleef tot den 6de September, voor Zeeker het on Zaaligst tijdperk van mijn leeven, voor het eerst! wien die het Kamp leeven kend, is dit niet reeds met mij eens, ten anderen, eerst

daar drukkende hitte, en daarna door Slagreegens gekweld, en ten laatsten, de Zo gevreesde, als in waarheid ook rampspoedige Coléra welke ons daar een bezoek gaf, doch gelukkig Slegts Zes Slagt offers, in Zijne woede meede sleepte: de treurigen indruk welke dit maakte, laat zich niet beschrijven, dit werd noch vermeerderd daar er een groot aantal, tengevolge van het nat en de Slegte Tenten, aan Koliek leeden, welke meest al dachten Zij de Colera hadden, en werden inderdaad door den angst welke Hen beZielde, erger als Zij wellicht anders Zouden geweest zijn. den 6de September verlieten wij eijndelijk dit
46
dit onZaalige Kamp, waar Lichaam, en vooral de Beurs, bijde veel hadden geleeden: ik denk om uitterusten kwaamen wij op de Voorposten te Bergeijk, en een Kompagni te Westerhooven, tot den 15de bleeven wij daar toen weeder over Rijthooven, Veldhooven, Meerveldhooven, Zeelst, Zon en Breugel, en Best, naar Ooster, Wester en Midden Beers, den 17de weeder van daar oover Oorschot en Best, naar St. Oedenrooden, waar wij in quartier bleeven, tot den 28st toen op een dag heen en weeder naar S'Hertogenbosch, verder weeder gebleeven tot den 11de October, toen vandaar, oover Zon, Zeelst, veld, en meer Veldhooven, Woenssel, en Rijthooven, naar drie der acht Zaalig, of Zelligheeden, Eersel Duizel, en Haaperd, welke laatste een eijgentlijke naam draagt, daar er met regt alles Haaperd! wat goed is.
47
Hier bleeven wij weeder in quartier tot den 1st November, toen oover Hoogeloon, en de drie Beerzen, naar Oisterwijk, waar ik voor Zeeker een mijner alles beste quartier heb aangetroffen, bij den heer Trugg: om deeZen tijd hat het beleg, en de inneeming der Sitadel van Antwerpen plaats, wij bleeven hier tot den 2de Januarij 1833.-
Toen weeder oover Bokstel naar St. Oedenrooden. Hier kreeg ik weeder een Zeer goed quartier bij den Kolonel Hoevenaar, waar ik bleef tot den 16de toen oover Bokstel, en Esch, Naar Haaren Hilvaard en Kromvoord, den 17de oover een groote uitgestrektheid eijsch, door het verlaat, oover Nieuw Kuik, naar den Elshout, en Drunnen, den 20st op een dag heen en weeder naar Heusden den 2de Februarij weeder op een dag naar Waalwijk, en Bezoojen, en Baardwijk, bij de geleegend heid den Kolonel Sprenger Zijnen eere Saabel, van het Corps Officieren, der 2de Brigade
48
3de Divizie hat ont vangen: nu weeder gebleeven tot den 4de toen oover Heusden, op Woerkom en Zo met verlof, naar Utrecht den 18de van daar langs den Zelfden weg weeder terug, naar den Elshout, waar ik noch maals bleef tot den 8st Maart, toen weeder met verlof langs den Zelfden weg doch nu naar Amsterdam, van daar den 14de naar Oudwulven, waar ik bleef tot den 22st toen terug doch door het verleggen der Kompagni, nu naar Druunen, waar wij nu Zijn gebleeven tot den 1st Meij toen oover Baardwijk en Hilvaard, naar Esch en Bokstel den 2de van daar naar St. Oedenrooden Lieshout en Zon en Breugel, waar wij bleeven tot den 4de Junij toen oover Liemt, Best, Bokstel langs het Kamp van Oirschot, dat toen weeder door de ??de (onleesbaar) DiviZie betrokken werd, naar Hilvaarenbeek, Diesen, Esbeek, de Biest
49
Baarschot, Haaghorst, en Westerwijk, hier weeder gebleeven tot den 6de Julij om deeZen tijd ging een derde der Armee met onbepaald verlof: – Toen werd het onZe beurt om andermaal te Kamperen, wij gingen dan oover Tilburgh, naar het Kamp bij Reijen, waar wij bleeven tot den 9de Augustus, hier raakte ik de Streepen uit mijn Epauletten kwijt, en werd Kaptijn, den 9de dan ging het weeder oover Tilburg, en Oisterwijk naar Bokstel, waar wij weeder gebleeven Zijn tot den 1st Octob Intusschen eens weeder met verlof geweest naar Oudwulven, van den 14de tot den 28st Augustus, en een dag heen en weeder naar St. Michielsgestel: – den 1st October dan weeder van Bokstel naar Blaadel Reuzel, en het reeds eens beschreeven Haaperd, weeder drie der acht Zaaligheden, weeder hier gebleeven tot den 1st December, toen andermaal naar Oisterwijk en den

Uden hout
50
ik intusschen weeder met verlof van den 4de tot den 19de naar Oudwulven, hier gebleeven tot den 2de Januarij 1834.- Wanneer de Kompagnien ver wisselde, ik kwam toen met de 1st en 4de in den Udenhout zo vervloog dan nu van augustus Ano 1833 tot nu Januarij 1834, een lang duurig verveelen, den eenen tijd gemakkelijk, den anderen tijd ongemakkelijk Kantonements leeven, al! na dat wij dichter of verder van de GrenZen laagen van den tijd dat weij in dienst waaren getreeden November 1830, tot nu toe Steeds Noord Braaband door kruist, een veldtocht in Belge gedaan, en helaas noch eeven ver van den Zo vuurig gewenschten vreede, verwijderd, en hierbij noch een treurig voor uit Zicht, voor het ongelukkig Neederland, dat Zich niet door eigen Schuld gelijk de
51
Belgen, in deeZen maalstroom Ziet meede gesleept, maar dat alle Zijne rampen, aan deze het kwaadstookend Engeland te danken heeft, het geen wanongunstig op onZen Handel, en Fabrieken welker bloei met die der hunner wedeijverden. Zij Stookte dus deeZen twist om bijde Landen te verderven: Vloek zij hen, meer dan Belge, dat Zij Slegts als Machine gebruikt hebben. Deeze zijn door Schade en Schande doch reeds ongelukkig genoegt, dat niet alleen onZen haat, maar ook dien der Belgen neederdaalen, op die verachterlijke handlangers welken Zich door het Brits Gouvernement, hebben laaten gebruiken, om deeZe Scheiding tusschen de twee volkeren daar te stellen. Zij alleen Zijn de oorZaak! Zij alleen Zij dus ook de verfoeijing.
52
Maar keer ik terug tot onZe Kantonementen; Wij bleeven dan te Oisterwijk, en den Udenhout tot den 8st februarij, wanneer wij naar Hooge, en laage Mierde vertrokken, hierbij behoorde tot onZe Kantonementen en Detachementen, Reuzel, Hulsel, Dun, en Koevert, wij waaren ge marcheerd, oover Moergestel, en Hilvaarenbeek: hier bleeven wij weeder tot den 28st April.
OnZe detachementen waaren intusschen om de Maand afgewisseld, de groote Jaarlijksche inspecties, voor Brigade en Divizie Generaal, hadden ook om deezen tijd plaats, ook was in deeZen tijd den Brigade Kommandant, der 2de Brigade 3de Divizie Generaal geworden: de gedaane inspecties deeden ons niet verwachten wij noch in kort
53
kort naar huis Zullen worden ge Zonden, daar men op de Zelve Steeds jaarlijks, meer en meer van de Schutterijen begint te vorderen, ja hen met de Militie gelijk behandeld en er van vorderd, alleen noch de ongelukkige StalbuiZen, onZe uniformen, en den Papieren Chacot, doen ons ongunstig bij de Zelve afsteeken, doch waar toe ook mooije kleeding bij een leeger te velden, oover de vijand, waar men toch Slegts vlees voor 't Kanon is, en daar voor! alles ligt goed genoeg is: - Dat Zij het ook kooken Zo als zij het eeten willen, mij is alles een!
Den 28st Apr. werden wij weeder naar Bokstel verplaatst, waar van daan ik den 21st Meij voor 14 dagen met verlof naar Amsterdam en Houten ging den 4de Junij terug Den 16de vertrokken wij weeder naar Loon op Zand,
54
Sprang, en de Kaats Heuvel, en LoonSchen Dijk, den 12de hadden wij een groote Revu voor den Prins, ook den 16de betrokken de 1st en 4de Divizie de Kampen bij Oirschot, en Reijen, nu ook raakte wij tot onZe Smart onZe Majoor kwijt. Weeder bleeven wij nu hier tot den 20st Julij wanneer wij naar het Kamp bij Oirschot trokken, en waar wij bleeven tot den 26st Augustus, wanneer wij het Kamp verlieten, om Zo hoop ik het Zelve nimmer weeder te betrekken hoewel dit verreweg on beste Kamp was op het aller onverwagtst, was de orde gekoomen tot het naar Hunne haardsteede te rug keeren der Schutterijen, of liever het met onbepaald verlof gaan der Schutterijen, meerendeels gaf dit een on uitSpreekelijke Vreugde, die wilde konde echter voor eerst vrijwillig blijven: OnZe Batailjons werden van de 3de Divizie, naar de 4de verPlaatst. Generaal Koert Heiligerts, Brigade Kommandant van Kwat: de Batailjons Staaven met een Officier per Kompagni moesten blijven

55
Waartoe ik mij ook vrijwillig aan bood, onZe bestemming was Woerden, onZe eerste dag mars den 26st was van het Kamp, oover Oirschot, Bokstel, en Vught, naar S'Hertogenbosch, den 27st vandaar oover Heel, dat door een zwaaren brand bij naar half geworden was, naar Bommel, het onthaal aan Officieren en Manschappen door Bommels ingezeetene ons aangedaan, kan ik niet naar waarde Roemen, nimmer Zal een onZer dit gul onthaal vergeeten den 28st ging het oover Geldermalsum, Meetere en Buurmalsum naar Kuilenburgh, waar wij op nieuws een allerbest onthaal genooten, en waar ons Zooveel eere werd aangedaan, of wij alleen het Vaderland gered hadden, den 29st oover Schalkwijk, en Houten waar alles groen gemaakt was, naar Utrecht, in de hoofdplaats onZer Provintie zoude een ieder wel het best onthaal verwacht hebben, doch laat ik dit maar met Stil Zwijgen voorbij gaan, wij werden in het Pasantenhuis gelegd, en daar voor Reekening van het Gouvernement gevoed. Den
56
Den 30st oover de Meere, en Harmelen, waar wij weeder bij uitstek goed ontvangen werden, naar Woerde, onZe bestemming, waar wij naar een dag ingequartierd te Zijn geweest de KaZerne betrokken, en andermaal den Garnizoens dienst deeden dat Zeer afviel bij het voormaals vrije leeven, dat wij ruim drie Jaaren hadden gesleeten, den voln

Den Heer van Beek, Schoorer, de Brauw Oostrum, blijven noch maar te Woerde
58
met een Man of vier vijf doch al de waapenen, ingeleverd in t' magaZijn, wien zal dat betaale lieve lekkere Gerretje, wie Zal dat betaalen: den Grond eijgenaar helaas, doch laat ik er maar niet op Schelden, men mocht mij en met recht toevoegen voor Uw zijn de druiven Zuur, en!! het was, waarheid!!!! ik trok dan weeder huis waards, werd! wat ik voor deeZen was, met dat onderscheid, dat ik tans Getroud, en Vader ben dat ik mijn ouders verlooren heb Oud Wulven blijft echter het zelfde bewoond, vroeger een klaaverblad, Ouders met een Zoon ook tans is dit zo, *Mooge het zo blijven.*
ik werd Heemraad van den Lek Dijk boven dams, in plaats van mijn Vader, mooge ook dit het lot van mijn Zoon zijn. Zo waare den mensch ver vuld van hem. Dien de rol des leevens voor Zichals afgespeeld reekend.

P.H. Testas.

DR J. HARTOG

De overval op het Waterfort (Curaçao) in 1929

Veel bezoekers trekt de Militaire Begraafplaats niet. En de drie in één frame verenigde graven trekt na 66 jaar nog maar geringe belangstelling. De toch al weinige bezoekers lopen er voorbij en kijken vluchtig naar het monument dat deze drie graven markeert. Een monument? Inderdaad, een monument, geen grafsteen. Hier liggen begraven drie jonge mannen, Lieuwe Vaas, Jacob Marcusse en Jan van Zuilen, gevallen, vermoord moet men zeggen, bij de overval op het Waterfort in juni 1929 door een groep Venezolaanse bandieten onder leiding van Urbina en Machado.
Het verhaal van die overval is historie. Er zijn nog maar weinigen die zich deze schending van Curaçao 's grondgebied 66 jaar geleden en de brutaliteiten, die hiermee gepaard gingen, kunnen herinneren. Velen zijn echter wel bekend met de hoofdtrekken van het verhaal, omdat het herhaaldelijk is naverteld. Wij willen dit niet nogmaals doen en de geïnteresseerde lezer liever verwijzen naar onze *Geschiedenis van Curaçao,* deel II, blz 949-973, waar wij het gebeuren, om zo te zeggen uur voor uur hebben beschreven.
Laten wij, na een kort resumé van wat er in die nacht van 8 op 9 juni 1929 op ons eiland gebeurde, liever stilstaan bij de slachtoffers, aan wie toen door de politiek-gewelddadige omstandigheden te weinig aandacht is besteed.

BLOEDBAD

In het kort: op zaterdagavond 8 juni 1929 raasden twee trucks met 45 gewapende Venezolanen het Waterfort binnen. De poort stond open, moest open staan, want de politiepost lag toen binnen het fort en deze moest vanzelfsprekend altijd bereikbaar zijn. De Venezolanen overmeesterden de 32 mensen, militairen en leden van de Militaire Politie (die na een reorganisatie bij de politie sinds enige tijd op het eiland waren), gingen het fort binnen, stalen een hoeveelheid wapenen en slaagden erin 's nachts met gouverneur ir Leonard A. Fruytier, die pas vijf maanden aan het bewind was, kapitein Alexis F. Borren, hoofd van de Militaire Politie en tevens garnizoenscommandant, en nog acht militairen als gijzelaars op de *Maracaibo,* een schip van de Red D Line (de latere Grace Line), het eiland richting Venezolaanse kust, te verlaten.
Fruytier, Borren en de militairen zijn zondagavond ongedeerd teruggekeerd aan boord van hetzelfde schip. De samenrotting der Venezolanen, die zich op Curaçao van wapenen hadden voorzien om te pogen de Venezolaanse president, de dictator Juan Vincente Gomez, ten val te brengen, mislukte.

NEERGESABELD

Toen de Venezolanen het Waterfort binnenstormden, meldde de Surinaamse agent en politie-militair Nelstein, die bij de ingang op een bank zat - de eigenlijke schildwacht was even 'weg', wat natuurlijk een grote nalatigheid was - aan de dienstdoende commandant, sergeant-majoor Lieuwe Vaas, dat er twee vrachtauto's zonder licht waren binnengereden en niet getoeterd hadden. Vaas, die op het rumoer inmiddels al aan kwam lopen, werd door de van hun auto's springende Venezolanen zonder meer neergesabeld en met kapmessen zodanig toegetakeld dat hij ter plaatse overleed. Twee Surinaamse politiemilitairen, de al genoemde Nelstein en zijn collega Narain, liepen sabelhouwen op aan het hoofd.

Onthulling van het monument op 30 januari 1930 op het voorplein van de Koning Willem III kazerne te Nieuwersluis. Opschriften: voorzijde: Ter gedachtenis aan sergeant-majoor instructeur L. Vaas, op zijn post gesneuveld te Curaçao op 8 juni 1929. Achterzijde: Geboren op 12 November 1897 te Menaldumadeel, in dienst getreden bij de Politie-troepen op 9 Januari 1919. Linkerzijde: Een goed kameraad en een voorbeeld voor zijne ondergeschikten. Rechterzijde: Het vervullen van zijn plicht stond bij hem bovenaan. (Foto: Marechaussee Museum)

Tegelijk drongen andere Venezolanen de eetzaal binnen waar enige brigadiers aan tafel zaten om een boterham te eten. Ze zaten met de rug naar de ingang, die door een paar Venezolanen versperd werd, terwijl anderen de brigadiers Jacob Marcusse en Jan van Zuilen van achteren aanvielen en met sabelhouwen aan het hoofd troffen. Toen zij al op de grond lagen werden ze nog eens met machetes 'bewerkt', aan de gevolgen waarvan zij respectievelijk zondag en dinsdag zijn overleden. Beiden zijn niet in staat geweest zich op enigerlei wijze te verdedigen.

NAAR PALEIS

Borren zoals gezegd, hoofd van de Militaire Politie en tegelijk garnizoenscommandant, was thuis. Hij woonde op Mundo Nobo. Hij werd telefonisch gewaarschuwd en racete met de auto naar het Waterfort, waar hij bij aankomst meteen door de bandieten werd vastgenomen. Wat later dwong men hem mee te gaan naar het gouvernementshuis, waar de aanvoerder van de bende, Urbina, de gouverneur onder dreigementen - wij steken de raffinaderij in brand - dwong bijstand te verlenen tot het vertrek met de *Maracaibo*.

Lieuwe Vaas, het eerste slachtoffer, was een Fries. Hij was in 1897 in Dronrijp geboren, een dorpje tussen Franeker en Leeuwarden, een van de dertien dorpen van de gemeente - grietenij, zei men oudtijds in Friesland, ofschoon deze term al in 1851 was afgeschaft - Menaldumadeel. Dronrijp was en is een vee-

teelt en landbouwdorp met een tweeduizend inwoners en twee kerken. Vaas' vader had er een kruidenierswinkel voor het dorp zelf en de omgeving. Het was nog in de tijd waarin boodschappen in de omgeving te voet werden thuis bezorgd.
Omdat er in deze jaren vlak voor de Eerste Wereldoorlog voor kinderen uit het winkelstandsmilieu niet veel perspectief was, zocht Lieuwe het bij het leger, waar men vast werk en later pensioen had. Hij nam als vrijwilliger dienst, eerst bij de Rijdende Artillerie. Het was 3 maart 1914, vlak voor het uitbreken van de wereldoorlog.
Op 2 augustus 1914 werd Vaas overgeplaatst naar het Eerste Regiment Veldartillerie. Op 31 augustus 1915, toen koninginnedag, werd hij korporaal, op 28 april 1917 wachtmeester. Op 22 november 1922 ging Lieuwe Vaas met verbreking van het lopende dienstverband vrijwillig over naar het in 1919 opgerichte Korps Politietroepen, waarvan er, in 1928 in verband met een reorganisatie van de politie een aantal naar Curaçao werd gedetacheerd. In april en juli 1928 kwamen de eerste detachementen politietroepen die bij ons Militaire Politie werd genoemd, hier aan. Vaas behoorde tot de tweede groep en maakte de overtocht aan boord van de *Simon Bolivar.*
Op Mundo Nobo kreeg hij met zijn gezin - vrouw en drie kinderen - een woning toegewezen. Alle leden van de Militaire Politie woonden daar, ook, zoals gezegd, hun chef, kapitein Borren. Toen Vaas viel, was hij dus nog geen jaar op het eiland. Van de drie dodelijke slachtoffers was alleen Vaas gehuwd. Hij liet een 32-jarige weduwe met drie kleine kinderen van 9, 6 en 5 jaar achter. Kort na het trieste gebeuren is het gezin naar Nederland teruggekeerd.
Zondagmiddag - de gijzelaars waren toen nog niet terug - is Lieuwe Vaas onder een enorme toeloop van mensen begraven, echter vanwege de abnormale toestand zonder militaire eer. De waarnemend gouverneur H.J.Th. Boomgaart, ondervoorzitter van de toen bestaande Raad van Bestuur, vertegenwoordigde het bestuur, zoals dat toen werd aangeduid, wat nu de regering is. Drs J. van de Pol van de Fortkerk leidde het ceremonieel en voerde het woord. Ook spraken dokter Quadekker, de officier van gezondheid en als vriend van de overledene, de heer Duwald, ook een Fries, officier van het Leger des Heils.
Enkele uren na de begrafenis overleed het tweede slachtoffer in het Sint-Elizabeth Gasthuis, brigadier Jan van Zuilen, die behalve sabelhouwen ook schoten in de rug en de borst had opgelopen. Van Zuilen was katholiek, en pater Constatius Gallé leidde 's maandags de uitvaart in de kapel van het hospitaal. Gouverneur Fruytier en kapitein Borren, die zondagavond op Curaçao waren teruggekeerd, woonden de uitvaart bij en vergezelden de overledene op weg naar de Militaire Begraafplaats, samen met leden van de geestelijkheid, de rechterlijke macht en een grote menigte, evenals dit de dag ervoor bij Vaas het geval was geweest. Kapitein Borren en een vriend, de heer van Vliet, voerden het woord aan de groeve.
Dinsdagmorgen overleed in het Sint Elizabeth Hospitaal het derde slachtoffer, brigadier Jacob Marcusse, geboren 13 oktober 1900 te Wissekerke, een plaatsje op Noord-Beveland, een van de Zeeuwse eilanden. Hij was op Curaçao werkzaam bij het verkeerswezen. Bij onderzoek in het ziekenhuis bleek, dat zijn schedel al door de eerste houw gespleten was en dat daarbij zijn hersenen beschadigd waren, zodat herstel al bij voorbaat uitgesloten was.
Ook voor Marcusse leidde pater Gallé de uitvaartdienst in de kapel van het ziekenhuis, waarbij ook weer de gouverneur, ditmaal vergezeld van zijn echtgenote, aanwezig was. Evenals de dag tevoren vormden de gouverneur, Kapitein Borren, vertegenwoordigers van de geestelijkheid, de rechterlijke macht en andere autoriteiten, alsmede een grote menigte het geleide op de weg naar de Militaire Begraafplaats.
Bij alle drie begrafenissen stonden steeds vele mensen langs de weg geschaard.

GEWONDEN

Behalve dat er drie mensen het leven lieten, werden bij de gevechten in het Waterfort en de omgeving nog ettelijke mensen gewond.

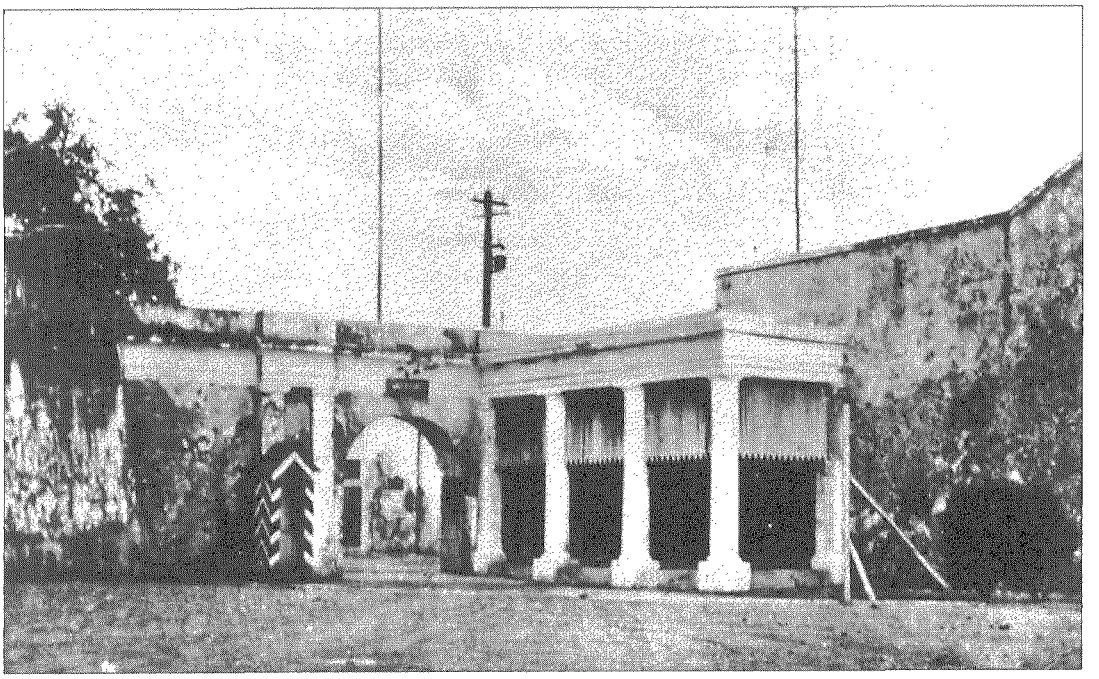

Het Waterfort.

Wij noemden al eerder de twee politiemilitairen Nelstein en Narain, die beide sabelhouwen aan het hoofd hadden opgelopen, welke gelukkig niet dodelijk waren. Een Nederlandse politiemilitair L. Jans werd door een machete aan de hand en in het gezicht geraakt. De Curaçaoënaar Victor Martis werd door een schot in het been getroffen en wel zo, dat het geamputeerd moest worden. Een Nederlandse werkman die in de buurt liep, Jan Prins, kreeg een kogel in het been, welke verwijderd kon worden. Hij behoefde het been niet te verliezen.
Voor de drie gesneuvelde politie-militairen werd tezamen een graf gedolven, waarbij enige tijd later een herdenkingsmonument werd opgericht.
Lieuwe Vaas was, dat blijkt uit de artikelen die na zijn dood verschenen in de *Amigoe* en in *Het Wachtwoord*, het orgaan voor de geestelijke verzorging van Land- en Zeemacht, een uitgave van de toen bestaande Raad van Leger- en Vlootpredikanten, een nobel mens en gezien bij zijn mannen. Het was daarom niet verwonderlijk, dat in hun milieu het plan ontstond een gedenkteken aan zijn nagedachtenis te stichten.
Op het voorplein van de kazerne Willem III te Nieuwersluis (toen gemeente Loosdrecht, nu Loenen) werd een vier meter hoge gedenknaald uit rood terrazzo opgericht, gemaakt door de firma Bronwasser te Loenen.
Het werd een imposant monument, staande op een door kettingen en gemarkeerde carré midden op het terrein waar Vaas voor zijn vertrek naar Curaçao in 1928 met zijn mannen oefende.
Op donderdag 30 januari 1930 werd het gedenkteken plechtig onthuld door de Commandant van de Politietroepen, vergezeld van de inmiddels nieuw benoemde commandant van de Militaire Politie op Curaçao, de opvolger van Borren dus, alle officieren van de kazerne en afvaardigingen van alle compagnieën van de politietroepen. De volledige bezetting van de kazerne stond aangetreden.
De weduwe van Lieuwe Vaas, mevrouw Vaas-Nieuwenhuizen, de ouders en een broer van de gesneuvelde woonden de plechtigheid als

genodigden bij. De commandant en een legerpredikant herdachten het slachtoffer.
In 1952, toen de kazerne Willem III verbouwd werd tot penitentiaire inrichting - zij is dit tot op heden - en het voorplein een andere bestemming kreeg, is het monument overgebracht naar het voorplein van het opleidingscentrum van de Koninklijke marechaussee te Apeldoorn; Vaas was voor hij naar Nieuwersluis ging, ook enige tijd gelegerd in Oud-Millingen (Apeldoorn) geweest. Toen ook in Apeldoorn het plein, waar het monument stond, een andere bestemming kreeg, is het in 1984 overgebracht naar de tuin van het Museum van de Koninklijke marechaussee te Buren, Gelderland, dat sinds 1972 aldaar gevestigd is in het prachtige uit 1613 daterende voormalige koninklijke Weeshuis, gesticht door Maria van Nassau. Vaas' weduwe, die uiteraard haar toestemming voor de verplaatsing had moeten geven, heeft nog persoonlijk de derde onthulling van het monument ter nagedachtenis aan haar man in 1984 kunnen meemaken.

Naschrift van de redactie

Dit artikel verscheen eerder onder de titel "Een Curaçaos monument in Buren, gedenkteken slachtoffer overval Urbina werd drie keer onthuld" in het blad "Amigoe" (Juni 1994). Het artikel is door de redactie enigszins ingekort. Ons lid de heer J.H.J Andriessen belicht in zijn artikel "Het Vrijwilligerskorps Curaçao" (Mars et Historia, nummer 4 sep./dec. 1992) de omstandigheden waaronder de overval op het fort werd gepleegd en de gevolgen daarvan.

KLTZ B.D. W.G.M.H. CANISIUS

Het afvuren van voorlaadgeschut bij de Nederlandse Marine 1780-1880.

De kans van treffen van een doel vanuit een voorlaadkanon geplaatst op een varend schip werd voor een groot deel bepaald door de wijze van afvuren van het stuk en het gemak waarmee gericht kon worden. Het afvuren van het kanon geschiedde, evenals het richten, op het einde van de 18e eeuw nog steeds uiterst primitief. Het afvuren gebeurde met een smeulende lont. Het kruit in de pan rond het zundgat werd hiermee ontstoken en dit kruit deed het kruit in het zundgat of gezwindpijpje ontbranden. De vlam sloeg dan vervolgens door naar de lading achter de kogel. De lont werd bediend door een van de kanonniers bij het stuk. De stukscommandant zelf stond achter het stuk om een zo lang mogelijke richtlijn te verkrijgen. Ook de traagheid van de lont-bediende moest dus in rekening worden gebracht. Het laden van het stuk was een complexe operatie. Snelheid en veiligheid streden hierbij om de eerste plaats. Het richten gebeurde met behulp van koevoeten en spaken.

HET AFVUREN

Om de ontwikkeling rond het afvuren van een kanon goed te kunnen schetsen is het noodzakelijk een globaal inzicht in de laad en schietprocedure te geven. Genomen is de exercitie uit omstreeks 1800. Uitgangspunt is een situatie waarbij het stuk zojuist werd afgevuurd en in achterste stand stond[1]. Om te voorkomen dat het rolpaard met het stuk door de bewegingen van het schip weer te boord rolde moest eerst de inhaaltalie worden strak gezet. In de loop zouden zich nog

resten brandend kruit en kardoeszak kunnen bevinden en misschien nog niet ontbrand kruit. Om een luchtstroom door het stuk te voorkomen en daardoor een nabranding, moest de stukscommandant het zundgat dus afsluiten. Dat deed hij met de duim van zijn linkerhand waarom een zeemleren duimeling geschoven was. Daarna mocht de wisser het stuk schoonmaken met de natte wisklos en zonodig met een schraapijzer. Vervolgens werd op zijn commando de kardoeskoker opengemaakt en de kardoes uitgenomen en in de monding gebracht met de naad aan de onderzijde[2] en met een goed gedoseerde stoot achter in de ziel (binnenzijde van de loop) gestoten. De kardoeskoker werd vervolgens achter het stuk gebracht en weer gevuld met een saayen zak met kruit (kardoes). De stukscommandant nam vervolgens de duim van het zundgat en stak daar de ruimnaald in om te zien of de kardoes op zijn plaats lag en om er een gat in te prikken. Hij plaatste daarna zijn linkerduim schielijk weer op het zundgat. Nu werden achtereenvolgens de klos, de kogel en daarna de prop in de loop gebracht en aangestoten met de laadklos. Het stuk werd daarna te boord getrokken met de talies aan weerszijde van het stuk. Het stuk was nu klaar om gemonteerd te worden. Dit gebeurde als volgt. De stukscommandant nam de kruithoorn, die om zijn nek hing en goot fijn kruit in het zundgat en in de pan eromheen. Nu was het stuk klaar om te vuren. Het richten gebeurde door met koevoeten de kulas (achterste deel van het stuk) op te tillen en vaste elevatie te geven m.b.v. stelblok en stelwig. De trappen in de wangen (zijkanten van het affuit) van het rolpaard dienden daarbij tot steunpunten voor de koevoet. Vervolgens werd het rolpaard m.b.v. geschutspaken in de goede richting geduwd (gebakst). De wielen van het rolpaard stonden dwars op de baksrichting. Het richten ging dan ook met horten en stoten. De kardoeszakken werden door de kruitjongens, die de zakken uit het buskruitmagazijn haalden tijdens een actie in de houten of lederen kardoeskokers gedaan, die vervolgens naar het stuk werden gebracht. De kardoeskoker mocht slechts op een speciaal

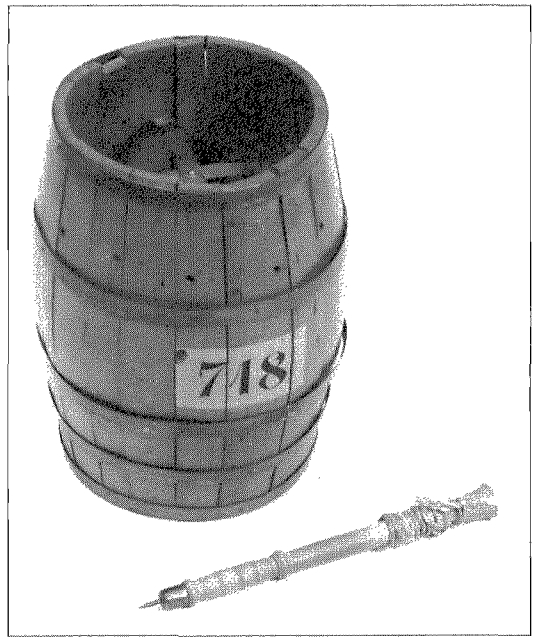

Foto 1: MC 718. Lontvat met lontstok.

daarvoor gemaakte order worden geopend. Tussen het vuren door werd de smeulende lont in een speciaal daarvoor ingericht lontvat bewaard; zie MC 718 (foto 1).
Het spreekt vanzelf dat het hebben van open vuur zo dicht bij los kruit uiterst gevaarlijk was, vooral tijdens echte geschutacties. Het is dan ook merkwaardig dat het zolang duurde voordat bij geschut gebruik gemaakt werd van een slot zoals dat bij geweren en pistolen al zeer lang gebruikelijk was.

VUURSTEENSLOTEN

In Engeland en Frankrijk werd reeds vanaf aanvang van de 18e eeuw geëxperimenteerd met dit soort sloten op kanons. Vooral omdat de vuurstenen aan dek nat werden en vaak braken, mislukte dit aanvankelijk[3]. Het bevestigen van een slot op het gebogen oppervlak van het kanon nabij het zundgat was ook een probleem. Voorts moest het ook zodanig bevestigd worden dat het niet door de hete gassen uit het zundgat beschadigd zou raken[4]. Equipagemeester J.P. Asmus maakte bij de Marine voor het eerst melding van vuursteensloten voor geschut in het rap-

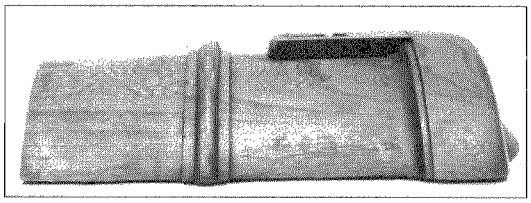

Foto 2: MC 695. Slotsteun op model van de achterzijde van een lang kanon.

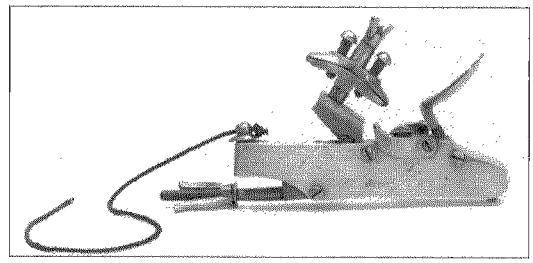

Foto 3: MC 690. Staartslot. Vuursteenslot bestemd voor een kanon zonder slotsteun.

port van zijn bezoek aan Franse zeehavens in 1797. Met dit rapport stuurde hij enkele sloten mee die hij daar had kunnen bemachtigen. Het grote voordeel van het gebruik van sloten was, dat de stukscommandant, staande achter het stuk, nu zelf kon afvuren. Asmus was er enthousiast over en stelde voor deze methodiek van afvuren in te voeren[5]. Het antwoord op dit voorstel is niet bekend, maar het is toch wel veelzeggend dat in een handleiding over de Artillerie uit 1807 niets wordt gesteld over vuursteensloten voor geschut[6]. Op 12 januari 1809 kreeg de Minister van Marine van de Inspecteur der Artillerie een model van een vuurslot. Hij verzocht de leden van het Comité Centraal van de Marine daarover een oordeel te geven en het te doen beproeven aan boord van de schepen[7]. In een later werk over exercities en manoeuvres met het scheepsgeschut wordt wel gewag gemaakt van vuursloten[8]. Dit reglement, alleen aangepast in de titel en enkele benamingen, komen we in 1815 weer tegen als concept voor een dan in te voeren reglement[9]. Na het in gebruik raken van vuursloten, werd nieuw geschut voorzien van een slotsteun, MC 695 (foto 2). Bij stukken zonder slotsteun, werd een zg. staartslot gebruikt; dit is een vuursteenslot aan de achterzijde voorzien van een lange staaf met schroefdraad op het eind, die door een gat in de hoogste kulasband werd gestoken, zodanig dat de pan rechts naast het zundgat kwam, MC 690 (foto 3). De eerste vooruitgang op het gebied van afvuren bestond echter uit het gebruik van gezwindpijpjes: kokertjes van papier of ganzepen geladen met een afgepaste hoeveelheid fijn kruit. Dit pijpje werd tijdens het monteren in het zundgat gestoken door de stukscommandant nadat hij het eerst uit de pijpjestas had genomen en er de bovenkant vanaf had gescheurd[10]. Asmus beklaagde zich in bovenstaand rapport erover dat ten behoeve van deze pijpjes de zundgaten ruim uitgeboord moesten worden[11], dit in navolging van de artillerie bij de Landmacht, en dat daardoor deze gaten zeer snel uitgeschoten raakten. Verbussen (een nieuw zundgat maken), was dan vaak niet meer mogelijk. Men was bij de Marine echter niet zo verrukt van vuursloten, naast de problemen met het nat worden van de vuurstenen werden ook problemen ondervonden door vastroesten en breken van de veren en vuurstenen[12]. Staatsraad H. Aeneae verbaasde zich in 1808 in een commentaar op voorstellen van J.H. van Kinsbergen op verbetering van de vloot, aan het centraal commite der Marine erover, dat de Inspecteur der Artillerie, Paravicini de Capelli, geheel geen melding maakte van het gebruik van vuursloten, hij keurde ze niet af maar hij negeerde ze zonder meer. Terwijl toch bekend was dat de Engelsen zich van dit type slot bedienden en "dat ze veel geschikter waren om vaardig en op commando te vuren dan met de lonten"[13]. Het vuursteenslot was aan het einde van de Franse periode in Nederland algemeen ingevoerd. Het vertrouwen daarin was echter niet zo groot. In het exercitie reglement van Pilaar van 1828 werd de lontstok met lont nog noodzakelijk geacht[14]. Er kwamen 3 soorten vuursteensloten in gebruik. Het gewone vuurslot voor een stuk met slotverhevenheid, MC 697 (foto 4), het staartslot voor een stuk zonder die verhoging, MC 698 (foto 5) en het carronadeslot, MC 699 (foto 6). Het slot werd zodanig geplaatst dat het

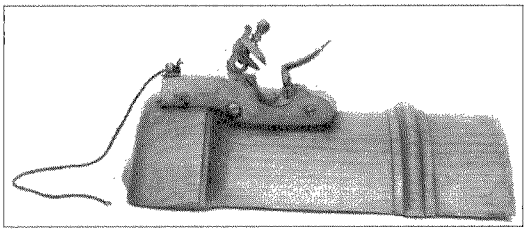

Foto 4: MC 697. Vuurslot op een kanon met slotverhevenheid.

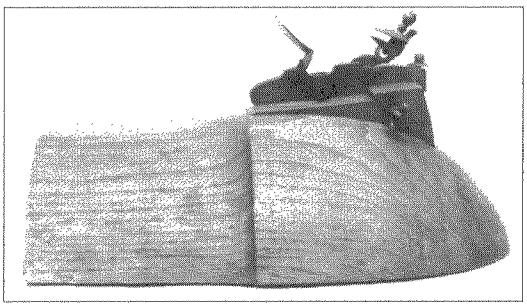

Foto 6: MC 699. Carronadeslot op een carronade. Het is duidelijk te zien dat de vuurstraal door de open lucht naar het zundgat moest slaan.

aan de rechterzijde van het zundgat kwam. Om het vuur uit de pan van het slot goed op het zundgat te krijgen, moest de zijkant van het slot en het pandeksel vaak aangepast worden. In de modellenkamer van de Marine zijn daarvan een aantal voorbeelden; MC 689 (foto 7) slot met verlengd pandeksel MC 690

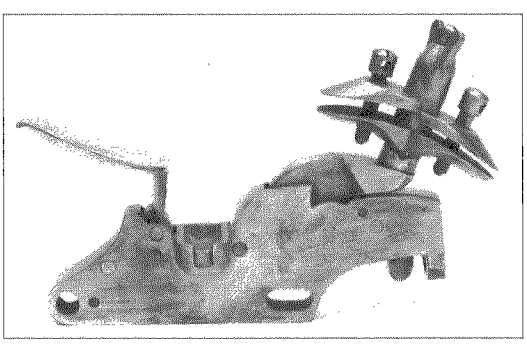

Foto 9: MC 694. Carronadeslot met twee vuurstenen op een draaibare haan conform de uitvinding van Generaal Sir H. Douglas.

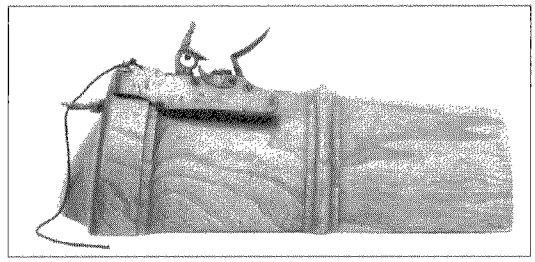

Foto 5: MC 698. Staartslot op een kanon zonder slotverhevenheid. Dit slot is gesigneerd met Bringol à Paris.

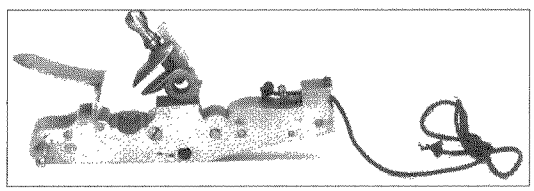

Foto 7: MC 689. Vuursteenslot met een verlengd pandeksel.

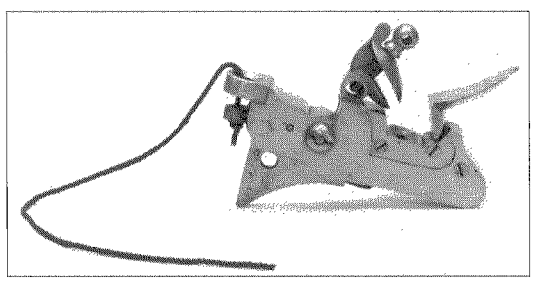

Foto 8: MC 692. Carronadeslot. De hak waarmee het slot tegen de slotsteun werd geschroefd is goed zichtbaar.

(foto 3) staartslot met dubbele vuursteen MC 692 (foto 8) carronadeslot met uitgediepte pan aan de linkerzijde MC 694 (foto 9) het carronadeslot van Douglas met dubbele haan en steen en open pan aan de linkerzijde. Zoals reeds eerder is medegedeeld waren de sloten en de vuurstenen erg gevoelig voor vocht, daarnaast hadden de stenen de onhebbelijke gewoonte om vaak te breken. Om aan dit laatste euvel tegemoet te komen stelde de Engelse Generaal Sir Howard Dou-

glas voor om aan het slot twee stenen vast te maken op een draaibare haan[15]. De Nederlandse Marine kwam in 1819 op de hoogte van dit voorstel door een mededeling van Roentgen, die toen met Soetermeer en Glavimans voor onderzoek in Engeland was. Onderequipagemeester Sesseler, zie noot 22, deelde desgevraagd mee, dat hij nog nooit zo een slot had gezien en dus geen oordeel kon geven over de bruikbaarheid. Roentgen kreeg opdracht een dergelijk slot aan te kopen, maar dat lukte niet. Hij kreeg daarom in maart 1821 toestemming om het boek van Generaal Sir H. Douglas, met daarin een tekening van zijn uitvinding, aan te kopen en naar Den Haag te zenden, met de opzet het in Rotterdam te laten namaken[16]. Het is niet duidelijk wat er toen gebeurd is, want in 1823 bleek Sesseler een slot te hebben aangemaakt met twee vuurstenen naar een tekening in het werk van C. Dupin[17]. De Grootmeester der Artillerie, zie noot 22, vond dat maar een gebrekkig toestel en adviseerde om er toch maar een in Engeland aan te kopen. Intussen werden de carronaden, die in bestelling waren, ingericht voor het al in gebruik zijnde slot. Aanvang 1824 kreeg Kltz Rijk, toen commandant van de *Pallas*, 4 stuks sloten met twee stenen mee om tijdens de reis naar Engeland en Amerika te beproeven[18]. Deze beproeving heeft hij echter wegens zwaar weer niet kunnen uitvoeren[19]. In juli 1824 werd het slot met de twee stenen in Luik beproefd, aan de hand daarvan werden veranderingen voorgesteld. Daarna werd het stil rondom dit type slot. Ze zijn nooit ingevoerd bij de Nederlandse Marine. Vuursteensloten met 1 steen voor scheepsgeschut zijn in gebruik gebleven tot na 1840.

ONTSTEKINGSPIJPJE

Maar al veel eerder werden zeer uitgebreide pogingen gedaan om het afvuren veiliger en betrouwbaarder te maken. Twee methoden vragen de aandacht, nl. het ontstekingspijpje en het percussieslot.

Het principe van het slag- en wrijvingspoeder was reeds lang bekend. Volgens Franse bronnen hield Bertholet zich in 1794 al bezig met fulminaat van kwik[20] en van Goens schrijft dat de Engelsen al in 1800 daarmee ladingen van vuurmonden ontstaken[21]. Doordat er ernstige ongelukken mee gebeurden werd het lange tijd niet als onstekingsmiddel voor geschut gebruikt.

CALLERSTRöMSE PIJPJES

In 1832 duikt voor het eerst de naam "percussie-gezwindpijpjes" in de archieven van de Marine op. Ze werden aangevraagd bij de Grootmeester der Artillerie ter beproeving [22]. Sesseler had deze bij de Landmacht gezien. Het waren koperen pijpjes die een vuurstraal veroorzaakten na het ombuigen. Hij zag meteen het grote voordeel daarvan in. De werking van deze pijpjes berustte op het samenbrengen van zwavelzuur en speciaal bewerkt katoen. Door een glazen buisje gevuld met dat zuur te breken in een omhulsel van katoen vatte het katoen vlam. Het katoen ontstak op zijn beurt het buskruit waarmee het koperen buisje verder was gevuld. Kruithoorns, dus los kruit, gezwindpijpjes en vuursloten zouden daarmee overbodig kunnen worden[23]. Zo een pijpje hoefde maar in het zundgat gestoken te worden en het afvuren zou dan zeer eenvoudig zijn door een touw met een ring aan het uiteinde om het pijpje te leggen en daaraan te trekken. Het enige nadeel zouden de rondvliegende resten van het pijpje kunnen zijn[24]. Deze pijpjes, uitgevonden door de Zweedse kapitein Callerström, voldeden goed. Zij werden op vele schepen van de in dienst zijnde vloot beproefd en geprezen, o.a. ook door Ktz J.C. Rijk, die toen commandant was van de *Zeeuw*. Er waren echter ook eigenschappen, die het gebruik op oorlogschepen ernstig belemmerden. Zoals de houdbaarheid in de tropen. Voorts was het zundgat van ons scheepsgeschut meestal schuin naar voren geboord zodat bij het afvuren, staande achter het stuk, het pijpje uit het zundgat getrokken werd. Dit zou opgelost kunnen worden door iemand naast het stuk te laten afvuren, maar dan zou de stukscommandant niet meer kunnen afvuren. Een ander groot nadeel was de passing van het pijpje want zundgaten werden in de loop van het gebruik steeds wijder. Het gevaar van de

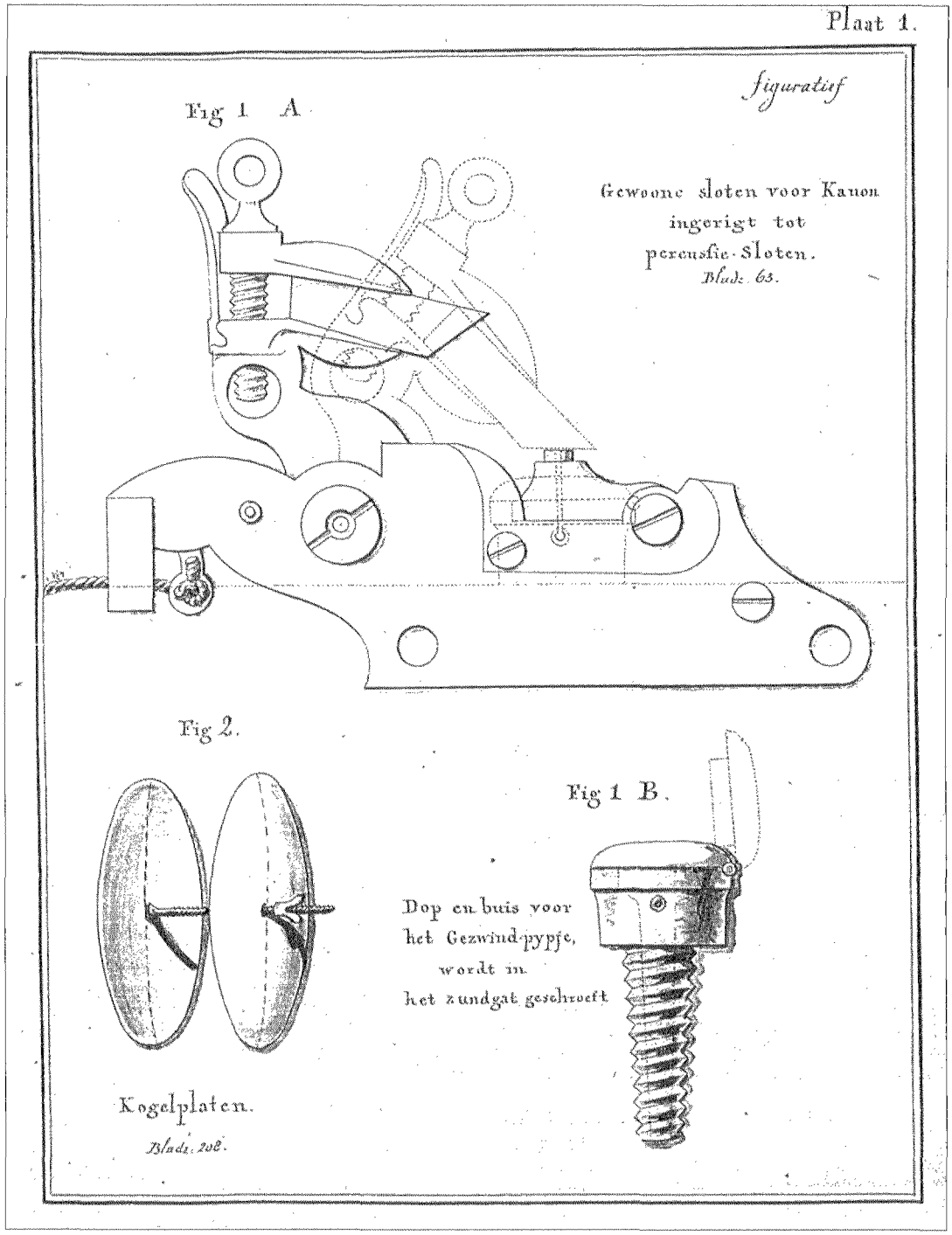

Afbeelding 1: Tekening van een vuursteenslot omgebouwd tot een percussieslot.

rondvliegende resten van het pijpje na het schot bleek mee te vallen. De voordelen waren echter zo groot dat de Inspecteur der Artillerie enige wijzingen voorstelde en adviseerde er bij de Landmacht een paar duizend van te bestellen[25]. In augustus 1833 waren er 2000 klaar voor beproeving. De kosten waren totaal f 120. Er waren ook twee werktuigen aangemaakt om gemakkelijk te kunnen afvuren. Bij een daarvan was een voorziening gemaakt om het afgevuurde pijpje te kunnen opvangen. Deze werktuigen voldeden niet, maar in Vlissingen werden de pijpjes naar voren afgetrokken door het aftrektouw dat via een blokje was vastgemaakt op het tappenstuk, naar achteren te trekken. De pijpjes voldeden weer goed, maar de twijfel over de praktische bruikbaarheid bleef[26]. Daarom werd een commissie benoemd, die een nader onderzoek moest uitvoeren. Deze commissie van 4 Marine officieren afkomstig van schepen van de 2e divisie van verdediging van de Schelde, was na 50 schoten, waarvan er 39 goed werkten, van oordeel dat deze pijpjes" als eene belangrijke verbetering tot de scheepsartillerie mag beschouwt worden, waardoor de kans van accidenten door het storten van fijn kruid en het bezigen van vuur in een scheepsbatterij geheel vervalt, de lading spoediger ontbrand, en de zo hinderlijke rook door het ontbranden van het fijne kruid in een overdekte batterij weggenoomen word"[27]. Een directe reactie op dit stuk is niet gevonden maar op 16 september schreef Sesseler aan de DG van de Marine dat de Callerströmse pijpjes goed hadden voldaan en dat hij daarom voorstelde de zundgaten van de 10 bomkanonnen[28] die in Engeland werden besteld, in te richten met vertikaal geboorde zundgaten. In dit advies, dat door de DG werd opgevolgd, verwees Sesseler ook naar de percussie-sloten die door Rijk uit Rusland waren meegenomen[29]. In 1842 waren ze echter nog niet in gebruik bij de Marine. In de tweede druk van zijn "Leiddraad bij het onderrigt in de Zee-Artillerie", deelt Calten mee dat deze pijpjes van Callerström zelfs goed bevonden waren, nadat zij enige tijd in water hadden gelegen. Het gebruik van deze pijpjes zou de bediening van het geschut veiliger en eenvoudiger maken, maar het probleem van de schuinstaande zundgaten in bestaand geschut was ook toen nog niet opgelost. Volgens van Goens waren deze pijpjes in 1861 bij de Nederlandse Marine nog niet in gebruik, ook met de wrijvingspijpjes, een soort lucifer in een koperen pijpje gevuld met buskruit, die in het zundgat gestoken werden bleef men moeilijkheden houden.

PERCUSSIESLOT

Voor zo ver ik heb kunnen nagaan werd het percussieslot voor het eerst bij de Marine, beschreven en afgebeeld in het verslag door J.C. Rijk van de reis met de *Pallas* in 1825. Het is een slot dat ontworpen werd door W. Kingston, werkzaam op de Navy Yard te Porthmouth[30] (afb. 1). Het is een vuursteenslot waar de vuursteen vervangen werd door een ijzeren staafje, dat als hamer dienst deed en op de plaats van het pandeksel was een aambeeld vastgemaakt met daarin een gat voor het slagpoeder. De reactie op dit bericht is niet bekend. Grote hoeveelheden vuursteensloten werden besteld in Luik en het nieuwe geschut werd voorzien van een slotverhevenheid. Intussen getroostte de Marine zich zeer veel moeite om tot een keuze van percussieslot te komen. Op het eerste bericht over percussiesloten door J.C. Rijk in 1828 werd niet gereageerd. Na zijn tweede grote reis, nu met de *Zeeland*, werd wel aandacht besteed aan de modellen van percussiesloten, die hij meenam uit Rusland en Zweden. Deze 2 modellen, op ware grootte, zijn aanwezig in de marine modellen collectie onder nummer, MC 706 (foto 10). Het Russische slot is een eenvoudige gesmede hamer met licht gebogen steel, draaiend bevestigd op een gebogen zoolplaat die achter het zundgat op de kulas van het stuk geschroefd werd. De hamer werd bediend door een ruk aan het aftrektouw te geven. Het was de opzet dat de hamer bij het afvuren middels het aftrektouw, het slagpijpje, dat in het zundgat gestoken was, raakte. De uitstromende gassen wierpen de hamer met grote kracht terug op de kulas (foto 10 achter). Het Zweedse slot is een mooi stuk tech-

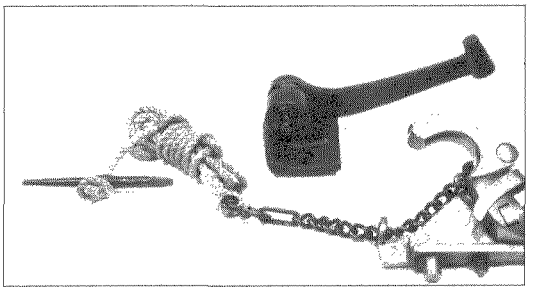

Foto 10: MC 706. Percussietoestellen door J.C. Rijk meegenomen uit Rusland en Zweden. De eenvoudige hamer is afkomstig uit Rusland.

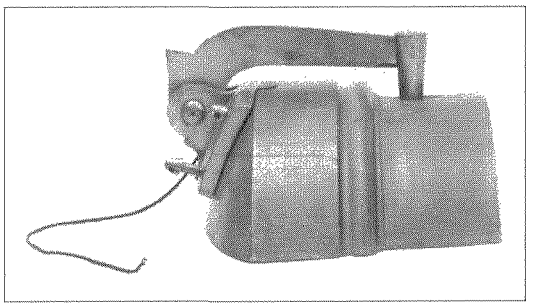

Foto 12: MC 709. Model van een percussieslot op een kanon van 12 pond zonder slotverhevenheid.

niek, MC 706 (foto 10 vóór). De hamer wordt door een veer tegen de zijkant van een koperen blok gedrukt. Bij het afvuren beweegt de hamer omlaag, maar moet langs een uitstekende nok, die hem opzij drukt tegen de werking van de veer in. Deze nok laat de hamer vrij op het punt dat hij het percussiepijpje raakt. De veer zal de hamer dan weer tegen het slot aandrukken en vrij maken van de uitstromende gassen. Sesseler die de sloten met de daarbij horende slagvuren (percussiepijpjes) van Rijk persoonlijk ontvangen had, kreeg opdracht deze te onderzoeken en advies uit te brengen[31]. Daartoe liet hij voor 4 verschillende kalibers sloten aanmaken naar het Russische model. Het Zweedse slot vond hij te samengesteld, te kwetsbaar door roest, voor gebruik aan boord. Aan boord van een Franse brik had hij een dergelijk slot gezien en gehoord dat

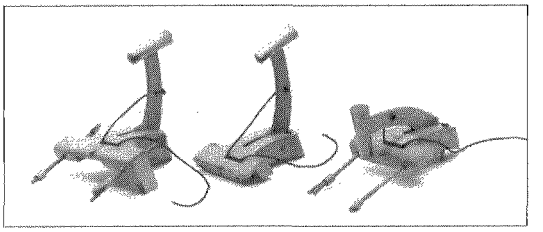

Foto 11: MC 711. Houten modellen van percussietoestellen vervaardigd in Vlissingen.

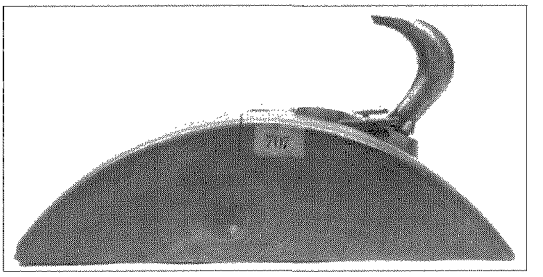

Foto 13: MC 707. Percussieslot op een lang kanon met slotverhevenheid. Dit slot voldeed niet.

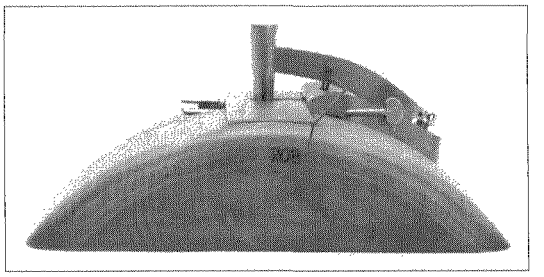

Foto 14: MC 708. Percussieslot aangemaakt in Amsterdam, volgens het houten model op foto 11. Ook dit slot voldeed niet.

dit soort sloten zeer spoedig defect raakte. De proeven verliepen na enige wijzigingen aan het percussietoestel zo voorspoedig, dat Sesseler voorstelde de proeven te vervolgen. Voorts zou een aantal houten percussietoestellen MC 711 (foto 11) in Vlissingen aangemaakt moeten worden volgens opgave van Sesseler om als model te dienen voor de aanmaak van metalen[32]. De DG ging daarmee

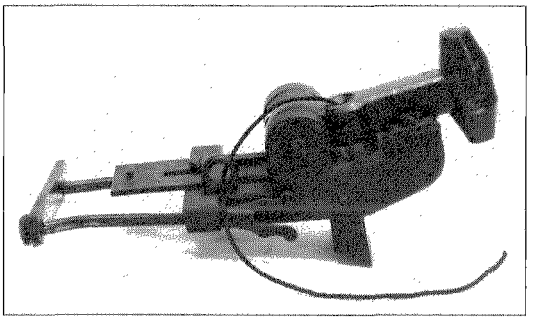

Foto 15: MC 705. Frans percussieslot aangemaakt in Vlissingen in opdracht van Ktz Lucas. Bij het afvuren wordt het uitstekende plaatje, dat het kruit in het zundgat droog moet houden, door een nok op de draaiingsas opzij geschoven.

accoord. Sesseler was verder van oordeel dat deze percussietoestellen te verkiezen waren boven de Callerströmse pijpjes. Ktz J.C. Rijk, die intussen Commandant van het Koninklijk Instituut voor de Marine in Medemblik was geworden, werd van dit succes op de hoogte gebracht[33]. Op 2 december 1835 berichtte VA O.W. Gobius, directeur en commandant te Vlissingen, dat de houten modellen klaar waren voor verzending. Sesseler stelde nog een aantal wijzigingen voor en gaf uitgebreide aanwijzingen omtrent de aanmaak van metaal en het aanpassen van het benodigde geschut. Ook stelde hij voor op de broek van stukken zonder slotverhevenheid, 12 en 6 ponders, twee oren te plaatsen waartussen de hamer zou moeten draaien, zie MC 709 (foto 12). De DG ging weer akkoord met deze voorstellen. Amsterdam kreeg opdracht van elk der houten modellen drie sloten van koper en ijzer aan te maken. Een van deze drie was bestemd voor de modellenkamer[34] MC707 en MC708. (fotos 13 en 14). Deze ontwerpen werden eind 1837 samen met een ontwerp van kaptein der Artillerie H.A. Gobius en een van Sesseler beproefd op het strand bij Dishoek. Het verslag van deze proef is niet gevonden. Maar uit de reactie van Ktz Lucas, commandant van de 2e divisie op de Schelde blijkt wel dat deze niet naar wens was verlopen. Hij had vervolgens een slot laten maken zoals hij ze aan boord van een Frans schip had gezien. Dit slot, waarvan een exemplaar bewaard is in de modellenkamer, MC 705 (foto 15), is beschreven door Jean Boudriot[35]. De proeven daarmee leverden goede resultaten op. De Franse Marine had dit al vanaf 1832 standaard ingevoerd op de oorlogsschepen[36]. Sesseler had er echter wel problemen mee o.m. omdat het alleen bruikbaar was op stukken met slotverhevenheid. Hij stelde daarom voor eerst proeven te nemen met gewone vuursloten omgebouwd tot percussieslot, dus conform het voorstel van Rijk uit 1828. Het grote nadeel hiervan was, dat dit slot werkte door middel van een veer en de tot nu beproefde percussiesloten hadden geen veer, ze werkten alleen op de kracht van de ruk aan het aftrektouw. De DG ging akkoord met het voorstel van Sesseler[37]. Daardoor werd de invoering van een goed percussieslot met 5 jaar vertraagd.

Hierdoor kreeg de Marine wel een goed werkend percussieslot geheel afwijkend van die van andere Marines, zie MC1133 (foto 16), maar daarvoor moest eerst afscheid genomen worden van het vuursteenslot. De ombouw van een vuursteenslot tot percussie was erg eenvoudig en daarom goedkoop en dus zo verleidelijk[38]. Sesseler kwam eerst met enkele voorstellen en daarna Kaptein der Artillerie H.A. Gobius. De *Amphitrite,* die in april 1839 uitgerust werd met de nieuwe granaatkanonnen kreeg 26 van dergelijke sloten ter beproeving aan boord. Het Ministerie stelde wel als voorwaarde dat deze sloten weer op eenvoudige wijze om te bouwen zouden zijn tot gewoon vuursteenslot. Ook Prins Willem Frederik Hendrik die in 1839 met de *Rijn* een reis ging maken naar de Middellandse zee wilde deze sloten gaarne op de batterij hebben[39]. De commandant van de *Amphitrite,* Ktz Tenbergen, was zeer tevreden met de granaatkanonnen maar hij vond de tot percussie omgebouwde vuursteensloten geheel ongeschikt, zowel de pijpjes als het slot deugden niet, vond hij. Dit in tegenstelling met de goede resultaten van de proeven die een commissie met deze sloten had gedaan aan de wal[40]. De uitkomsten waren zo tegenstrijdig dat toen de *Argo* eind 1839 uitgerust werd zij geen percussiesloten verstrekt

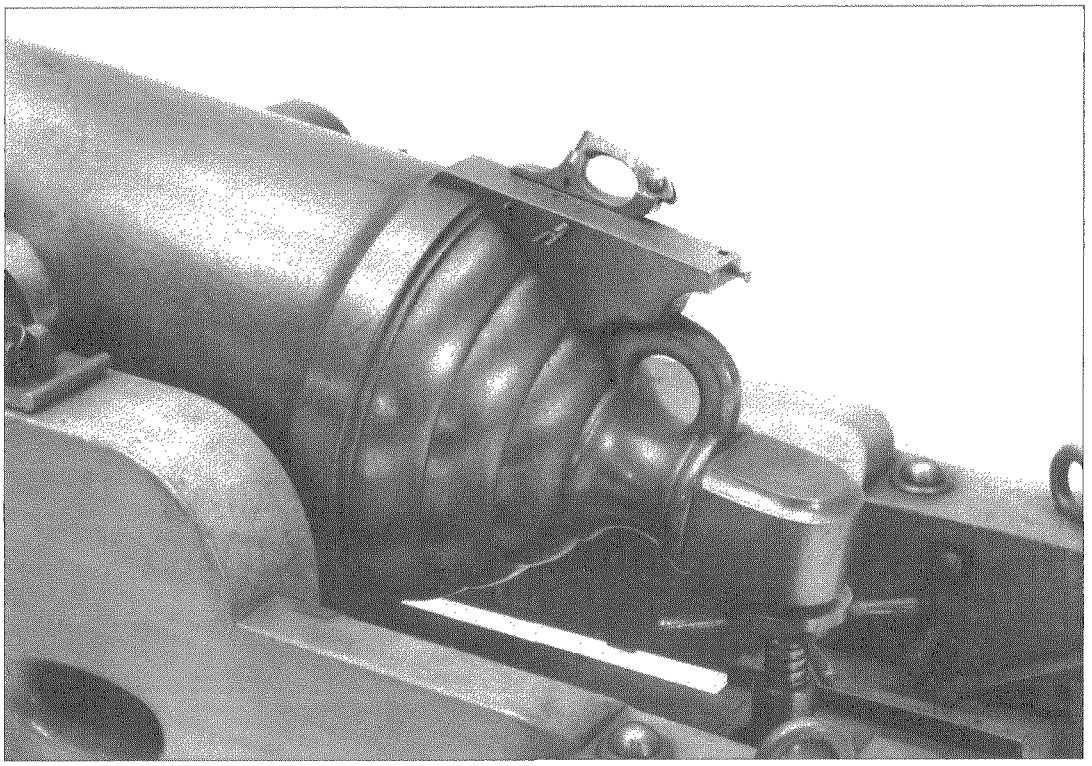

Foto 16: MC 1133. Het schuinslaande percussieslot, zoals dat bij de Marine werd ingevoerd. De vuurstraal moet hier ook door de open lucht op het zundgat vallen. Het slot is hier gemonteerd op een getrokken kanon van 16cm. Dit kanon werd vervaardigd uit een carronade van 60 pond.

kreeg[41]. De berichten afkomstig van de *Rijn*, in de Middellandse zee over de percussiesloten waren ook niet zo gunstig. Er werden andere slagpijpjes opgezonden met het transportschip *Merwede* maar in mei 1840 schreef de commandant van de *Rijn*, Ktz Arriens, dat het gehele samenstel van het percussieslot ondoelmatig was[42]. In diezelfde periode liet Kaptein der Artillerie H.A. Gobius aan de Grootmeester weten dat hij voor het afvuren van scheepsgeschut een afdoende oplossing had gevonden, nl. het slinger-percussie-slot, dwz een slot dat werd afgevuurd door de slingering van het schip op een van te voren afgesteld moment[43] afhankelijk van de slingering. De tekening of model is niet aanwezig bij het verbaal, maar uit de beschrijving blijkt dat het een soort quadrant met slinger was, tegen een wang van het affuit geschroefd[44]. Sesseler vond het idee zeer goed, maar de uitwerking te gecompliceerd voor scheepsgebruik. Hij had echter geen bezwaar tegen het voorstel om dit slot samen met de Grootmeester en een commissie te onderzoeken. De DG gaf daarom toestemming om desnoods zo een slot aan te maken[45]. In augustus was dit slot klaar voor beproeving. Gobius bracht het persoonlijk naar het schietterein op de Hors op Texel. Het verslag van deze proef is niet gevonden[46]. Het voldeed kennelijk niet want in augustus 1840 diende hij een ontwerp in voor een tot percussieslot omgebouwd steenslot dat veel beter dan dat van Sesseler zou werken[47]. Prins Hendrik, vanaf 1/1 1841 cdt van de *Rijn*, die onder de indruk was van de uitvindingen van Gobius, wilde naast het ontwerpslot van Gobius ook het door hem uitgedachte nieuwe rolpaard, zie MC 795[48] (foto 17), en twee slinger-sloten aan boord

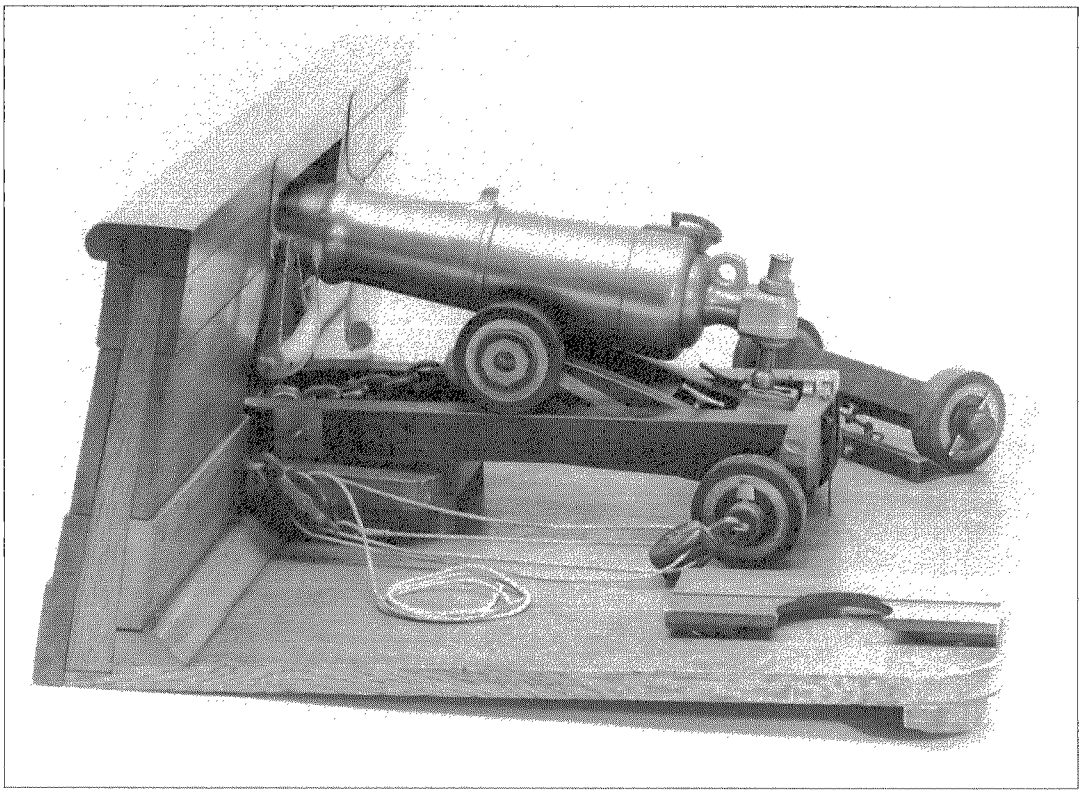

Foto 17: MC 795. Een model van het carronadeaffuit van Gobius.

beproeven[49]. De Minister gaf daar toestemming voor, maar wilde niet dat er meer van deze sloten aangemaakt zouden worden voordat het verslag van voorgaande beproevingen met dit slot naar Den Haag gezonden zouden zijn met een model van dit slot. Prins Hendrik zond in juni 1842 persoonlijk een brief over deze uitvindingen aan de DG. Hij had de uitvindingen van Gobius in het voorjaar van 1841 te Vlissingen gezien en was meteen overtuigd van het belang daarvan. Over het slingerslot kon de Prins niet meer zeggen dan dat het meer een theoretische dan een praktische waarde had. De proefnemingen met het omgebouwde steenslot en het nieuwe affuit bewezen de voortreffelijkheid daarvan. Omdat Gobius zijn uitvindingen geheim wilde houden vroeg Prins Hendrik de DG daarover aan niemand mededelingen te doen, "en hetzij er met Gobius over te spreken hetzij te wachten dat wij in Nederland terug zijn daar het allergrievendst en tevens onregtvaardig zoude zijn dat een ander met de winsten van de uitvinding wegliep, daar nu reeds door de behandeling welke men Kapt. Gobius van het Ministerie aangedaan heeft hem diep gevoelig heeft geraakt en in zijn hart verbitterd heeft zich alle moeite te hebben gegeven". In oktober gaf het Ministerie opdracht aan Vlissingen om de gehele kuilbatterij van de *Rijn* met de tot percussie omgebouwde steensloten van Gobius te voorzien. De *Jason* werd ter vergelijking met sloten naar de vinding van Sesseler voorzien. Beide commandanten moesten de verdere beproeving in onderling overleg uitvoeren[50]. De *Jason* kreeg voorts een aantal wrijvingspijpjes ter beproeving mee[51]. De commandant a.i. van de *Rijn* gaf in zijn verslag van 12 mei 1843 ver de voorkeur aan de sloten van Gobius omdat deze in veel kortere tijd, nl. binnen 3 minuten weer omgebouwd

konden worden tot een gewoon vuursteensloot; met het slot van Sesseler duurde dat nagenoeg een half uur. Ook de gezwindpijpjes van Gobius waren te verkiezen boven die van Sesseler hoewel beider inrichting gelijk was, die van Gobius waren van koper gemaakt en die van Sesseler van hout. De koperen waren indien nodig aan boord weer te vullen en de houten sprongen in stukken en konden het zundgat verstoppen. De hamer van het slot van Gobius zat gedurende een serie van 40 schoten onbeweeglijk vast door de steenschroef[52]. De commandant van de *Jason* schreef op 15 mei 1843 dat samengestelde sloten, hoe eenvoudig van aard ook, niet thuis hoorden in de handen van een gewone matroos. De beide beproefde sloten waren afhankelijk van veren en schroeven en de montering met slagpijpjes was ook al niet eenvoudig. Hij gaf de voorkeur aan het Franse percussieslot, MC705[53] (foto 17). De DG nam deze suggestie niet over, maar liet voor een vijftal schepen van het oefeneskader, onder bevel van Prins Hendrik, naast de reeds aan boord zijnde sloten totaal 72 sloten klaarmaken volgens het model van Sesseler met de nodige koperen percussie- en wrijvingspijpjes. Deze had al in mei 1842 gerapporteerd dat de tot percussie omgebouwde vuursteensloten niet gebruikt konden worden op carronaden, op kanonnen zonder slotverhevenheid en op de nieuwe granaatkanonnen van 30 pnd. Op de laatste niet omdat de plaats van het zundgat niet nauwkeurig genoeg was geboord. Voor al deze stukken moest nog een oplossing gevonden worden, het gebruik van wrijvingspijpjes zou daar een van kunnen zijn[54]. Nadat het oefen eskader was vertrokken stelde de Minister van Oorlog voor om een ontwerpslot uitgevonden door Majoor de Bruyn, chef van de artillerie bij het Departement van Oorlog, te beproeven. Dit slot zou bruikbaar zijn op stukken met en zonder slotverhevenheid. De Minister liet twee stukken van 12 pond daarvoor klaarmaken[55]. Sesseler beschrijft dit slot in zijn brief van 26/2 1844 aan de Minister van Marine als volgt: "1. een gedeeltelijk uitgeholde hamer; 2. een soort aambeeldje waarop het schoorsteentje wordt vastgeschroefd, dat in een kanaaltje eindigt dat de vuurstraal van het hoedje naar het met gezwinde lont voorziene kopje van het gezwindpijpje moet leiden; 3. een voorste deel dat door middel van een scharnier opgeslagen kan worden om het zundgat te kunnen stoppen en waaraan zich een op- en neergaand schermpje bevindt om het zundgat of daarin zich bevindend pijpje tegen regen te beveiligen". De daarbij gevoegde tekening is niet meer aanwezig in het verbaal. Blijkbaar voldeden deze sloten bij de Landmacht goed, maar Sesseler achtte ze voor de Marine ongeschikt omdat het kanaaltje te gevoelig voor roest zijnde gemakkelijk verstopt kon raken. Hij adviseerde daarom de twee 12 ponders met dat percussieslot aan boord van een varend schip te beproeven[56]. Over deze proef wordt verder niets medegedeeld. De Minister wilde nu eindelijk tot een beslissing komen betreffende het type afvuurmechanisme. Op 17 mei 1844 kreeg een commissie van 4 officieren van de Marine opdracht om een advies uit te brengen. Zij kwamen tot de conclusie dat een "hamerslot" (percussieslot) zonder veren, rechts van het zundgat, zoals door Sesseler voorgesteld, maar dan wat kleiner en meer vrij van de richtlijn de beste keuze zou zijn. Het slot van de Bruyn was ook wel goed maar toch te ingewikkeld. Met de nodige aanpassingen zou het wel bruikbaar gemaakt kunnen worden voor kanonnen zonder slotverhevenheid. Ook ten aanzien van het slagpijpje kwam de commissie tot een advies. Het pijpje moest gemaakt worden van brons en zeer nauwkeurig gemaakt worden. De lengte zou 32mm moeten zijn[57]. De Minister nam deze adviezen over en besliste dat er modellen gemaakt moesten worden voor alle directies en de modellenkamer en dat de Ceres met deze sloten zou worden uitgerust. De sloten van de Bruyn moesten te Vlissingen bewaard worden[58]. Bij het verslag dat van bovenstaande proefnemingen gepubliceerd werd in "VERHANDELINGEN EN BERIGTEN BETREKKELIJK HET ZEEWEZEN EN DE ZEEVAARTKUNDE etc." van 1845 is een tekening gevoegd van een slot dat het standaard percussieslot werd van de Marine, MC

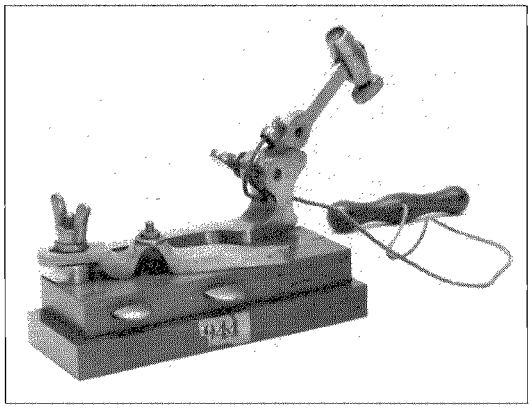

Foto 18: MC 944. Een model van het percussieslot van 1e Machinist Laury.

1133 (foto 16)[59] De directies moesten alvast een aantal van deze sloten op voorraad aanmaken, waarbij de richtprijs omstreeks f 2,00 was[60]. De problemen met percussie sloten waren daarmee niet voorbij. Dit werd vooral veroorzaakt doordat de zundgaten en de schroefgaten van het geschut niet nauwkeurig genoeg geboord werden. Het ging zelfs zover dat percussiesloten op een kanon pas gemaakt werden en daardoor bij dat ene kanon hoorde. Dit gaf in panieksituaties natuurlijk problemen maar ook bij de bevoorrading. Het lokte vele nieuwe ontwerpen uit waarvan er twee bewaard gebleven zijn in de modellenkamer. Door het volledig ontbreken van de betreffende verbalen na medio 1845 zijn deze ontwikkelingen niet meer in detail na te trekken. Het eerste werd in 1857 vervaardigd door 1e machinist L.E. Laury en was bedoeld om de regelmatig terugkerende problemen zoals boven beschreven uit de weg te helpen. Uit de aard van de zaak werd het een nogal gecompliceerd geheel want het moest geschikt zijn voor stukken waarbij de gaten in de slotsteun verkeerd waren geboord en het moest ook passen op stukken waarbij de plaats van het zundgat afweek van normaal. Dit slot werd wel beproefd doch niet ingevoerd, zie MC 944[61] (foto 18). Het andere stamt uit 1866 en werd ingezonden door Ktz A.F. Siedenburg. Dit voorstel is bijna een kopie van het slot dat door J.A. Dahlgren beschreven wordt in zijn boek over percussiesloten[62]. Dit type werd in 1842 uitgevonden door de Amerikaan Hidden en gepatenteerd. Het was zo eenvoudig van constructie, gemakkelijk te bedienen en betrouwbaar dat het datzelfde jaar bij de Amerikaanse Marine werd ingevoerd. Dit slot, bestaande uit een stoel, hamer met steel en aftrektouw, stond rechts van het zundgat op het stuk. De hamer draaide om een as, die evenwijdig liep aan de as van het kanon. Het geniale van dit slot was dat in de steel van de hamer geen rond gat was geboord voor de draaiingsas maar een sleuf. Bij het afvuren sloeg de hamer naar links op het zundgat waarin een slagpijpje was gestoken en op het moment dat het pijpje geraakt werd kwam de steel vrij van een nok en kon deze, doordat nog aan het touw getrokken werd, naar rechts schuiven en kwam zo vrij van de uit het zundgat spuitende gassen, zie MC 1198 (foto 19). Ook in Engeland werd dit slot ingevoerd hoewel de Marine daar al snel overstapte op wrijvingspijpjes. Gedurende de periode waarin het percussieslot werd ontwikkeld bleef een ontstekingpijpje in gebruik als noodafvuurmiddel. Waarschijnlijk is dit het Callerströmse pijpje geweest, zekerheid daarover heb ik niet. In Engeland werden vanaf 1841 proeven gedaan met een wrijvingspijpje dat door een Pruisisch officier werd geleverd. Deze proeven waren volgens de Royal Navy niet bevredigend, maar in 1856 ontwikkelde Colonel Boxer er een die voor algemeen gebruik werd ingevoerd en in 1866 het percussieslot overvleugelde[63]. Dit wrijvingspijpje kwam in 1865 bij onze Marine in gebruik door het aanschaffen van het 23 en 18 cm voorlaadgeschut voor de pantserschepen. Het afvuren gebeurde door een gekarteld koperen staafje uit het pijpje te trekken. Deze pijpjes werkten sneller en betrouwbaarder dan de percussiesloten. De electrische ontsteking was een volgende stap in de ontwikkeling van het ontsteken van de lading in scheepsgeschut. In Engeland had men in 1856 al een voor die tijd betrouwbare methode gevonden. Vooral Abel en Wheatstone hebben hieraan bijgedragen. In de archieven van de Minister van Marine kwam ik voor het eerst electrische pijpjes tegen in

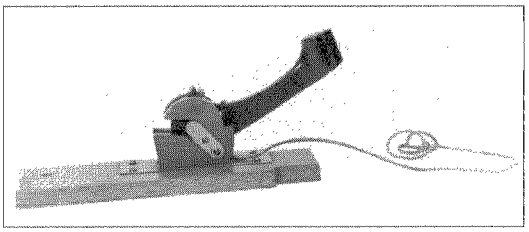

Foto 19: MC 1198. Een model van het percussieslot van Ktz. A.F. Siedenburg.

1878 voor proeven met getrokken kanonnen van 16 cm. Ongetwijfeld zullen zij eerder gebruikt zijn, want in de jaren 1861 - 1871 werden uiteindelijk met succes electroschoktorpedos beproefd en juni 1867 kwam Dr. P.J. Kaiser, adjunct verificateur van Rijks Zeeinstrumenten al op een bruikbaar en origineel idee om watermijnen te laten springen door het magnetisme van een passerend schip[54].

Noten:

1. Normaliter moesten de stukken altijd geladen zijn wanneer de schepen buiten de haven waren. Zie "Exercitien en Manoevres met het geschut aan boord zijner Keizerlijke en Koninglijke Majesteits schepen" jaartal onleesbaar, schrijver niet bekend, blz 5.
2. De naad moest aan de onderzijde om te voorkomen dat de vlam uit het zundgat daar hinder van zou ondervinden.
3. "British Naval Armaments" Royal Armouries, conference Proceedings 1.
4. Zie "Some notes on the introduction of cannon locks in the Royal Navy", H.L. Blackmore in "Arms collecting" Vol 30 Nr. 4. (nov. 1992).
5. ARA 2.01.29 - 451 - 18. "Verhandeling over vuursloten", 18 december 1797. In Engeland werd het vuursteenslot voor scheepsgeschut ingevoerd in 1790 en de Franse Marine voerde ze 1787 in. Bij de Amerikaanse Marine gebeurde dat in 1811; J.A. Dahlgren, "Naval percussion locks and primers", 1853.1
6. L. van der Muelen. "Handleiding in de Artillerie; bestemd tot het geven van onderwijs, op het kadetten instituut der Marine van zijne Majesteit den Koning van Holland". Rotterdam, 1807.
7. ARA 2.01.29- Aanhangsel II No 7 dd 12 januari 1809. Brief van Van der Heim aan de leden van het Centraal Comité der Marine. Het C.C.M. was op 1 augustus 1808 bij decreet Nr 18 ingesteld door Koning Lodewijk Napoleon.
8. "Exercitiën en Manoeuvres met het geschut, aan boord der Schepen van zijne Keizerlijke en Koninglijke Majesteit". Bij J.C. van Selm & Comp. Amsterdam. Jaartal onleesbaar.
9. ARA 2.12.01 - 2/8 1815 N 15.
10. In zijn verslag van zijn reis langs de havens van Noord Frankrijk beklaagt Equipage Meester J.P. Asmus zich erover dat de zundgaten t.b.v. die gezwindpijpjes in die tijd te zeer werden opgeboord en zo veel te snel uitgeschoten raakten. ARA 2.01.29 - 451 - 18, Verhandeling over vuursteensloten dd 18 december 1797.
11. ARA 2.01.29/457 - 23/4 1800. Brief van de Artillerie Meester Binkes aan Equipage Meester Hoek.
12. ARA 2.01.29 / Aanhangsel II/7 map 4 - 7 oktober 1808 N 40.
13. ARA 2.01.29 / Aanhangsel II/7 map 4 - 7 oktober 1808 N 40.
14. "Proeve van eene Handleiding tot de kennis der Artillerie", J.C. Pilaar, Delft, 1828, blz 13.
15. "A Treatise on Naval Gunnery". General Sir Howard Douglas. 5e druk, 1860, blz 459. Zie ook "Ammunition, a descriptive treatise on the different Projectiles, Charches, Fuzes, Rockets &c, at present in use for Land and Sea Service, and on Other War Stores Manufactured in the Royal Laboratory; Captain Vivian Dering Majendie, R.A. 1867.
16. ARA 2.12.01: 8/2 1819 N 22; 22/2 1819 N 4; 16/11 1819 N 24; 28/3 1821 N 5.
17. "Force Navale de La Grande-Bretagne" Charles Dupin, 1821. Dit is een onderdeel van het werk van deze schrijver getiteld: "Voyages dans La Grande-Bretagne, entrepris relativement aux services publics De la Guerre, De la Marine, et des Ponts et Chaussees en 1816, 1817, 1818, 1819 et 1820". 2e deel, Planche VIII, fig. 14. ARA 2.12.01 - 17/3 1823 N 18.
18. ARA 2.12.01 - 6/12 1824 N 15. "Julius Constantijn Rijk, zeeman en minister 1787-1854", Bruin, J.R. e.a.

19. ARA 2.12.01: 8/4 1823 N 22; 21/1 1825 N 30. Verslag van zijn reis met de Pallas, MS in RNSM BII-478, deel 1, blz 52.
20. "Manuel de l' artificiers pour la Fabrication des Etoupilles Fulminantes". Preaux, Lt.Colonel. 1837.
21. H. van Goens. "Handleiding tot de kennis van de Zeeartillerie. " Rotterdam 1861 - 1865. blz 176.
22. Op 26 december 1813 benoemde Koning Willem I zijn 16 jarige zoon Willem Frederik Karel tot Grootmeester der Artillerie. Aanvankelijk had deze functie nog geen inhoud, het werk werd gedaan door een Inspecteur Generaal der Artillerie en deze bemoeide zich in deze tijd alleen met de Landmacht. Op 28 december 1817 kreeg de Grootmeester een eigen staf en de Inspecteur Generaal ging met ontslag. In juli 1825 werden de departementen der Artillerie van de Zee- en Landmacht samengevoegd. Vanaf die tijd werd de samenwerking tussen Zee- en Landmacht, op het gebied van Artillerie zeer nauw. KB van 17/7 1825 No 91 en 92 regelde die relatie. De functie van Onder-equipagemeester der Artillerie werd opgeheven en daarvoor in de plaats de functie van Inspecteur der Artillerie van de Marine ingesteld. Onderequipagemeester J.W. Sesseler werd benoemd in die functie met de rang van Majoor der Mariniers. ARA 2.12.01 - 11/7 1825 N 50. De ministeries van Zee- en Landmacht zouden beheerd worden door een Directeur Generaal (DG). In december 1829 werd Prins Frederik Admiraal van de Vloot en Kolonel Generaal van de Landmacht en daarmee opperbevelhebber. Het bureau van de Grootmeester bleef functioneren tot 1 oktober 1840 maar Prins Frederik was slechts in functie van 6 juni 1839 tot oktober 1840. Zie inleiding op de inventaris van "De chefs der Artillerie". ARA 2.12.61.
23. "Leiddraad bij het onderrigt in de Zee-Artillerie" J.N. Calten, 2e druk, 1842, blz 267 ev.
24. ARA 2.12.01: 8/5 1832 N 102.
25. ARA 2.12.01: 24/8 1832 N 68; 8/12 1832 N 58.
26. ARA 2.12.01: 30/8 1833 N 66; 18/9 1833 N 7; 22/11 1833 N 63.
27. ARA 2.12.01: 17/4 1834 N 18.
28. Benamingen van scheepsgeschut waren aan veranderingen onderhevig. Onder "bomkanon" werd toen verstaan het 8 en 10 inch geschut dat in 1834 in Engeland werd aangeschaft. De naam van "granaatkanon van 30 pond", aangeschaft in de jaren 1838 en 1846, werd veranderd in middelbaar kanon van 30 pond omdat met deze stukken naast holle projectielen (granaten) ook met massieve projectielen geschoten mocht worden. De naam "granaatkanon" werd gereserveerd voor stukken waarmee alleen granaten verschoten mochten worden.
29. ARA 2.12.01 - 19/9 1834 N 4.
30. MS in RNSM BII-478, 10/2 1826, bijlage 1 blz 63 en plaat 1. Zie ook "The Armouries of the tower of London", H.L. Blackmore, deel 1, plaat 76, no. 265, slot uit 1835.
31. "Rapport over de in Rusland in gebruik zijnde slagvuren en percussiehamers voor het kanon ter vervanging van de gewone vuursloten en gezwinde pijpjes, alsmede over eenige andere onderwerpen de Artillerie betreffende" J.C. Rijk. 2/11 1834. Opgenomen in exh. 23/7 1835 N 51. Hierin wordt ook het Zweedse slot behandeld met commentaar van J.W. Sesseler.
32. ARA 2.12.01: 12/1 1836 N 107.
33. ARA 2.12.01: 21/9 1835 N 54.
34. ARA 2.12.01: 4/7 1836 N 8.
35. ARA 2.12.01 - 20/6 1837 N 77; 1/11 1837 N 48; 5/1 1838 N 28; 6/7 1837 N 53. L' Artillerie de la Mer de la Marine Francaise, 1674 - 1856. Supplement du Neptunia 93, p.5.
36. "Naval percussion Locks and Primers" J.A. Dahlgren, 1853, p. 24.
37. ARA 2.12.01 - 9/8 1838 N 41.
38. ARA 2.12.01 - 9/8 1838 N 41.
39. ARA 2.12.01: 17/9 1838 N 21; 24/9 1838 N 16; 24/4 1839 N 76; 3/8 1839 N 45.
40. ARA 2.12.01 - 3/10 1839 N 43.
41. ARA 2.12.01 - 20/10 1839 N 4.
42. ARA 2.12.01 - 4/12 1839 N 50; 15/4 1840 N 42.
43. Een kopie van de brief van Gobius ddo 5/11 1839 aan de Grootmeester met de beschrijving van dit slinger-slot bevindt zich in verbaal exh 25/02 1840 N 69.
44. ARA 2.12.01: 25/2 1840 N 69.
45. ARA 2.12.01: 25/3 1840 N 46.

46. ARA 2.12.01: 11/8 1840 N 21; 20/8 1840 N 40.
47. ARA 2.12.01: 30/3 1841 N 65.
48. Er werden 12 van deze affuiten aangemaakt en beproefd op de *Echo* en de *Venus*. Bij deze proeven uitgevoerd in 1840 bleek dat dit affuit geheel ongeschikt was voor scheepsgebruik.
49. ARA 2.12.01: 20/3 1841 N 65.
50. ARA 2.12.01: 30/3 1841 N 65; 7/10 1842 N 97; 25/20 1842 N 76; 29/10 1842 N 18.
51. ARA 2.12.01: 29/8 1842 N 48; 22/9 1842 N 91.
52. Verslag in ARA 2.12.01: 15/5 1844 N 26.
53. ARA 2.12.01: 22/5 1843 N 22.
54. ARA 2.12.01: 6/6 1843 N 62.
55. ARA 2.12.01: 2/9 1843 N 60.
56. ARA 2.12.01: 28/2 1844 N 41; 4/5 1844 N 27.
57. Slagpijpjes waren gevuld met aangestampt fijn buskruit. Het slaghoedje werd naderhand aan boord of direct voor verstrekking op het korte uiteinde geplaatst. De pijpjes waren na het afschieten nog vele malen bruikbaar. Gezwindpijpjes werden gebruikt na weigering van een percussiesloot of bij saluutschoten. G.F.G. Gobius, "Handleiding tot de kennis der ZEE-ARTILLERIE voor konstabels en matrozen-kanonniers; tevens geschikt tot leiddraad bij het houwen van theorie over artilleriezaken" 1857, p. 114.
58. ARA 2.12.01 - 6/8 1844 N 104; 14/9 1844 N 16; 7/11 1844 N 24; 16/11 1844 N 12. De commissie bestond uit Ktz van de Velde, Ktz Enslie, Ltz de Haze Bomme en Ltz Esscher.
59. "Verhandelingen en berigten betrekkelijk het zeewezen en de zeevaartkunde; verzameld en uitgegeven door G.A. Tindal en Jacob Swart. Nieuwe volgorde. Jaargang 1845. 5e deel. p. 457 ev. Pl.1. Dit percussiesloot op een middelbaar kanon van 30 pond No 1 is ook zeer duidelijk afgebeeld op het schilderij gemaakt door N. Pieneman van Prins Hendrik uit 1848 in bezit van "Stichting Historische verzameling van het Huis van Oranje Nassau", P.S. 162. Ook het in hoogte verstelbare richtmiddel achter op het vertikale deel van het broeking oog is evenals het rolpaard zeer juist weergegeven. Zie omslag "Prins Hendrik de Zeevaarder", Drs Ph. Bosscher e.a., Strengholt, 1975.
60. ARA 2.12.01: 20/12 1844 N 59. Een zekere Leyendekker kreeg daartoe de opdracht.
61. ARA 2.12.01: 28/2 1858 N 13/14; 31/3 1858 N 63.
62. "Naval percussion Locks and Primers, particularly those of the United States", Lt J.A. Dahlgren. 1853. In dit boekwerkje is ook opgenomen een uitgebreid historisch overzicht van de ontwikkeling van percussiesloten en slagpijpjes bij de Amerikaanse Marine.
63. Majendie, 1867, p 196 en 197.
64. "Bijdrage tot de kennis van de Torpedo of Watermijnen", door de Ltz der 2e klasse A.G. Ellis en J.H. Beukecker Andreae; 1872.

KL. SIERKSMA

... om den nood zulx vorderde, als vrijen lieden ons vrije vaderland te kunnen helpen beschermen ...

Manschapsplichten van een kleine Gooise schutterij in 1785 bij de Muider berg

In het *Resolutieboeck* van die van den Gerechten van *Muijderbergh*, begonnen op den 16 Mey 1744, werd verslag vastgelegd (folio 122 verso e.v.) van een vergadering op 16 juli 1785, onder voorzitterschap van de schout Arnold Franken, en de buurmeester Daniël Crommelin, alsmede de schepenen Willem van Lingen en mr Balthasar Elias Ebbema. Onder anderen werd een concept behandeld van een schutterij-reglement, "volgens Commissionaal van de voorige rechtdag gedepecheerd en te zamen gesteld" door vorengenoemde Franken en Abbema. Nadere discussie erover vond niet plaats: "het zelve is geapprobeerd en dien volgends geaxxepteerd" [1].
Eerst werd een soort preambuel geformuleerd, teneinde de motivatie van een eigen dorps-schutterij te verduidelijken. Het is een karakteristieke verklaring die - zoals elders en later uit het resolutieboek blijkt - kennelijk telkenmale voorgelezen zou worden als er een nieuw schutterij-lid zou worden beëdigd. De verklaring luidt als volgt:

"Gemerkt de Wapening ten platten Lande door 's Lands wettige Overigheidt hun Ed:Gr:Mo:, de Heeren Staaten van Hollandt en Westfriesland, binnen deeze provintie is ingevoerd geworden, opdat de goede in en opgezeetenen door die middelen welke te meermalen in vroegere Calamitieuse teiden, met een gewenst succes ten dienste van 't Vaderland gepractiseert zijn voor hun lieder veijligheid des te beter zoude kunnen zorge dragen en in staat gesteld zijn om hunne Personen en Goederen tegens alle eventuelen roverijen en geweldadigheeden te beschermen zo is ter bereijking dezer heilsamen oogmerken, en op dat de goede manschap binnen ons districht bestand zij om, den nood zulx vorderende, als vrijen Lieden ons vrije Vaderland te kunnen helpen beschermen, bij ons Gerecht dienstig geoordeelt vast te stellen: ..."

En hierop volgen dan de teksten voor: "Een Generale Schikking, eenige Wetten (voor bij het exerceren), en een Reglement op de Wagten".[2] De Generale Schikking geeft een merkwaardig inzicht in plichten, bewapening en dienstvervulling van schutterijleden van een klein gemeenschap "in de dorpe van de Muyder berg en een gedeelte van het Zandpad na Naarden met een gedeelte van de Meer". Het bedoelde Zandpad was de naam voor de trekweg Muiden-Naarden, de Meer was de naam voor enkele boerderijen, gelegen ten noorden en westen van de Naardermeer. De Generale Schikking heeft betrekking op de

Posten der Exerceerende Manschap en het geen verder daar toe betrekking heeft

Articul 1. De Zig in den wapenhandel oeffenende manschap in ons district ondanks deszelfs prijzenswaardigen bereidwilligheid, tot het leeren der Exercitien, door het klein getal inwooners, te weijnig zijnde om immers Provisioneel in Corporaalschappen verdeelt

te worden, zal voor teegenwoordig eenvoudiglijk bestaan uijt: Een Capitein, Een Capitein Lieutenant, Een Lieutenant, Een Vaandrig, Een Vaandeljonker, twee Sergeanten, Twee Corporaals, Een Compagnies Schrijver, Een Tamboer, Twee Pijpers, ... Schutters.

Articul 2. De algemeenen pligt van hun allen zal zijn, door een vlijtig opkomen bij de Exercitien, en, zo verre van hun beroep en omstandigheeden zulx toelaten, tevens door particulieren huisselijke oeffeningen zig bequaam te maken[3], tot het manieeren van alsulk geweer en wapentuig waar op een eijder word gesteld; zig in tijdt van nood, daar van tot bescherming van ons dierbaar Vaderland en desselfs duurgekogte vryheid en ter beveiliging van hun ijgene Personen, huisen en goederen gemeenschappelijk en overeenkomstig met hunnen verpligtingen als goede en getrouwe ingezeetenen, tegens alle vijandelijke aanvallen geweld en overlast manmoedig te bedienen en zijnde de Schutters (als ook de mindere Officieren, bij al dien een der officieren hoger in rang present is) ten voornoemde Einde gehouden, om, wanneer ze in de wapenen zijn, de ordres van den commandeerende officier, dog altijd ondergeschikt aan de beveelen, welke zij van ons ontfangen mogten stiptelijk na te komen; de Commandanten daar tegens zijn gehouden, goede en distincte ordres te geven, en het algemeen welzijn van ons district, en onze beveelen altyd in 't oog te houden, alsmede (wat betreft derzelvers gedrag tegens de mindere officieren en Schutters) dat het geheele Corps bestaat uit vrije lieden uit wier midden eenige verkooren zijn tot officieren, niet opdat de overige hier door iets van hunnen vrijheid zoude verlizen, maar om dezelve daar door des te beter in een geregelde ordre en met vereenigde kragten, tevens den gemeene vijand[4] te kunnen verdeedigen. Terwijl het, bij onverhoopte voorvallen, dat ijmand het zij officier hetzij schutter mogte vermeenen reeden te hebben om zig over den anderen te beklagen, van wederzijde aan een ijder zal vrijstaan zig dieswegens bij den Capitein te beklagen, die als dan de zaal (=zaak) zulx vereyschende en zulx nodig orrdeelende in zijn qualiteit als Schout[5] dezelve ter kennisse van de Heeren van de Gerechte zal brengen, om vervolgens gerechtelijk ondersogt en beslist te worden dog de Capitein zulx niet nodig ordelende[6] zal men van weerskanten met Zijne decisie moeten te vreeden zijn.–

Hoe intressant misschien ook, na het citeren van de volgende tekst uit de Artikels 1 en 2 met de blijken van wijdlopig taalgebruik, vervolgen we met verkorte weergaven van de verdere 16(!) artikels, als volgt:

Artikel 3 behelst de instructie voor de Capitein, onderscheiden met "een blaauw een geele Charp", aldus volgens de dorps-, c.q. gemeentekleuren. De wapenrusting bestond uit een "Sponton deegen of Sabel, een officiers Snaphaan, bajonet en leedere Patroontas met een witte leedere riem." Zelf mag hij beslissen "naar de geschiktheijd van plaats en tijds omstandigheeden" of hij snaphaan of sponton zal hanteren. Overigens zal hij altijd en overal als leidinggevende aanwezig zijn "overeenkomstig de ge-eerbiedigde intentien van den Souverain en ten meeste gemakken der goede in en opgezeetenen" [7].

Artikel 4 specificeert de Capitein Luijtenant als duidelijke plaatsvervanger van de Capitein. Hij draagt een geel-en-blauwe sjerp (let op: de kleurenvolgorde omgekeerd van die van de Capitein!) en als uitrusting dezelfde wapens -naar keuze-.

Bij afwezigheid van Capitein en Capitein Luijtenant treed volgens artikel 5 de Luitenant op, met geheel gelijke bewapening en gelijk onderscheiden als de Capitein. En alweer: "het gebruijk van spontons of snaphaanen word aan zijn keuze overgelaten naar geschiktheijd van plaats en omstandigheeden".

Artikel 6 leert ons de "byzondere pligten van den Vaandrig" kennen, bij gebruik van het vaandel in wapenrusting met "deegen of Sabel en een blaauwe en geele Charp". Wordt het vaandel niet gebruikt dan draagt hij de wapenrusting als die van een officier: snaphaan, bajonet, leren patroontas met witte leren riem. Zijn voornaamste taak is echter "het Vaandel bij de exercitien wel te manire-

ren, in tijdt van noodt manmoedig te beschermen. Bij absentie van de 3 hoofdofficieren zal hij dezen, hoewel hij in rang daartoe beroepen, niet kunnen vervangen "uijt hoofde der Jonge Jaaren"[8], doch valt het generaal commando provisioneel toe aan "den eerste Sergeant".

Hoewel een speciaal Artikel 7 de plichten van een Vaandel Jonker aangeeft komt de beschrijving geheel overeen met die van de Vaandrig, welke de Jonker "bij absenten van den Vaandrig zijn plaats" geheel inneemt. Net zo is het gesteld met de "byzondere plichten der Sergeanten": plaatsvervanging van de hoofdofficieren. De Wapenrusting bestaat uit "een Hellebaardt", degen of sabel, snaphaan, bajonet en patroontas, ter onderscheiding in dit geval "met een geele leedere riem".

Artikel 8. Hoewel de korporaals weer alsvoren kunnen optreden ter plaatsvervanging hebben zij volgens artikel 9 nog specifieke taken. "Bij den aanvang der Exercitien de naamlijst leezen; de Exercitien geyndigdt zynde, aan des Compagnies Schrijver opgeeven wie absent en te laat gekomen zijn, als meede de verdere verbeurde boetens".

Hun verantwoordelijkheid strekte zich ook uit over het (samen met de sergeants) "sorge dragen, dat een ijder na zijne post, en de Schutters volgens de nommers gerangeert worden: dat ook een ijder Schutter zijn eijgen nommer van een snaphaan heeft, alsook te zorgen de geweeren schoon en net zijn en blijven". De uitmonstering en bewapening was weer gelijk aan die van de sergeants.

De Compagnies Schrijver "niet onder de exerceerende manschap behorende" (artikel 10) heeft natuurlijk een specifiek administrerende taak, maar moet "altijd de Exercitien bywonen, om nota te houden van de absenten, en verdere verbeurd wordende boetens, zijn notitie daar van na t aflopen met den Corporaal collationeeren". Aan het einde van de maand moet hij "Exactelijk en zonder enige Oogluijking" de boeten innen; onwilligen moeten aangemeld worden bij de Capitein, die ook iedere 3 maanden de kas ter contrôle krijgt te zien. Rekening en verantwoording erover moet in tegenwoordigheid van de kapitein-luitenant, de luitenant en de vaandrig worden uitgebracht.

"Voorts zal hij zorg dragen dat de geweeren, ter bewaring in de geweer kas leggende, behoorlijk geborgen worden"[9]. Bij verhindering moet hij zelf voor een plaatsvervanger zorgen "op verbeurte van 6 St(uivers) boete boven de boete op het wegblijven".

Prachtig van taal is de instructie voor de tamboers en pijpers, als volgt: "Artikel 11. De tamboers en pijpers zullen bij de Exercitien en manoeuvres, de instrumenten, welke hun gedemandeert zijn te tracteeren, wel en behendig leeren manieeren: wanneer de trommel en muziecqinstrumenten niet gebruijkt worden, alzulke posten waarnemen als hun door de commandeerende officier zullen worden aanbevolen, en als wanneer hun wapenrusting zal zijn, eeven als die der overige Schutters".

De volgende artikels zijn kennelijk tot slot toegevoegd om nog een en ander te regelen wat "bij nader insien" tevoorschijn is gekomen. Daar is bijvoorbeeld het "angeeren volgens hunnen nommers" (art. 12), het "gehoorzamen zonder eenig tegenzeggen of kwaade bejegeningen" (art. 14), de mogelijkheid om "al het hier boven gestatueerde niet voorzien gewordene" aan te vullen (art. 15) en tot slot (art. 16) de met name aanstelling van de eerste officieren, waaruit blijkt dat wèl een tamboer, maar nog geen 2 pijpers, en geen schutters "van No 1 tot No 50" genoemd konden worden: in de erebaantjes was alvast voorzien ...

Maar ja, wat wil men ook, wanneer reeds artikel 13 allerlei mutaties moet voorzien, waaruit de situatie van zo'n dorpsschutterij zo duidelijk wordt gedemonstreerd:

"En ten eijnde de exercerende manschap, door verhuijsen, sterfgevallen als andersints niet telkensen verminderen en eindelijk te niet loopen; zullen de Capitein en de Capitein Luijtenant, of een van beyde, met een der Sergeanten of Corporaals en met des Compagnies Schrijver, alle half Jaren, in de Maenden Meij en November en uijtterlijk voor het eijnde van vier maanden, met de naamlijst het district rondgaan, zig informee-

ren wie verhuijst ofte overleeden zijn, dezelve op de Lijst uijtdoen en daar en tegen de Lijst met de nieuw aangekomen inwoonders; of met andere, die zig tot de Exercitien op nieuw aanbieden, weder aanvullen.
Wel verstaande dat de Grasmaaijers en verdere Bovenlanders, die hier alleen des Somers overkomen en daar na weder naar hun Land gaan daar van worden uijtgezonderdt, en nimmer onder de Exercerende manschap opgeschreeven nog daar toe kunnen betrokken worden"[10].

Voetnoten:

1. Het resolutieboek is einde 60'er jaren geraadpleegd in het Gemeentearchief van Muiden, toen nog geregistreerd onder nr. 167.
2. De Wetten voor het exerceren en het reglement op de wachten zijn in afzonderlijke publicaties behandeld in dit blad.
3. Er werd dus verwacht dat men ook thuis ging oefenen. Hoe dat valt te rijmen met het voorschrift elders dat de wapens na het exerceren moesten worden ingeleverd is niet duidelijk!
4. De "vrijheid" van Jan-en-alleman moest wel heel duidelijk worden onderstreept.
5. Als militair bleef men toch weer aldus onderschikt en dus als dorpsbewoner afhankelijk van de dorpsschout, die nu automatisch ook de "Capitein" van de schutterij blijkt te worden. Maar de Schoutfunctie werd steeds slechts 3 jaren, later 4 jaren achtereen door eenzelfde persoon vervuld: dus wisselde ook weer het kapiteinschap van de schutterij.
6. En hieruit blijkt dan ook dat tòch de Kapitein (=Schout) in persoon de feitelijke rechtsgang beheerste. Arme "gewone" Schutters ...
7. Voor een goed begrip van de verhoudingen dit: in deze tijd (tot 1813) was er bij de Muider berg nog een zelfstandige gemeente, met diezelfde naam. Overigens was het een merkwaardig-roerige tijd. In december 1784 was er een eerste samenkomst van de nationale vrijkorpsen in Utrecht. De staten van Holland besnoeiden in 1785 de macht van stadhouder Willem V. Kort nadat het onderhavige schutterij-reglement was opgesteld legden de patriotse vrijkorpsen een soort eed af met het doel te komen tot een Regering bij Representatie met behoud van de Stadhouder (de Akte van Verbindtenis). De Staten van Holland hadden het dragen van oranjekleuren nadrukkelijk verboden (16 juni 1784).
8. In artikel 16 worden de benoemingen gespecificeerd op naam en leest men dat "aangesteld en erkent geworden" is als vaandrig "De jonge Heer Jan Frederik Abbema Balta.Z." en tot vaandeljonker Huijbert Satink. Abbema was als vaandrig toen 12 jaar! Hij werd later eerste secretaris in het kabinet van koning Lodewijk Napoleon en vervolgens sous-prefect van Amsterdam. In 1812 kreeg hij ontslag "wegens het eischen van onwettige retributiën ... Satink werd op 8 februari 1795 in "het 1ste jaar der Bataafsche Vrijheid" benoemd tot Secretaris bij de Representanten van de Burgerij van het dorp bij de Muiderberg.
9. Zoals uit de "Wetten voor de Exercitien" bekend stond de "geweer kas" in de dorpskerk.
10. Een leuk uitstapje, zo elk half jaar het dorp rondwandelen! Met de "Grasmaaijers en verdere Bovenlanders" zijn niet, zoals men wellicht zou verwachten Duitse Hannekemaaiers, maar) seizoenarbeiders, afkomstig van de (lokale uitdrukking, ook nog einde 20ste eeuw!) Bovenkant van de Zuiderzee/IJsselmeer bedoeld, losse arbeidskrachten uit Gaasterland, waarvan sommigen zich sedertdien ook blijvend op het dorp gevestigd hebben.

M. TALENS

Het verbandpakje
(noodverband-individueel)

Om tijdens het gevecht de eigen verwonding te kunnen verbinden of een andere gewonde te kunnen helpen (eerste hulp toe te passen), is iedere militair in het bezit van een verbandpakje. Hij draagt dat altijd op een speciaal aangewezen plaats in zijn gevechtspak.

'Bij het verbinden van de wond moet altijd eerst gebruik worden gemaakt van het verbandpakje van de gewonde.'

Niet altijd was de soldaat van zo 'n noodverband voorzien. Tot ver in de 18de eeuw stierven nog vele soldaten op het slagveld aan de opgelopen, soms lichte, verwondingen omdat de wond niet onmiddellijk goed werd verzorgd en niet altijd geschoold medisch-personeel aanwezig was. Ook was de medisch-hygiënische kennis, zoals wij die heden ten dage bezitten, nog niet aanwezig.

In 1787 kwam hierin verandering. In dat jaar werd bepaald dat iedere militair op mars een kwart pond Charpie (gekookt kledingpluksel, vergelijkbaar met poetskatoen) en twee zwachtels bij zich moest hebben. Hierdoor werd het mogelijk dat een gewonde zo snel als mogelijk was werd verbonden, waardoor de overlevingskans enigszins groter werd.

CHARPIE (pluksel)
"Het pluksel wordt onderscheiden in ruw of kort, lang, geschaafd of Haarlemmer en Engelsch pluksel. Het dient tot bedekking, drukking, zachte prikkeling, verwarming, doch vooral ook tot opslorping der afscheiding van de wondoppervlakten. Het pluksel van half versleten linnen slorpt veel beter op, dan dat van nieuw" (Uit: Genees- en Heelkundig Zakboek voor het Leger, Breda, 1865).

Het verbandpakje in de vorm zoals wij dat nu kennen, is ruim 100 jaar oud. Het eerste werd in 1888 verstrekt en bestond uit een drie meter lang zwachtel, dat was verpakt in waterdicht linnen. Het vormde een pakje van circa 10 cm lang, 5 cm breed en 2 cm hoog. Aan de buitenzijde van het pakje, dat met een lint kruiselings was vastgebonden, zat nog een veiligheidsspeld.
Op voorstel van de toenmalige Inspecteur Geneeskundige Dienst, werden in de volgende jaren 42.000 verbandpakjes aangemaakt bij de firma J. Pohl te 's-Gravenhage ad. *f* 0,12 per stuk, inclusief de veiligheidsspeld.
In de loop der jaren werd de inhoud van het verbandpakje aangevuld en verbeterd. In 1898 bestond het uit twee stukjes gesteriliseerd verbandgaas, een zwachtel, een in een stukje perkamentpapier gevouwen hoeveelheid wondpoeder en een veiligheidsspeld. Het gehele verbandpakje was verpakt in een waterdichte stof.

Na de Eerste Wereldoorlog werd uit de overtollige voorraden van de Amerikaanse strijdkrachten een hoeveelheid noodverband aangekocht. Dat noodverband was verpakt, samen met een zakje wondpoeder, in een blikken doosje dat geopend kon worden door aan een aangehechte ring te trekken. Die blikjes werden in de jaren '20 weer vervangen door verbandpakjes van Nederlands fabrikaat (Utermöhlen & Co.) die tot 1940 in gebruik bleven. Zo 'n verbandpakje was gewikkeld in perkamentpapier en in een katoenen omhulsel genaaid en bevatte twee afzonderlijk ingepakte snelverbanden. Gedurende de 'Engelse periode' van 1940 tot circa 1950 werd het Britse verbandpakje (First Field Dressing) gebruikt. Daarna werd geleidelijk aan weer Nederlands noodverband verstrekt. 1)

Het eerste na-oorlogse snelverband zat in een kartonnen doosje hetwelk weer was verpakt in waterafstotend bruin papier. Op het pakje was de naam - verband, snel-, khaki nr. 1, steriel-, het stocknummer, fabricage datum en naam van de fabriek vermeld. Aan de achterzijde stond de gebruiksaanwijzing. De afmetingen waren circa 10,5 cm lang, 5,5 cm breed en 3 cm hoog. In het begin van de jaren 1960 werd de verpakking gewijzigd. Dat noodverband bestond uit khaki steriel verband in een khaki katoenen verpakking van circa 12 x 6,5 cm (Het verband was eerst in papier, daarna in een plastic zakje en daarna in een khaki zakje van katoen verpakt). De tekst NOODVERBAND was in het Nederlands, in het Engels en in het Frans aangebracht. De verpakking wijzigde in de jaren '70, omdat het katoen vervangen werd door gecoat doek. In 1983 veranderde het formaat. De maat werd toen 10 x 12 cm. De tekst NOODVERBAND was ook hier in het Nederlands, in het Engels en in het Frans aangebracht. Beide verbandpakjes werden echter door elkaar verstrekt. Na 1987 werd het formaat weer 12 x 6,5 cm. Gedurende de Koreaanse oorlog werd door het Nederlands Detachement Verenigde Naties het Amerikaanse verbandpakje gebruikt.

Draagwijze van het verbandpakje in Nederland.

Het verbandpakje werd/wordt door de man te velde gedragen *sinds*:

- 1888: in een zakje aan de binnenzijde van de kapotjas of mantel;
- 1889: in een zakje dat zich tegen de binnenkant van de broodzakklep bevond;
- 1897: in een schootzakje aan de binnenzijde van de veldjas;
- 1940: in een klein opgestikt zakje op de rechterbovenpijp van de broek, of op de helm onder het helmnet, soms ook geklemd in de onderste lus van de geweerriem;
- 1958: na de invoering van het gevechtspak M-58, in de linkerborstzak van de binnengevechtsjas, of in een schootzakje aan de binnenkant van de buitenjas, of op de helm onder het helmnet; 2)
- 1977: in de linkerborstzak van de binnengevechtsjas, of in een schootzakje aan de binnenkant van de buitenjas; 3)
- 1993: in een verbandpakzakje op de rechteronderpijp van de broek, basis.

Noten:

1. De in 1944-1945 bij het Amerikaanse leger ingedeelde Nederlandse eenheden ontvingen Amerikaanse verbandpakjes.
2. De bemanning van gevechtsvoertuigen draagt het in een zakje op het rechterbeen van de overall-gevechtsvoertuigbemanning (tank overall). Sinds 1993 is het verbandpakzakje op de linkeronderpijp van de overall aangebracht.
3. Op de binnenbroek van het gevechtspak M-78 was op de rechteronderpijp een zakje met klep en verdekte drukknoopsluiting aangebracht voor het opbergen van het verbandpakje. Daar bij het 1e Legerkorps drie soorten gevechtspakken (M-58, M-76 en M-78) naast - en door elkaar werden gebruikt, was het verboden om het verbandpakje in genoemd zakje op te bergen.

Gegevens:

Manuscript 'De uitrustingsstukken van de Nederlandse soldaat sinds 1813'. M. Talens, Apeldoorn.

LOUIS PH. SLOOS

Een zeldzaam uniformkundig boek in de bibliotheek van het gemeente-archief te Rotterdam

Onlangs ontdekte ik in de bibliotheek van de Gemeentelijke Archiefdienst te Rotterdam (GAR), een exemplaar van Maaskamp's zeldzame boek over de Gardes d'Honneur, zoals voor het eerst opgericht in 1806. De exacte titel is 'Uniformen van de Gardes d'Honneur van de onderscheiden corpsen in de zeven départementen van Holland'. Het is uitgegeven en vermoedelijk ook samengesteld door Evert Maaskamp[1], te Amsterdam in 1811. De gekleurde platen waarmee het boek is geïllustreerd, zijn zo mooi en van zo'n hoge kwaliteit, dat vrijwel direct is aan te voelen, dat het om een heel bijzonder boek gaat. Er zijn natuurlijk vele bijzondere geïllustreerde boeken, maar bij dit boek is er ook een heel andere factor in het geding.

'LA PLUS GRANDE RARETÉ'

De zeldzaamheid van dit boek wordt bepaald doordat er tot voor kort - voor zover via de officiële kanalen na te gaan - maar één **compleet** exemplaar in Nederland bekend was [2].
Tot voor kort dus, de bibliotheek van het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum (K.N.L.W.M.) te Delft kwam onlangs door een schenking ook in het bezit van een compleet exemplaar [3].
Normaal was het vrijwel niet mogelijk geweest dit exemplaar op te sporen. Nu blijkt ook, dat in principe nooit te zeggen is hoeveel exemplaren er bewaard zijn gebleven, aangezien er af en toe toch nog één kan opduiken.
In voornoemde bibliotheek is ook nog een incompleet exemplaar aanwezig. In de catalogus wordt vermeld dat van de twaalf platen er drie zijn uitgesneden en verloren gegaan[4].
Wat betreft het snijden van platen uit boeken, ben ik het met Boudewijn Büch eens, dat dit wettelijk verboden zou moeten worden[5].
Het Rotterdamse en nu ook het Delftse exemplaar, zouden eigenlijk geregistreerd moeten staan in de Centrale Catalogus in de Koninklijke Bibliotheek [6].
Bij het lezen van noot 5 valt op te maken, dat er zelfs géén exemplaar in onze 'Nationale boekenbewaarplaats' aanwezig is. Dat maakt het boek dus nog zeldzamer.

'NEERLANDS ONAFHANKELIJKHEID'

De oorzaak dat er geen andere exemplaren bekend zijn, is af te leiden uit het volgende feit [7]. Toen in 1813 de Soevereine Vorst via Scheveningen naar Nederland terugkeerde[8], werden de te traceren boeken van Maaskamp door de ex-Gardes d'Honneur verzameld en vernietigd [9]. De voormalige Gardes d'Honneur werden door de bevolking gezien als verraders, nu het vaderland van de Franse onderdrukking was verlost. Omdat in het boek de namen van de korpsleden per stad werden genoemd, was het van groot belang dat alle boeken werden vernietigd. Indien men een boek in handen zou krijgen, konden de korpsleden gemakkelijk worden opgespoord [10].
Dat er thans mogelijk toch nog andere exemplaren bestaan, minimaal één, die de vernietiging hebben ontlopen, werd bewezen door het Haagse veilinghuis van Stockum. In juni 1992 werden namelijk uit de bibliotheek van dr. F.G. de Wilde twee platen uit het boek geveild [11].

EVERT MAASKAMP

Het boek werd door Evert Maaskamp in 1811 uitgegeven ter gelegenheid van het bezoek van Keizer Napoleon aan Nederland.
Deze uitgever/boekhandelaar en samensteller van voornamelijk fraaie plaatwerken, vestigde zich op 25 jarige leeftijd met zijn winkel

in de Kalverstraat te Amsterdam. Hij was een zeer ondernemend man. De door hem uitgegeven boeken vonden gretig aftrek. Zijn specialiteit bestond zoals gezegd, uit plaatwerken, vooral die met Nederlandse kostuums waren zeer geliefd bij de buitenlandse toeristen [12]. Naast boeken en prenten verkocht hij ook tekenbenodigdheden, papier en schildersdozen. De Amsterdammer stond bekend om zijn grote vakmanschap. Hij schreef een handleiding voor jonge kunstenaars om de kwaliteit van door hen te vervaardigen prenten te waarborgen. Hierin stond onder andere beschreven hoe men landschappen moest tekenen, papier moest behandelen, hoe te schilderen met waterverf, oost-indische inkt, bister (bruine waterverf uit roet). Voorts werd ingegaan op de kunst van het (in)kleuren en het ophogen van kleuren bij gravures. Maaskamp speelde ook in op het bezoek van Napoleon, door het plaatwerk uit te geven van de uniformen van de verschillende Gardes d'Honneur Korpsen.

De titelpagina en de tekst zijn opgemaakt in het Frans en in het Nederlands, evenals de onderschriften bij de platen. De platen zijn uitgevoerd in de aquatint techniek, waarin Evert Maaskamp zich had gespecialiseerd [13]. Het bijzondere of mooie van deze techniek is dat het effect wordt verkregen - of het althans zeer dicht nadert - van een aquarel [14]. De twaalf aquatints in het boek, stellen de uniformen van de Stedelijke erewachten voor, per plaat voorzien van een begeleidend tekstgedeelte. In dit tekstgedeelte wordt de samenstelling van de korpsen vermeld. Dergelijke boeken waren toen vrij kostbaar, de prijs voor één ingekleurde plaat was bij Maaskamp circa *f* 1,-, het boek zou dan alléén aan platen al op twaalf gulden komen. Voor de veelal uit vermogende families afkomstige Stedelijke erewachters was dit bedrag geen bezwaar.
De platen tonen elk op de achtergrond een verschillend stads-/streekgezicht van: Rotterdam, Amsterdam, 's-Gravenhage, Dordrecht, Leiden, Haarlem, Utrecht, Groningen, Arnhem, Drenthe en Delft. Buiten het feit dat het een zeer fraai boek is, is het ook een belangrijk contemporain uniformkundig document.

FACSIMILE UITGAVE
Dat het een bijzonder boek is, werd rond de eeuwwisseling ook al ingezien. De Franse militair-historische publicist L. Fallou[15] uitgever van 'La Giberne', gaf in 1904 namelijk een facsimile uitgave uit[16]. Deze werd gedrukt in een zeer gelimiteerde oplage van 60 genummerde exemplaren op Hollands papier in folio. Het plaatwerk werd uitgevoerd in chromolithografie - dat bijna niet van echt is te onderscheiden - terwijl het boek in half kalfsleder werd gebonden. De prijs van het boek was 425 FF.

Het is duidelijk dat Fallou over een authentiek exemplaar moest beschikken om de facsimile te kunnen uitgeven.
Omdat ik veronderstelde dat dit exemplaar zich in Frankrijk moest bevinden, raadpleegde ik de catalogus van de Bibliothéque National te Parijs, tevergeefs echter, ook daar was geen exemplaar. Ik heb verschillende andere belangrijke bibliotheken in Frankrijk benaderd en/of de catalogi ervan geraadpleegd, nergens was echter het boek aanwezig, ook niet in het Legermuseum te Parijs, 'althans in eerste instantie'.

Lang nadat reeds was gebleken dat er geen exemplaar aanwezig was in de bibliotheek van het Legermuseum te Parijs, kreeg ik toch nog geheel onverwachts bericht dat er wel degelijk een exemplaar aanwezig was[17]. De reden waarom het boek in eerste instantie niet was opgespoord is, omdat het zich bevindt in het prentenkabinet van het museum[18].
Het Legermuseum te Parijs, bezit ook twee originele aquarellen (ontwerpen) van de korpsen van Den Haag en Drenthe voor het boek van de Gardes d'Honneur. De aquarellen zijn niet van de aquatints te onderscheiden. Het enige verschil is dat de onderschriften er alléén in het Frans op staan, ze zijn linksonder gesigneerd met E. Maaskamp. Dit zou kunnen betekenen dat Maaskamp de platen voor het boek zelf heeft vervaardigd,

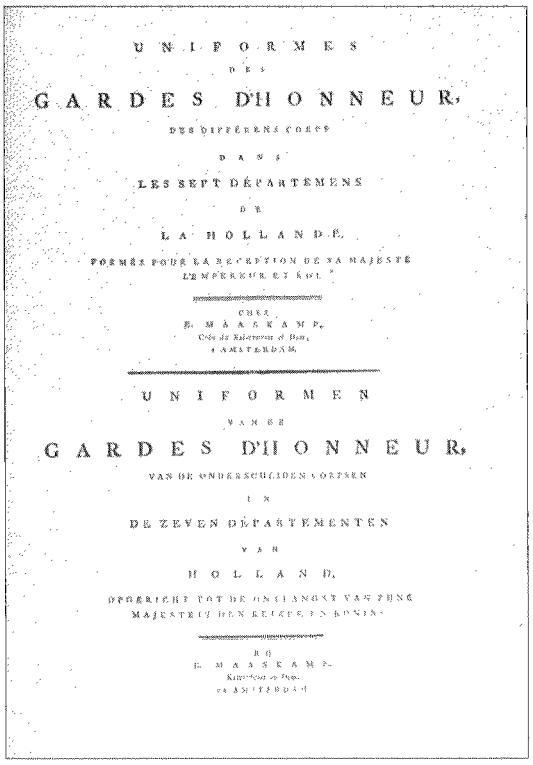

U N I F O R M E S

DES

G A R D E S D'H O N N E U R,

DES DIFFÉRENS CORPS

DANS

LES SEPT DÉPARTEMENS

DE

L A H O L L A N D E,

FORMÉS POUR LA RÉCEPTION DE SA MAJESTÉ

L'EMPEREUR ET ROI.

CHEZ

E. MAASKAMP,

Coin du Kalverstraat et Pont,

A AMSTERDAM.

U N I F O R M E N

VAN DE

G A R D E S D'H O N N E U R,

VAN DE ONDERSCHEIDENE KORPSEN

I N

DE ZEVEN DÉPARTEMENTEN

VAN

H O L L A N D,

OPGERICHT TOT DE ONCLANGST VAN ZYNE

MAJESTEIT DEN KEIZER EN KONING.

BIJ

E. MAASKAMP,

Kalverstraat en Pont,

TE AMSTERDAM.

Titelpagina van Maaskamp's boek. (Collectie Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam).

in ieder geval die voor de twee laatstgenoemde korpsen.

Ook belangrijke vakbibliotheken in andere landen bezitten geen exemplaren. De belangrijkste van de reeks geraadpleegde bibliotheken is wel de 'Lipperheideschen Kostumbibliothek'. Deze bibliotheek is ondergebracht in de 'Kunstbibliothek der Staatliche Museen zu Berlin'. Over het algemeen is het regel dat een kostuumkundig boek (in welk land dan ook uitgegeven!) dat niet in de catalogus van Lipperheide staat, zeldzaam is!

STEDELIJKE EREWACHTEN

Bij het lezen van de titel van het boek, zou men kunnen denken dat het gaat over de vier regimenten Gardes d'Honneur, die werden gevormd bij Keizerlijk decreet van 3 -5 april 1813 [19].

Dit is echter niet zo, het kan ook niet, het boek is immers reeds in 1811 uitgegeven. Het gaat hier om de Gardes d'Honneur die voor het eerst op 4 oktober 1806 te 's-Gravenhage en 's-Hertogenbosch werden opgericht, de zogenaamde 'Stedelijke erewachten'. Deze Stedelijke erewachten werden opgericht ter gelegenheid van het bezoek van Koning Lodewijk Napoleon aan deze steden.

Een puur plaatselijke aangelegenheid dus, of toch niet? Er bestond ook een mogelijkheid om als erewachter dienst te doen in het leger van de Koning. Men kon dienen als ordonnance-officier. In deze functie droeg men het uniform van de Generale Staf, huzarenblauw met 1e luitenants-epauletten. De erewachters die voor het thuisfront kozen, mochten hun uniform alléén dragen in de stad waarin zij woonden, en dan slechts alléén bij grote ceremoniën.
Lodewijk Napoleon wist zijn uit de gegoede burgerij afkomstige erewachters, die hij te vriend wilde houden, aardig in te pakken. Op 7 mei 1808 stond hij de Gardes d'Honneur van Amsterdam toe een luitenantsepaulette op de linkerschouder te dragen. Tevens werd aan hen een degen uitgereikt met het chiffre van de koning [20]. Afhankelijk van de grootte van de erewacht mocht de commandant de volgende epaulette dragen:

50 man of meer	- kolonel
30 tot 50 man	- luitenant-kolonel
30 man of minder	- kapitein

Vanaf 8 november 1808 werden ook elders in het land erewachten opgericht: in 1808 te Emden en Aurich, Bergen op Zoom en Groningen; in 1809 te Middelburg, Goes, Tholen (te voet), Breda, Zierikzee en Veere, Tilburg, Geertruidenberg en in 1810 te Rotterdam[21]. De Erewachten van Den Haag, Dordrecht, Leiden, Haarlem, Utrecht, Groningen, Arnhem, Drenthe en Delft, zoals afgebeeld in Maaskamp's boek, worden niet in F.J.G. ten Raa's, Uniformen van de Nederlandsche Zee- en Landmacht genoemd.

NAWOORD

Dit artikel is tot stand gekomen na mijn stage in de Bibliotheek van de GAR, en vloeit voort uit mijn interesse voor militaire geschiedenis en de geschiedenis van het boek in het algemeen. Deze stage, vond plaats in het kader van mijn studie Bibliotheek Documentaire Informatie, die ik thans in de hoofdfase voortzet. Mijn dank gaat uit naar de heer P. van Wijngaarden, bibliothecaris van de GAR. Hij gaf mij de gelegenheid het boek te bestuderen en leverde mij de benodigde foto's bij dit artikel. Verder wil ik de (assistent)-bibliothecarissen van de talloze bibliotheken, die mij hebben geholpen bij het zoeken naar mogelijke andere exemplaren van Maaskamp's boek, via deze weg bedanken.

Noten:

1. Het is niet duidelijk wie het boek daadwerkelijk heeft samengesteld. Met samenstellen doel ik op het tekstgedeelte, hieraan zal toch enig onderzoek vooraf zijn gegaan. Er wordt op de titelpagina geen 'schrijver' aangeduid.
2. Dat 'officieel' is eigenlijk betrekkelijk, want, het exemplaar in de bibliotheek van de Gemeentelijke Archiefdienst is ook nergens officieel geregistreerd. Het staat daar alleen tot voor kort zelfs nog zeer summier op een fiche geregistreerd.
3. Boekenplank. - p. 10, (met dank aan de heer E. Slagboom, assistent bibliothecaris K.N.L.W.M. die mij berichtte dat het boek onlangs is verworven. Signatuur E 040-0061).
4. Mey, J. van der. - Dl. 1 p. 130, signatuur K.H.A. 1762.
5. Büch, Boudewijn, Bibliotheken. - 3de dr. - Amsterdam : Uitgeverij De Arbeiders Pers, 1993.
6. In de Centrale Catalogus staan onder andere boeken die niet in de Koninklijke Bibliotheek aanwezig zijn, met vermelding van hun verblijfplaats elders.
7. Lichtenauer, W.F. - p. 12
8. Voor een uitgebreid overzicht van het verloop van de terugkeer van de Vorst, zie bijv.: Konijnenburg, J.
   Nationaal gedenkboek der hernieuwde Nederlandsche unie, van den jare 1813. - 's-Gravenhage : Johannes Allart, 1816. - p. 234-342
9. Koch, F.C. - p. 142
10. Landwehr, E. - p. 60
11. June 24 - 26 1992 auction sale of books and manuscripts : including the library of ... and Dr. F.G. de Wilde at Naarden. - Den Haag : Van Stockum's Veilingen b.v., 1992. - p. 111 (no. 1118)
12. Landwher, E. - p. 58-59
13. Idem. - p. 58

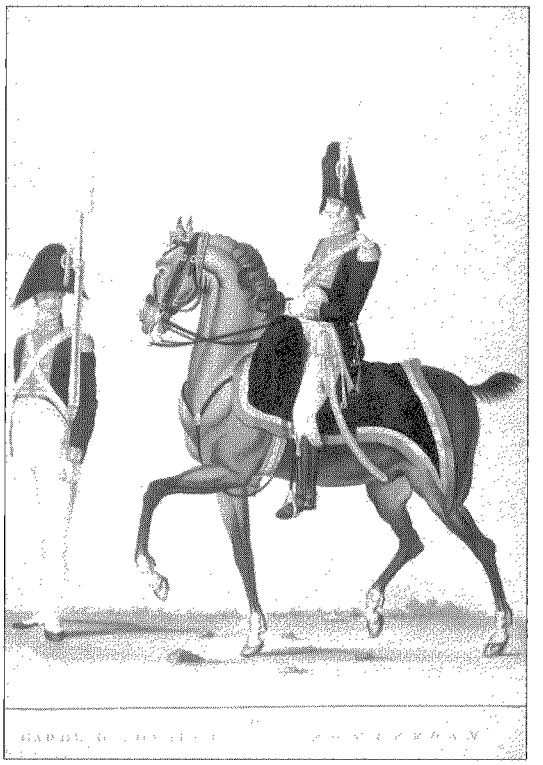

'Plaat. No. 3. Eerewacht, te Rotterdam. Cavallerie en Infanterie. Dit aanzienlijk Corps wierd opgericht in het laatst van de maand Augustus 1810, onder directie van den Weledelen Heer M.M. de Monchy. De jonge lieden uit de aanzienlijkste familien der stad Rotterdam in geesdrift om zich op de lijst te laten inschrijven, ten einde den grootsten Monarch der Waereld een onthaal zijner waardig te bereiden bij zijne komst in deze Stad.' (Collectie Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam).

14. Klein, Heijo, Handboek druktechnieken. - Bentveld : Landshoff, 1977. - p. 44-45.
15. Fallou's belangrijkste werk is 'La garde Impériale (1804-1815)'. - Parijs : [s.n.], 1901. - Geïllustreerd met 60 handgekleurde litho's, gedrukt in een oplage van 650 exemplaren.
16. Colas, René. - kol. 1042, No. 2937. Geveild bij van Gendt. Book Auction No. 305 op 5 oktober 1994, cat. no. 1078, opbrengst 1.200, - excl. 20 % opgeld en 17,5 % B.T.W. over dit opgeld.
17. Met dank aan Florence le Corre, (documentaliste-iconographe) van het Legermuseum in Parijs voor haar speurwerk.
18. Cabinet des Estampes, des dessins et de la photographie
Musée de l'Armée - Hôtel des Invalides, Inventarisnummer 11478
19. Lichtenauer, W.F., De Nederlanders in Napoleons Gardes d'Honneur. -
Rotterdam ; Nijgh & van Ditmar, 1971. - p. 1-7
Hierin wordt zeer uitgebreid de geschiedenis van de Nederlandse Gardes d'Honneur beschreven. Tevens geeft dit boek een zeer uitgebreide beschrijving over de opname van de Stedelijke erewachten in Napoleon's nieuw te vormen Garde d'Honneur in 1813, na zijn nederlaag in Rusland.
20. Voor meer informatie over dergelijke degens verwijs ik naar Puype, J.P.,
Blanke wapens, Nederlandse slag- en steekwapens sinds 1600. - Lochem : De Tijdstroom, 1981. - p. 13-14.
'Revolutionaire' gevesten? : het ontwerp van Nederlandse sabels en degens in de Franse tijd, 1795-1813, en de invloed van de Franse Revolutie daarop. In: Armamentaria. - Delft : Stichting Vrienden van het Legermuseum, 1988. - p. 87. - (Armamentaria ; 23).
21. In F.J.G. ten Raa wordt vermeld dat het Rotterdamse korps in 1809 is opgericht, terwijl Maaskamp augustus 1810 op geeft.

Geraadpleegde literatuur:

- Arntz, W.J.A.
Maaskamp's book of costume-prints. In: Quaerendo, vol. I/1, 1971, p. 9-12.
- Arntz, W.J.A.
Maaskamp's book of costume-prints II. In: Quaerendo, vol. V/3, 1975, p. 263-264.
- Bibliografische beschrijving: Antiquarian Booksellers Forum B.V., Utrecht.
- Colas, R.
Bibliographie Générale du costume et de la mode. - Paris: Librairie René Colas, 1933.
- Boekenplank Legermuseum Bibliotheek. - nr. 1 (jan., feb., mrt. 1994)-. - Delft : Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum, 1994. - p. 10.
- Homan, G.D.H.
Nederland in de Napoleontische tijd 1795-1815. - Haarlem : Fibula-Van Dishoeck, 1978.
- Nederlandse bibliografie 1801-1832 / uitg. door de Koninklijke Bibliotheek. - Houten : Bohn Stafleu Van Loghum, 1993. - 3 dl.
- Koch, F.C.
Uit den Franschen tijd : het bezoek van Napoleon en Marie Louise te Rotterdam. In: Rotterdams Jaarboekje. - Rotterdam : Brusse, 1922. - p. 142-148. - (Rotterdams Jaarboekje ; 1922).
- Koch, F.C.
Rotterdam in den Franschen tijd : lichtingen en oproeren. In: Rotterdams Jaarboekje. - Rotterdam : Brusse,
1925. - p . 60-125. - (Rotterdams Jaarboekje ; 1925).
- Landwher, E.
Studies in Dutch books with coloured plates published 1662-1875 : 's-Gravenhage : Junk, 1976.
- Lichtenauer, W.F., Het bezoek van Napoleon aan Rotterdam 25-27 oktober 1811. - Rotterdam : Nijgh & van Ditmar, 1963.
- [Maaskamp, E.]
Uniformes des Gardes d'Honneur, des différents corps dans les sept départements de la Hollande; formés pour la réception de Sa Majesté l'Empereur et Roi. - Amsterdam : chez E. Maaskamp, [1811].
- Mey, J. van der; Eyk, J. van
Systematische - alfabetische catalogus van de Bibliotheek van het Nederlands Legermuseum te Leiden. - Leiden : Nederlands Legermuseum, 1967-1972. - 22 dl.
- Raa, F.J.G.
Uniformen van de Nederlandsche Zee- en Landmacht, hier te lande en in de Koloniën. - 's-Gravenhage : van Cleef, 1900.

C. BERENSCHOT/P.J. MOSTERD

Het rijk der Scythen

Van december tot april 1994 was in de Nieuwe Kerk aan de Dam in Amsterdam een uitgebreide tentoonstelling van de scythische kunst uit de beroemde collectie van de Hermitage te bewonderen. Meer dan tweehonderd kunstvoorwerpen gaven samen met maquettes en een diaklankbeeld een verbluffend beeld van dit woeste, maar tevens kunstzinnige ruitervolk uit de oudheid.

HERODOTUS BEZOEKT DE SCYTHEN

Rond 450 v.Chr. reisde de Griekse geschiedschrijver Herodotus naar de stad Olbia aan de Zwarte Zee. Hij bezocht er het beruchte nomadenvolk dat de Grieken *Skuthai*, maar die zichzelf *Skoloten* ('Koninklijken') noemden. Volgens Herodotus kwamen de Scythen oorspronkelijk uit Azie, waaruit zij door de Massageten verjaagd waren. Zij kwamen in het land der Kimmeriërs, die op hun beurt naar Klein-Azie werden verdreven. De hoofdmacht van de Scythen joeg de Kimmeriërs achterna de Kaukasus over en trok plunderend en moordend Voor-Azië binnen. Ten zuiden van het Oermia-meer vestigden de Scythen hun machtscentrum en van daaruit voerden zij een waar schrikbewind uit over nagenoeg het gehele Midden-Oosten. Ze belegerden de Assyrische hoofdstad Ninive, drongen door tot Palestina en bereikten zelfs Egypte, waar ze farao Psammeticus I (663-609 v.Chr.) een forse belasting oplegden. Herodotus' geschiedenis wordt door andere bronnen uit het oosten en vele archeologische vondsten bevestigd. Ook de Bijbel verwijst naar deze episode, in de profetie van Jeremia (5, 15-17)

> *[...] ziet, ik breng uit de verte een volk tot U, huis van Israël. Een volhardend volk is het, een oeroud volk wiens taal je niet kent en wiens denkwijze je niet begrijpt. Zijn pijlkoker is als een open graf, allen samen zijn ze helden. Het vreet je oogst op, je brood, het verslindt je zonen en dochters, het vreet je wijnstok en vijgeboom, met het zwaard vernielt het de versterkte steden waarop je vertrouwt.*

SCYTHISCHE BESCHAVING

De verschillende scythische stammen bestreken in de bloeiperiode van hun rijk (700 tot 300 v.Chr.) een enorm gebied. De westgrens van Scythië lag aan de monding van de Donau, en de oostgrens rond de Zee van Azov tot aan de rivier de Don. De zuidkant van het Scythische rijk werd begrensd door de Zwarte Zee. Via de vele Griekse handelssteden aldaar bestond er een intensief contact met de Grieken. Hun kunstvorm vermengde zich met de Scythische inhoud en in de loop van de 4e eeuw v.Chr. bereikte deze Scythische beschaving een zeldzaam hoogtepunt. In het Noorden reikte de Scythische invloed tot in Siberië. In het Altaïgebergte, slechts 200 km. van de huidige Chinese grens, zijn grafheuvels gevonden uit de late 5de eeuw tot de vroege 4de eeuw v.Chr. De stamhoofden die erin lagen waren met al hun persoonlijke bezittingen bijgezet, met inbegrip van hun vrouw, rijpaard en wapens. Dankzij de bijzondere klimatologische omstandigheden was alles nog in zeer goede staat. Voorwerpen van hout, leer, bont, vilt en zelfs wol en zijde waren volledig intact gebleven en wierpen een nieuw licht op de materiële cultuur van de hele Scythische wereld, omdat zulke voorwerpen in de koerganen elders volledig waren vergaan. De grafgiften getuigden van een hoogontwikkelde materiaalbeheersing. Vrijwel elk voorwerp en ieder kledingstuk was rijk versierd en ondanks de verschillen in materiaal en techniek vertonen ze grote overeenkomsten met de traditionele Scythische kunst.

Oorlogen en inwendige onrust verzwakten uiteindelijk de macht van de Scythen. Vanaf het begin van de 3de eeuw v.Chr. werden zij door hun oosterburen, de Sarmaten, naar de Krim en de kuststreken van de Zwarte Zee verdreven, waar ze spoedig een bedreiging gingen vormen voor de Griekse steden rond de Bosporus. De Grieken verenigden zich en versloegen de Scythen in drie achtereenvolgende veldtochten. Hiermee eindigde hun rol op wereldniveau. Zij vestigden zich als akkerbouwers in de Krim en vermengden zich met de lokale bevolking. In naam bleef hun koninkrijk nog tot de 3de eeuw na Chr. bestaan, maar van hun macht was niets meer over.

HET 'EEUWIGE LEVEN' VAN DE SCYTHEN

Zoals zovele volken uit de oudheid, geloofden ook de Scythen dat er na het leven nog een leven kwam. Volgens hen bleef de ziel na het overlijden veertig dagen in het lichaam. In deze periode was de dode een 'levend lijk', op reis naar het dodenrijk dat in de nabije omgeving lag. De overledene kon al zijn bezittingen meenemen: goederen, voorwerpen, en vooral ook de mensen en dieren die hij had gekend. Hoe machtiger iemand was, des te meer vrouwen, dienaren en krijgers gedwongen werden mee het graf in te gaan.

Dankzij hun dodencultus zijn we veel te weten gekomen over de Scythen. Om het de 'levende dode' zo aangenaam mogelijk te maken, bouwden ze enorme grafheuvels (*koerganen*) die overdadig waren ingericht. De heuvels zijn zo groot dat ze ook wel eens de 'piramiden van de steppe' worden genoemd. Ze zijn meestal in groepen aangelegd, met één grote heuvel in het midden en daaromheen vele kleinere heuvels. Zo maakten de Scythen duidelijk wie het meest in aanzien stond.

Het interieur van de koerganen werd prachtig aangekleed, met kleurrijke wandtapijten, vloerkleden, lampen, kachels en stoven. Ook kreeg de dode volop etenswaren mee, evenals wijn, hasjiesj en vele kostbare sieraden en gebruiksvoorwerpen.

KONINKLIJKE BEGRAFENIS

Als een Scythische koning was gestorven werd zijn lichaam direct gebalsemd. Ingewanden en de spieren werden verwijderd en de ontstane holten opgevuld met kruiden om de geur van ontbinding te verhullen. Dan werd het lichaam op een wagen gelegd en van stam tot stam rondgereden. Overal hield men feesten met overvloedige maaltijden. Men liet zich een stuk van het oor afsnijden, schoor het hoofd kaal en krabde zijn armen, voorhoofd en neus tot bloedens toe open. Tenslotte stak men nog een pijl dwars door de linkerhand. Na de periode van feestvieren werd het lijk naar het graf gebracht. De dode werd op een bed van stro gelegd, met daarboven een soort baldakijn. Vervolgens werd een van zijn vrouwen gedood, evenals zijn lijfknechten en andere dienaren. Ook rijpaarden en de eerstelingen van al het vee werden bijgezet. Daarna werden de grafgiften en de onderdelen van de lijkwagen toegevoegd.

Na een jaar volgde een ritueel dat nog gruwelijker was. Vijftig mannen werden nu gewurd en vijftig van de mooiste paarden doodgeknuppeld. De lichamen werden schoongemaakt, met stro opgevuld en weer dichtgenaaid. De geraamten van de paarden werden opgericht en de dienaren werden er in ruiterhouding op vastgespietst. Ze werden in een grote kring rond de grafheuvel opgesteld en zagen er vanuit de verte uit als levensechte ruiters.

EEN LEVEN VAN RONDTREKKEN EN STRIJDEN

De Scythen waren nomaden die met paard en wagen rondtrokken. Omdat hun kudden steeds vers gras nodig hadden, volgden ze een route die bepaald werd door de jaargetijden. Ze voerden hun hele hebben en houden mee op eigenaardige karren. Deze 'woonwagens' hadden 2, 3 of 4 wielen. De kap bestond uit vilt en leer en was afneembaar. Zo had men direct een kant-en-klare woning en vanuit de verte zagen de duizenden karren en tenten eruit als echte steden. Binnen de kortste tijd werden deze 'steden

op wielen' weer opgebroken en dat verklaarde de enorme beweeglijkheid van de Scythische troepen.

GEVREESDE CAVALERISTEN

De mobiliteit van de Scythische legers was ook zo groot omdat ze zulke voortreffelijke ruiters waren. De boogschutters te paard waren het belangrijkste onderdeel van de Scythische legers. Bijna alle volwassen mannen vochten mee. Het grootste deel van de cavalerie bestond uit licht bewapende ruiters die de vijand eerst trakteerden op een zee van pijlen en stenen. Vervolgens ging men over op speren en spiesen en daarna bracht de zware cavalerie in gesloten gelid de definitieve slag aan in het centrum van het vijandelijke leger. Deze 'tanks te paard' waren bijna helemaal gepantserd, met helmen, harnassen, beenkappen en schilden. Ook de paarden werden door een harnas beschermd. Een van de topstukken in de tentoonstelling was de pronkkam uit de 4de eeuw v.Chr., gevonden in de grafheuvel van Solocha in de Krim. Deze prachtige gouden kam is waarschijnlijk in opdracht van een Scythische koning of aanvoerder gemaakt door een Griekse kunstenaar. De gevechtsscène op de kam laat een Scythische ruiter in gevecht zien. De persoonlijke uitrusting van de ruiter is een mengeling van Grieks en Scythisch materiaal: een Griekse helm en en typisch Scythisch harnas of kuras. Aan de hand van vele andere archeologische vondsten is het mogelijk om een goede reconstructie van de destijds zo beruchte ruiters te maken.

Zoals bij alle nomadenvolken was de voornaamste voedselbron van de Scythen van dierlijke aard. Het dagelijks menu bestond uit vlees van schapen, koeien en vooral paarden, en werd aangevuld met kaas en merriemelk. Als ontbijt aten ze meestal een pap van graanproducten, die ze verkregen uit de belasting die ze oplegden aan stammen van akkerbouwers. Wijn, olie, cosmetica en andere luxe voorwerpen ruilden ze met de Grieken in de kuststeden van de Zwarte Zee voor vlees, vellen, huiden, honing en zelfs slaven: krijgsgevangenen van buurstammen.

SCYTHISCHE DIERENSTIJL

Omdat de Scythen voortdurend in de buitenlucht leefden, waren ze volledig doordrongen van de macht der natuur. In hun kunst komt dit goed tot uiting in de vele dieren die ze gebruikten. In deze zogenaamde 'Scythische dierenstijl' worden fabeldieren, roofdieren en prooidieren met elkaar vechtend afgebeeld, en vaak zijn ze zelfs in één lichaam verenigd om hun magische uitstraling te vergroten.

Bronnen:

* catalogus van de tentoonstelling in de Nieuwe Kerk, 'Het Rijk der Scythen', 1993
* deel 137 uit de serie men-at-arms, Osprey, 'The Scythians 700-300 BC' 1983.
* catalogus van de tentoonstelling in het Archeologisches Landesmuseum der Christian-Albrechts-Universität Schleswig, 'Gold der Steppe, Archäeologie der Ukraine' 1991.

Militariade

door Marco van der Hoeven

Het is onvermijdelijk deze Militariade te beginnen met De Herdenking. In de reeks gebeurtenissen die vijftig jaar na dato herdacht worden, zoals de Invasie, Arnhem, het Ardennenoffensief en de bevrijding van Auschwitz, nadert nu snel de Bevrijding. In kranten en tijdschriften neemt het aantal artikelen over het einde van de Tweede Wereldoorlog toe, en ook het aantal boeken dat verschijnt is nauwelijks bij te houden. Bovendien zijn er door het hele land allerlei vieringen.
Ik kan dan ook niet meer doen dan hier een selectie geven. Een handige tip is wellicht dat er ter gelegenheid van de Boekenweek 1995, die als thema "De vijftigste mei" heeft, een speciaal eenmalig magazine is verschenen; in dit bij de boekhandel te verkrijgen blad is een overzicht te vinden van de vele boeken die deze maanden in druk of herdruk verschijnen.
Zo geeft de SDU het standaardwerk *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* in een 29-delige pocket-serie uit, voor *f* 395,-. Bij dezelfde uitgeverij verschijnt *De bevrijding van Nederland. Oorlog op de flank 1944-1945*, waarin Ben Schoenmaker en Chris Klep van de Sectie Militaire Geschiedenis de krijgshandelingen op Nederlands grondgebied beschrijven, prijs *f* 59,90. Het Canadese aandeel in de bevrijding wordt uitvoerig behandeld in het onlangs verschenen *Canadezen in actie*, van Hen Bollen en Paul Vroemen (Terra, *f* 39,90).
Een boek tenslotte dat mijn aandacht trok is *De schaduw van de bevrijders. Geallieerde oorlogsmisdaden in de Tweede wereldoorlog* (Walburg pers, *f* 39,50) van Wim Berkelaar. De term oorlogsmisdaden wordt, met name de laatste maanden, nogal kwistig gebruikt. Toch komt uit een voorpublicatie in *HP/De Tijd* de auteur voorzichtig over. Het boek verschijnt op 10 maart, zodat tegen die tijd de leden van *Mars* zich zelf een oordeel kunnen vormen.
Natuurlijk worden er ook allerlei exposities georganiseerd rond de bevrijding. Een onderwerp waar tot nu toe te weinig aandacht aan is besteed, is de krijgsgevangenschap van vele Nederlanders tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van 14 april tot en met 29 oktober is daarom in het Legermuseum de tentoonstelling "In de greep van de vijand. Nederlandse militairen in Duitse en Japanse krijgsgevangenschap 1940-1945" te zien. Een ander belangrijk evenement is de manifestatie 50 jaar bevrijding, waarvan de brochure bij dit nummer van *Mars* is gevoegd. Verder zijn natuurlijk in vele andere musea aan de oorlog gewijde exposities te zien, die in de uitgaansedities van dagbladen staan vermeld.

De begin dit jaar opgelaaide discussie over de oorlog in Nederlands Indië heeft ook voor nieuwe publicaties gezorgd. Een daarvan is een herdruk van de in 1969 verschenen "Excessennota", voorzien van een voorwoord door Jan Bank (SDU, *f* 39,90). Noemenswaard is ook *Front Indië*, een selectie foto's van oorlogsfotograaf Hugo Wilmar (Walburg Pers, *f* 29,50).

In de Koninklijke Bibliotheek is op dit moment een tentoonstelling te zien die voor elk van de leden de moeite waard is: "Presenteer! De Nederlandse militair twee eeuwen te boek". Jacques Bartels heeft uit de collectie van de KB een mooi overzicht gemaakt van de militaire geschiedschrijving over de periode 1795-1995. Met catalogus (*f* 20,-).

Er is dit jaar nog een herdenking. In 1815 kwam bij Waterloo een einde aan de heerschappij van Napoleon. Eindelijk is nu ook in Engeland doorgedrongen dat de Nederlanders daar een belangrijk aandeel in had-

den (Zie *Waterloo. New Perspectives* van David Hamilton Williams). In Nederland was dit door Knoop, De Bas en Vels Heijn natuurlijk al lang bekend.
Op 18 juni zal de slag door zogeheten re-enactmentgroepen worden herdacht bij Waterloo. In historische uniformen zullen zij de slag "naspelen". Dit jaar zijn er ook Nederlandse deelnemers bij, die verschillende onderdelen uitbeelden. Er is zowel infanterie, cavalerie als artillerie aanwezig. De groepen hebben zich verenigd in de Napoleontische Associatie der Nederlanden; wie hier meer over wil weten kan contact opnemen met het secretariaat, Amsterdamstraat 15, 5224 XA 's-Hertogenbosch, 073-213950.

Deze Militariade besluit ik met een oproep. Martien Talens heeft na uitvoerig onderzoek een nieuw boek klaar, waarin alle door de KL vanaf 1813 op de man gedragen uitrustingsstukken worden beschreven. Het is echter zo uitgebreid, 2x300 pagina's, 1810 tekeningen en 900 prenten en foto's, dat het moeilijk is een uitgever te vinden voor dit standaardwerk. Een oplossing zou zijn voldoende voorintekening, of subsidie. Als er leden zijn die tips hebben, of zouden willen intekenen op een dergelijk werk, kunnen die via de redactie contact opnemen met Martien of ondergetekende.

Door de late verschijning van Mars et Historia nr. 1/1995 zijn enkele gegevens uit Militariade inmiddels door de tijd achterhaald. Om druktechnische redenen hebben wij geen correcties meer aangebracht in de oorspronkelijke drukproef.

Wij bieden U hiervoor onze excuses aan.

De redactie

2e Opgave van wijziging en aanvulling op de ledenlijst november 1994

Nieuwe leden

Bosscher, Dr Ph.M., Rijksweg 55, 9918 PC Garrelsweer 6, 8, 9 (spec. oorlogsscheepsbouw) X

Lam, W.H., Golda Meirsingel 1, 6716 GW Ede 1, 16

Salverda, D.B., Graaf Janstraat 213, 2713 CL Zoetermeer Algemeen

Westerouen van Meeteren, Mr G.N., Benoordenhoutseweg 36a, 2596 BB 's-Gravenhage 1, 3, 4

Adreswijzigingen

Muller, H., Weilustlaan 165, 4817 TC Breda

Rectificatie

Berendsen, T.J., Ceramstraat **15**, 3312 SG Dordrecht

Keuning, Drs N.J., Koekoekslaan 3, B - 2321 Hoogstraten-Meer

Loeber, H., Past. Heurkensstraat 20, 6659 AR Wamel

Overige wijzigingen

Bouman, **Dr** B., Woldbergweg 3, 8162 NS Epe

Groot, **Dr** S.J. de (in lijst afdelingscorrespondenten)

Opgezegd

Aalbersberg, J.P., Rustenburgerplantsoen 26, 4337 VP Middelburg

Bles, Drs H. de, Pater Schiphorststraat 20, 1827 NN Alkmaar

Blouw, H., Sparkampen 5, 9753 KR Haren

Boon von Ochssée, J.G., Van Brakellaan 30, 1215 PJ Hilversum

Boudewijn, R., Chopinplein 193, 4102 CT Culemborg

Breedveld, H., Rode Klaver 27, 3069 DP Rotterdam

Donck, P.H., Arnhemse Bovenweg 18 (flat 46), 3708 TB Zeist

Duffels, K.E., 1231 N-Maple Street, Burbank, Cal 91505, U.S.A.

Ecluse, A. de l', Uitterlier 36, 2678 VB De Lier

Engel, J.G.D., 2e Jan Steenstraat 40, 1073 VP Amsterdam

Grau, mw A.C.P., Rooseveltlaan 795, 3526 BD Utrecht

Gringhuis, H., Peter van Anrooijstraat 33, 9402 TR Assen

Groenendaal, E., Gerrit van der Lindestraat 2, 7204 DH Zutphen

Haersma Buma, W.H. van, Van Polanenpark 48, 2241 RS Wassenaar

Hof, L.L.Th. van 't, Vronkenlaan 34, 2358 EP Leiderdorp

Jongh, J.P. de, Ceintuurbaan 157, 3051 KB Rotterdam

Leeuwen, mw R., Pastoor Buyslaan 68, 2242 RM Wassenaar

Oostveen, A., Kabof 82, 3828 JJ Hoogland

Phielix, A., Meengatstraat 108, 6971 VH Brummen

Reneman, K.D., Bangkokdreef 129, 3564 SJ Utrecht

Rijnders, J.D., Schoolbrink 9B, 9333 PK Langelo

Scherpenhuyzen, J., Looierslaan 31, 2272 BG Voorburg

Verheijen, J.P., IJsvogelplein 1, 2256 VS 's-Gravenhage

Vermeulen, P.A., Visserstraat 41, 1401 SW Bussum

Voorst tot Voorst, A.E.M. Baron van, 't Voorstenbosch, Zutphenseweg 76, 7211 ED Eefde

Winter, N. de, Hunneveldweg 69, 6903 ZL Zevenaar

Zijderveld, J., St. Maartensdreef 96, 3564 TC Utrecht

Lidmaatschap beëindigd (krachtens de statuten, art. 6):

Baeten, P.M.A., E.A. Borgerstraat 73, 2225 AP Katwijk

Boonstra, H., Grotestraat 20-I, 7607 CN Almelo

Evers, J.G.M., Burg. Van Suchtelenstraat 5, 7413 XM Deventer

Geneste, W.J.J., Lijsterlaan 2, 2172 JW Sassenheim

Gulik, P.A. van, Koeriersdienst BuZa, 2500 EB 's-Gravenhage

Leeuwen, M.J. van, Rijnstraat 129-2, 1079 HB Amsterdam

Maanen, G. van, Stationsweg 101, 3931 EZ Woudenberg

Retèl, J., Piet Heinstraat 125, 2518 CG 's-Gravenhage

Schoonheijm, Drs P.E., Weidekamp 18, 4133 CA Vianen

Straten, F.C. van, Shackletonstraat 5, 1056 RL Amsterdam
Talsma, Drs H., Frieswijkstraat 30, 3862 BL Nijkerk
Zeeuw, C. de, Jules Massenethof 9, 2551 XC 's-Gravenhage

Aantal leden op 12-11/31-12-1994	488
Nieuwe leden	4
Opgezegd per 1-1-1995	27
Beëindigd krachtens statuten, art. 6	12
Aantal leden op 1-1/28-2-1995	453

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamenlingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A
3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur
zaterdag van 10-18 uur
Telefoon: 010-4140267
01862-2338
3274 ZJ Blaaksedijk - NL